

Living Standards and Poverty in Montenegro

2002

Living Standards and Poverty in Montenegro in 2002

by Dragana Radevic* and Kathleen Beegle**

*Center for Entrepreneurships and Economic Development (CEED), Program Director,
Podgorica, Montenegro

**Development Research Group, World Bank, Washington, DC

This study is a background paper for the Serbia and Montenegro Poverty Assessment. We express our sincere appreciation to the households in Montenegro who generously participated in the Household Survey. We also thank the entire Household Survey team consisted of members of Institute for Strategic Studies and Prognoses (ISSP), Podgorica, Montenegro for their efforts in collecting timely and crucial data. We are grateful to Petar Ivanovic and Ruslan Yemtsov for valuable comments and support. The findings and opinions expressed in this paper are those of the authors and should not be attributed to their institutions.

TABLE OF CONTENTS

Tables and Graphs	2
Executive Summary	3
An Economy in Transition: Reforms and Challenges	3
How many poor?	3
Who are the poor?	5
Outlook for the future	6
Next Steps	7
I. Introduction	8
II. Poverty in Montenegro	11
The Study of Poverty in Montenegro	11
Consumption Poverty	12
Other Poverty Indicators	15
III. Inequality	18
IV. Poverty Profile	20
V. Factors Influencing Poverty in Montenegro	22
VI. Sources of support for households	25
Income Sources	25
Pensions	27
Social Transfers	29
Social protection and poverty	32
Private Transfers	33
VII. Conclusions	34
REFERENCES	36
ANNEX 1: Overview of Montenegro Household Survey Data	38
Background of the Project	38
Survey Rounds and Questionnaire Content	38
Sample and Data Collection	40
Dissemination, Feedback and Coordination	40
ANNEX 2: Welfare measure: household consumption and expenditures	42
Valuation of Housing	42
Adjusting for Regional Price Differences	43
Total Household Consumption	44
Adult equivalence scales	44
Sensitivity to Equivalence Scales	46
ANNEX 3: Poverty Line	49
Food poverty line	50
Comparing Food Baskets	52
Total Poverty Line	53
ANNEX 4: Poverty and Inequality Measures	53
Poverty measures	53
Inequality measures	54

TABLES AND GRAPHS

Table 1	Poverty in 2002 (Percent of Population)	4
Table 2	Poverty According to the Employment of Household Head in 2002	6
Table 3	Poverty Rates	13
Table 4	Alternative measures of consumption poverty	14
Table 5	Multidimensional Poverty Indicators	16
Table 6	Comparison of Consumption Inequality	19
Table 7	Poverty profile: Poverty Rates by Group	21
Table 8	Regression of Log Consumption per capita on Household Characteristics	24
Table 9	Income Sources for Households (percent of households with any income from source)	26
Table 10	Composition of Household Income (mean in Euros)	26
Table 11	Percent of Individuals in Households Receiving Pension Income	28
Table 12	Household Pension Income as a Percent of Total Expenditures, conditional on receiving support	28
Table 13	Percent of Individuals in Households Receiving Social Assistance, Unemployment Benefits or Scholarship	31
Table 14	Social Transfers (CA, FMS, Other Social Assistance) as a Percent of Total Expenditures, conditional on receiving	31
Table 15	Why Has Household not applied for Family Material Support	31
Table 16	Receipt of income from social programs	32
Table 17	Percent of Individuals in Households Receiving Private Transfers	33
Table 18	Private Transfers as a Percent of Total Expenditures conditional on receiving	34
Table A 1.1	ISSP Montenegro Household Survey	39
Table A 1.2	Samples in ISSP Household Survey Rounds 1-6	41
Table A 2.1	Non-food expenditure categories, ISSP Household Survey	43
Table A 2.2	Regional prices indices	43
Table A 2.3	Monthly household consumption and expenditures (Euros per month)	44
Table A 2.4	Estimates for Equivalence Scales Using Engel's Method	46
Table A 3.1	Minimum Food Basket	50
Table A 3.2	Share of Food Basket Calories by Food Groups	53
Graph 1	Deprivation among Households	5
Graph 2	Gross Domestic Product per capita (US\$)	8
Graph 3	Labor Force Participation and ILO Unemployment Rates (1995-2002)	10
Graph 4	Household Expenditure Patterns	14
Graph 5	Poverty Incidence Curve	15
Graph 6	Cumulative Distribution of Per Capita Expenditure by Region, 2002	15
Graph 7	Lorenz curve	19
Graph 8	Poverty rate of population in North relative to population in South and Center: observed and simulated	23
Graph 9	Composition of Household Income (Share of total income by expenditure groups)	26
Graph 10	Incidence of Pensions	29
Graph 11	Distribution of Social Protection Budget	30
Graph 12	Change in poverty without social protection programs for national populations	32
Graph 2.1	Poverty Rates Using Alternative Scales (fixed poverty at 20%)	47
Graph 2.2	Share of the Poor Using Alternative Scales (fixed poverty at 20%)	48
Graph 4.1	Lorenz Curve	55
Box 1	Poverty where No One Wants to Notice It: "Unofficial" Roma Settlement in Montenegro	17

EXECUTIVE SUMMARY

An Economy in Transition: Reforms and Challenges

The Montenegrin economy has been marked by internal and external political and economic shocks in the last decade. In recent years, Montenegro has undertaken an ambitious program of wide-reaching economic reforms in an effort to promote growth and raise living standards. Still, additional reforms are needed, for example, to confront a large public sector wage bill, heavy dependence on donor assistance, and inefficiencies in state-owned enterprises. The uneven progress in reforms is reflected in rather ambiguous macroeconomic performance: while GDP has been slowly recovering since 1999 to about two percent growth during the last two years, employment indicators do not reflect the positive gains to GDP.

Unfortunately, many new policies are being implemented with little information available about the numbers and characteristics of the poor, let alone with an evaluation of the subsequent impact of reforms for the poor. Moreover, efforts to reduce poverty and raising living standards are made more difficult by the high expectations of the population for the economic reforms. Recognizing the need for rigorous planning for poverty reduction activities and monitoring, Serbia and Montenegro completed an Interim Poverty Reduction Strategy Paper (I-PRSP) in July 2002. The full PRSP is in the drafting process in Montenegro. By analyzing the timely data on poverty and building on previous analysis, this paper will **supply critical information to the PRSP process**.

This study provides an overview of the **profile of poverty and living standards in Montenegro** using the most recent and best data available. **The results show that the very dismal perceptions of poverty are far from reality.** On the other hand, it also highlights that it is important to evaluate the potential impact of economics reforms on the poorest in Montenegro who remain vulnerable to changes in the economic environment. By presenting an array of important results, **this document serves as a platform for important discussions** in Montenegro on poverty reduction strategies and efforts to monitor progress in their implementation.

How many poor?

Using the most recent and probably best survey data on living standards available for Montenegro, applying strict definitions of household welfare, and establishing a poverty threshold, this study finds that there are not a large number of people living in absolute poverty. Around **10 percent of**

the population live in absolute material poverty. Poverty is not deep; the total poverty gap is around 1 percent of GDP. **Extreme poverty has been largely eradicated,** though it is important to recognize that pockets of it probably exists among subpopulations that are difficult to capture in a household survey (especially the Roma and IDPs).

Although the poverty rate is low and poverty is shallow, poverty estimates are sensitive to the poverty threshold. More than **one third of the population is classified as economically vulnerable**, living below 150% of the poverty threshold. Raising the poverty line by 20 percent doubles the poverty rate. Thus, living just above the poverty line, a significant share of the population are vulnerable in the sense that they are vulnerable to any economy-wide fluctuation, downturn, or personal income shock. A positive income shock (perhaps those associated with growth and good policies, for example) would be associated with more-than-proportional declines in poverty; negative shocks (such as recession) would lead to more-than-proportional increases in poverty.

Table 1. Poverty in 2002 (Percent of Population)

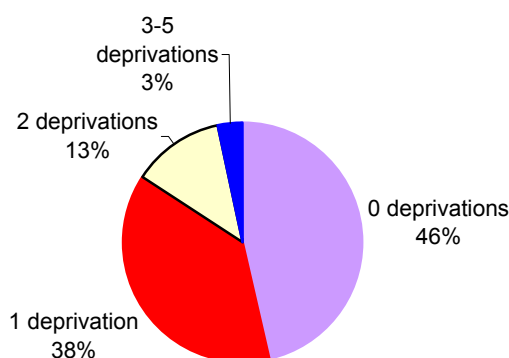
Food Poverty	Absolute (baseline)	Economically Vulnerable or Poor
4.0	9.4	36.4

Source: ISSP Household Survey 5 and 6. Food poverty is defined as a situation when the food expenditures of a household are below the cost of the minimum food basket (41 Euros per month per person). Absolute poverty is defined as total consumption below the cost of the full minimum subsistence basket, or poverty line (107 Euros per month) and economies vulnerability line is set at the level 50 percent above the poverty line. See Text for details.

Consumption poverty is only part of the story. Also, **there is poverty in other dimensions** besides consumption, including poverty related to employment, housing, and health. About one in five adults is not working but is ready to work if a job opportunity was available (employment poor); two-fifths of all households have at least one household member who is employment poor. About 13 percent of the population resides in dwellings without piped water or a bathroom. About 6 percent of the population had an illness or injury that prevented normal activities. Nevertheless, consistent with the lack of extreme consumption poverty, few people suffer several deprivations simultaneously (Figure 1).

Inequality indicators are within the range of other economies in the region, but inequality that stresses the relative position of the poor to the richest households (the 90/10 decile ratio) indicates somewhat high inequality.

Figure 1: Deprivation among Households

Source: ISSP Household Survey 5 and 6. Notes: See Table 3 in Text for complete definitions. Deprivations include: consumption poverty, any employment poverty among adults in household, health poverty, housing poverty in dwelling size, and lack of a telephone.

Who are the poor?

Interesting patterns emerge in looking at the profile of the poor in Montenegro. The poor spend the largest share of their expenditure on food. Housing is the second largest component in expenditure. Large households are more likely to be poor, although they contribute a small share to the total population of poor since average household size is small.

There is a **strong regional aspect to poverty**; poverty is highest among households in the Northern region. It is striking that a country as compact as Montenegro had 1:2 differences in poverty rates between the poorest and the richest regions. While basic characteristics, such as the level of education, employment and the demographic structure, explain some of the regional differences, strong disparities remain even after controlling for these background characteristics using multivariate analysis. That is, regional differences cannot fully be accounted for by the education, employment, demographic, and other household factors that differ across region. There are other, general factors that make certain localities poor.

Employment opportunities matter; employment characteristics of household members, including their human capital (education attainment), are strong determinants of living standards. Households with working adults have higher consumption levels; inactivity and joblessness are strongly correlated with poverty. At the same time, poverty exists in many households where the household head is *employed* who make up fully two-fifths of poor households.

Table 2: Poverty According to the Employment of Household Head in 2002

	Poor, % of population in a group	Share in the population	Share among the poor	Poverty depth	Poverty severity
Not employed and not retired	18.6	9.8	19.3	3.0	0.8
Employed	6.5	62.4	43.5	0.9	0.2
Retired and not employed	12.1	27.8	37.2	1.6	0.3
Total	9.4	100	100	1.3	0.3

Source: ISSP Household Survey 5 and 6. Employed is defined as having worked for income in the last week or having a regular job but not worked last week (vacation, sick, etc.); “retired” are those who are not employed and self-identify and report being retired as their main activity; “not employed” are all others.

By protecting households against poverty, social insurance plays an important poverty alleviation role. As a source of income for the poor, **pensions are important**, with old-age and disability income being the dominant categories. Unemployment benefit, on the other hand, is received by a very small percent of households. While the poor are more likely to receive social assistance, levels of assistance (prevalence and amounts) are low and generally too low to have much impact of living standards.

Outlook for the future

In the area of monitoring, it is **necessary to establish clear guidelines for monitoring poverty** over time in a consistent and comparable way. A key action will require building consensus around official poverty line and the poverty measurement methodology. Moreover, establishing both the core indicators that will be monitored over time and the targets for these indicators requires careful consideration. In the analysis of poverty, this document highlights the **need for additional analysis**, including, among other areas, (i) forecasting the impact of pension reforms on the poor, (ii) assessing the targeting and efficiency of the social programs, (iii) understanding constraints to rural incomes, (iv) building a proper knowledge base to link the environmental issues and poverty, and (v) simulating distributional effects of growth forecasts.

Proper monitoring and evaluation of living standards should be a priority task of the government. However, without good data, policies will be misguided or not guided at all. This paper highlights **the need for timely, high-quality, accessible data** to facilitate this task. Implementation of regular household surveys that allow accurate monitoring of poverty will be therefore essential part of the strategy. The data for poverty analysis in this assessment and in the PRSP come largely from externally funded surveys implemented by NGO (Institute for Strategic Studies and Prognoses

(ISSP)), which showed its professionalism, expertise and flexibility to introduce in short period of time international standards in all phases of undertaking the Household Survey.

But Montenegro still faces the challenge of developing a statistical system that can collect, process, analyze, and disseminate information on living standards. The next step in this effort could be coordinating the data collection efforts at ISSP with the on-going official household budget surveys at MONSTAT to more fully develop data systems for poverty monitoring. Meanwhile, since the regular data collection is a necessity and keeping in mind that Government of Montenegro adopted Law on private sector participation in public services delivering, it is suggested to continue cooperation with the NGO sector while capacities of MONSTAT are developed.

Political instability has also been an important factor affecting poverty: refugees and IDPs, in particular. The **lack of information in this assessment on the living standards of Roma, refugees, and IDPs** (groups that are notoriously difficult to sample and survey) warrants attention. For example, it is likely that Roma households suffer much more extreme poverty than is captured in existing household survey samples. The follow up research and data collection effort should focus on these groups to complement the existing data on poverty among the main population strata.

Next steps

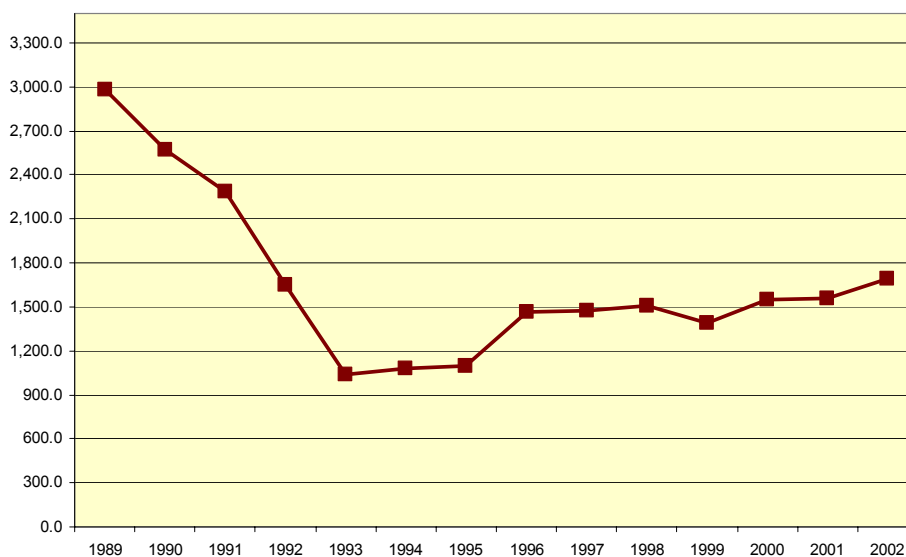
The work to follow from this assessment, therefore, is multifaceted. It will include:

- Collaboration with MONSTAT in the development of staff skills through upcoming ISSP surveys
- A special household survey on Roma and IDPs conducted by ISSP in summer 2003 with support and technical advice from the World Bank and United Nation Development Programme, Liaison Office in Podgorica, Montenegro
- Expanding coverage of the ISSP household survey for analysis of issues related to environmental analyses
- Developing the ISSP household survey questionnaire for analysis of the implications of enterprise restructuring on labor markets and poverty.

I. INTRODUCTION

In last ten years, the Montenegrin economy has undergone rapid economic transformation. Since the economic and political collapse of Yugoslavia, the Republic of Montenegro has suffered a loss of 57% of the economic power it had in 1989 (Figure 2). GDP has been slowly recovering since 1999 to about two percent growth during the last two years. The transition has been marked by internal and external political and economic shocks, leading to a deep and sharp decline in output, hyperinflation, a rise in official unemployment, and a growing informal sector (“gray” economy). In January 2002 Montenegro introduced EURO as official currency. Consequently, the Montenegrin economy experienced “€ inflation”, characteristic for European countries that adopted the new currency.

Figure 2: Gross Domestic Product per capita (US\$)

Source: Institute for Strategic Studies and Prognoses (ISSP)

Currently, Montenegro is part of the Union of Serbia and Montenegro (SAM), which share a joint Parliament, Presidency, and Council of Ministers. The union Parliament elects the President of the union, who is responsible for proposing the Council of Ministers and directs its work. The union Council of Ministers has five departments: foreign affairs, defense, international economic relations, internal economic relations, and protection of human and minority rights. These common functions in SAM will be jointly financed, in proportion to each republic's contribution in GDP. While these two republics have some joint institutions, they operate separate economic, fiscal, and monetary policies.

Shortly following the 1999 elections, Montenegro implemented an array of economic reforms, generally begun earlier than in Serbia.¹ These initial reforms included efforts to stabilize prices, to reduce fiscal deficits, and to eliminate trade distortions. Inflation fell from over 100 percent per annum in 1999 to 24 percent in 2001 after the introduction of the Deutsche Mark as legal tender. With increases in the administered prices in the energy sector, price distortions were reduced while at the same time improving the financial position of the state-owned power company EPCG. Strict

¹ Material in this section was drawn from ISSP (2003) and World Bank (2003).

limits on lending introduced in 1999, including a 100 percent reserve requirement against enterprise deposits, helped to stabilize the banking system. In 2000 custom tariff structure was simplified and the average tariff rate was reduced to less than 3 percent.

Reforms accelerated in 2001 with initiation of important reforms in public financial management. On the revenue side, recent legislation should expand of the revenue base by reducing tax evasion improved tax administration and collection. In April 2003, Government further boosted the collection of indirect taxes by introducing a VAT. There are also new initiatives to improve the targeting of social assistance and child allowances to the poorest households. Price distortions continue to be addressed; there has been full liberalization of the prices of basic food items.

In the financial sector, efforts are underway to establish a sound banking system and to define the core central bank functions. Despite the large increase in total deposits observed since the conversion to the Euro, there remains a high level of distrust of the public towards the banking sector. A comprehensive set of regulations is being developed to govern the licensing provisions, financial reporting, and performance requirements for commercial banks. Legislation related to bankruptcy and liquidation, defining the triggers and procedures involved in actions against insolvent banks, was enacted.

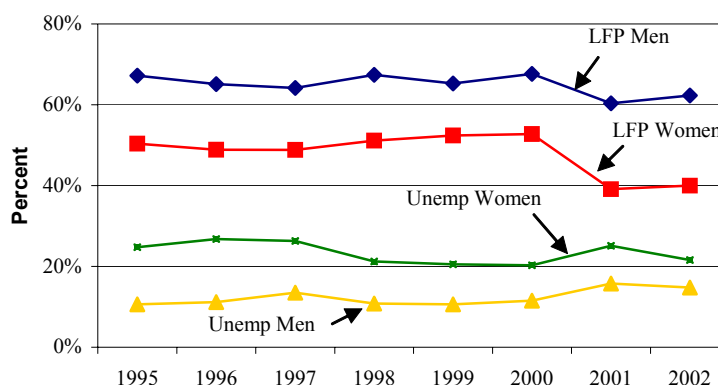
Despite ambitious reforms, challenges remain. Montenegro has a large public sector, including a significant public sector wage bill (44% of total expenditures), and there is a heavy dependence on donor assistance and other forms of external finance to cover current consumption levels and investment. Foreign aid represented almost 12 percent of total revenues. Additional reforms in state-owned enterprises are still needed. Many socially owned enterprises continue to be unprofitable, requiring substantial state subsidies to remain in operation. The state-owned power company continues to effectively subsidize both households and state-owned enterprises, such as KAP - the Republic's aluminum producer. Meanwhile, its supply of coal is unstable due to financial, technical, and organizational problems in the coalmines.

As loss-making public enterprises cease to receive budget subsidies, there are concerns that unemployment may grow. Unemployment levels are somewhat high compared to other countries in the region, a problem due to the particulars of the labor market (seasonality and informal sector) and the mismatch between the education system and job skills demanded in the new economy. Despite fears of mass-layoffs, in the aggregate, unemployment (defined by ILO standards rather than the number of registered unemployed) has not been growing steadily in the past years. Yet, there are some shifts from 2000 and, generally, very large differences in both unemployment rate and labor force participation rate by gender (see statistics from the Labor Force Survey, 2000, in Figure 3). These employment indicators fail to reflect the positive gains to GDP in the last two years. If the growth process does not result in job creation, we may not seem a reduction in poverty.

What do all of these changes mean for poverty and inequality in Montenegro? The general perception is that the transition to a market economy has resulted in an increase in poverty and inequality in Montenegro, although thorough statistics to assess this are not available. Even so, the on-going transition process, which may include reforms of the pension scheme, potential increases in unemployment, and on-going efforts to re-target social assistance, could have significant impacts on the poor. The need to evaluate the magnitude and dimensions of these changes is crucial. These transitions have different implications for different demographic groups as well as for the different regions.²

² Montenegro can be grouped into three regions. The Center region is the most populated and industrialized. The South is coastal and the most developed region; tourism is the main economic sector. The least developed region is the North, which is mountainous and less populated. See Annex 1 for a complete list of the municipalities in each region.

Figure 3: Labor Force Participation and ILO Unemployment Rates (1995-2002)

Source: Labor Force Survey, calculations done by Branko Jovanovic (2003)

Recognizing the need for rigorous planning for poverty reduction activities and monitoring, Serbia and Montenegro completed an Interim Poverty Reduction Strategy Paper (I-PRSP) in July 2002. The full PRSP is in the drafting process in Montenegro. By analyzing the timely data on poverty and building on previous analysis, this paper will supply critical information to the PRSP process. While data constraints have limited the ability to evaluate poverty and living standards in recent years, new household surveys collected in 2002 allow us to establish a baseline in regards to the living standards of the Montenegrin population from which changes in the future can be monitored. Furthermore, with these data on household living standards, analysis can evaluate the role of social policies in supporting the poor as well as the potential impact of major policy reforms. The objective of this study is to provide a broad profile of poverty in Montenegro as well as suggest areas for future analysis.

II. POVERTY IN MONTENEGRO

The Study of Poverty in Montenegro

Poverty is a multidimensional concept encompassing various aspects of well-being. In practice, there is no one single indicator that captures all the dimensions of poverty. To this end, this document presents statistics across an array of socio-economic indicators to describe the living standards of the population. The statistics are drawn mainly from the ISSP Household Survey (HHS) data collected in July and October of 2002³. From these household survey data, we measure material well-being using total household consumption as our main, but not only, indicator (see Annex 2). Our consumption indicator is then compared to a poverty threshold which is a minimum living standard (in Euros) calculated based on the actual consumption patterns and minimum caloric needs (see Annex 3), applying methodologies based on international best-practices, making the results internationally comparable.

The ISSP HHS data are not the only source of survey data for poverty analysis. Among the other sources, there is the Household Consumption Survey (APD) is conducted by Federal Statistical Office (FSO) of Serbia and Montenegro. This quarterly survey includes 380 households from 12 municipalities in Montenegro, about 11 percent of the total household sample for the Union of Serbia and Montenegro, all part of the permanent population. A second data source for poverty measurement is an individual and household survey conducted by the OCHA sub-office in Podgorica, implemented during the month of June 2000 (OCHA, 2000). The sample size of the survey was 2,000 permanent resident households, selected randomly and in proportion to the population density throughout Montenegro's 21 municipalities. Finally, a third data source are the four bi-monthly UNDP Household Surveys conducted from September 2000 until March 2001 covering random sample of 2000 households from all Montenegrin municipalities (UNDP, 2001). While there are many common features of these studies of poverty and this present analysis, the results using the HHS are not comparable with these previous poverty studies for several reasons.

The sampling frame for the ISSP HHS was based on adult population listing from 2002, while previous studies drew samples based on the census from 1991. Moreover, the sample size of the FSO survey (380) will be insufficient for regional statistics and perhaps national statistics also. The questionnaire of the ISSP HHS includes detailed consumption and expenditure modules as well as a range of other topics (such as migration information, housing conditions, durable asset ownership, labor and non-labor income including assistance from social programs and private transfers, employment characteristics, health care utilization, and subjective assessment of well-being). In comparison, the APD questionnaire was developed and implemented ten years ago and covers fewer food items. OCHA Survey had a very limited questionnaire containing a simple basket of food (15 items) plus personal and household hygiene items, while the UNDP Surveys asked cumulative questions about households' expenditures for a one-month recall period. The differences in the specific list of consumption items as well as the recall period make intra-survey comparisons difficult.

A third difference in approaches is the poverty indicators used in different studies. These indicators differ according to the welfare measure (consumption/expenditure or income) and the construction of the poverty line. Using the ISSP HHS, our welfare measure is consumption/expenditure (see

³ The HHSs have been developed and fielded by the Institute for Strategic Studies and Prognoses (ISSP). This work has been supported by the European Commission Food Security Programme, USAID Montenegro, and Chesapeake Associates. In addition, for HHS Rounds 4, 5 & 6, ISSP have received technical assistance and feedback from World Bank staff. For more information see Annex 1, and ISSP 2002a, 2002b.

Annex 2). The poverty line in this study identifies the cost of basic needs as the cost of a food basket to reach a nutrition standard (the food poverty line) and the cost of non-food expenditures of households whose food consumption is near the food poverty line. The FSO poverty statistics compare household income (without imputed housing value and with savings) against the official “minimal food basket”, which is a food poverty line. The OCHA Survey uses both the official FSO food poverty line and a poverty line based on the “OCHA Podgorica Shopping Basket” constructed from expenditures for only 15 food items, expenditure on hygiene items, and limited expenditures for electricity, heating, education, and medicine. The UNDP study uses multiple poverty indicators, including the ratio of food expenditures, income-to-expenditures ratio, income per capita below 100 DEM⁴, and household expenditures below 150 DEM. The 100 DEM cutoff was chosen based on the OCHA report.

The various differences in sample frame, questionnaire design, and poverty indicators bring us to the conclusion that poverty indicators from this study are incomparable with results from the previous years. Nevertheless, some comparisons are made where useful, such as comparing budget shares for different categories of expenditure. However, even these comparisons are made with caution to the differences in survey design.

Consumption Poverty

Table 3 reports the poverty rates for Montenegro and by region based on the comparison of consumption with a minimum living standard (poverty line) for the population. The table reveals that consumption poverty affects a sizeable segment of the population: 9.4 percent of the population live below the absolute poverty line. This figure may be an underestimate because the sample misses some of the most vulnerable populations (Roma and IDPs). Poverty is lowest in the Center and South, and significantly higher among the population in the North, which is least populated, and least developed. Statistical estimates obtained on the basis of any sample survey have only a certain degree of precision. In addition to the calculated poverty rate, Table 1 also presents a 95 percent confidence interval for each point estimate. While the confidence interval for the poverty rate in the Center and South regions overlap, the confidence interval for the poverty rate in the North, 14.9 percent, is statistically above both Center and South regions. Overall, more than half of the poor reside in the North (54%). One-third of the poor are in the Center, and the South has the smallest share of the poor (16%).⁵

In addition to calculating the poverty rate, we estimate the fraction of the population that is economically vulnerable and poor by increasing the poverty line by 50 percent. One-third of the population live below this higher poverty line. Again, the poverty rate in the North, 45 percent, is significantly higher than in the other regions.

To highlight the complex distributional aspects of poverty, additional measures of the depth (measured as poverty gap) and the severity of poverty are presented. The poverty depth measures how badly off the poor are — how far below the poverty line their consumption levels are. The poverty gap is equal to 1.3 percent, which indicates that if Montenegro could mobilize resources equivalent to 1.3 percent of the poverty line for every individual (both poor and non-poor) to be given directly to the poor, all the poor could be lifted out of poverty. This assumes, of course, that the poor can be perfectly targeted. The total poverty gap is around 1 percent of GDP. A

⁴ 1 EUR=1.95583 DEM

⁵ In addition to a regional division, the separation of urban and rural areas would also be revealing. While the data does not explicitly link households to the urban or rural location as defined by the Federal Statistics Office, agricultural land holdings is one co-variate that is subsequently used in this report and captures some of the urban/rural dimension.

corresponding measure, average shortfall, shows that consumption of the poor falls, on average, 14 percent short of the poverty line.

Poverty severity is a measure closely related to the poverty gap but giving those further away from the poverty line—the poorest—a higher ‘weight’ in aggregation than those closer to the poverty line. Its level in Montenegro is 0.3. The North, which is characterized with higher poverty rates, also has higher poverty depth and severity. In sum, though, these data suggest that the depth and severity of poverty are not extreme, and are actually small in comparison with other countries suggesting that social assistance could possibly fill in the gap *if* targeted well.

Alternative consumption-poverty measures in Table 4 show that four percent of the population live in households with total expenditure below the value of the minimum food basket, indicating that there is no measurable extreme poverty.⁶ However, more than one-thirds of the population is economically vulnerable, having consumption below 150% of the poverty line.

Table 3: Poverty Rates

	Montenegro	North	Center	South
Poverty rate: Head Count	9.4	14.9	6.5	6.8
95% confidence interval	[7.5-11.3]	[10.9-18.9]	[4.1-8.9]	[3.3-10.3]
Poverty and Economic Vulnerability: Head Count	36.4	44.8	33.2	29.8
95% confidence interval	[33.5-39.4]	[39.6-50.0]	[28.8-37.6]	[23.8-35.8]
Percent of all poor	100.0	54.0	30.5	15.5
Poverty gap	1.3	2.2	0.9	0.7
95% confidence interval	[0.9-1.6]	[1.4-2.9]	[0.5-1.3]	[0.3-1.2]
Severity of Poverty	0.3	0.5	0.2	0.1
95% confidence interval	[0.2-0.4]	[0.3-0.8]	[0.1-0.3]	[0.03-0.2]
Average shortfall of the poor as percent of poverty line	14.0	14.8	14.1	11.2

Source: ISSP Household Survey 5 and 6. Note: Standard errors in parentheses.

About one-fifth of households spend more than 60 percent of their resources on food. These households are concentrated in the North, where a larger share of total expenditure is for food — more than half on average — than the food share among households in the Center or South regions (see Figure 4).⁷ The greater allocation of the household budget to food is consistent with the higher poverty in the North.

⁶ A strong caveat to this statement is that the sample for Montenegro excludes the Roma population and the population of IDPs from Kosovo.

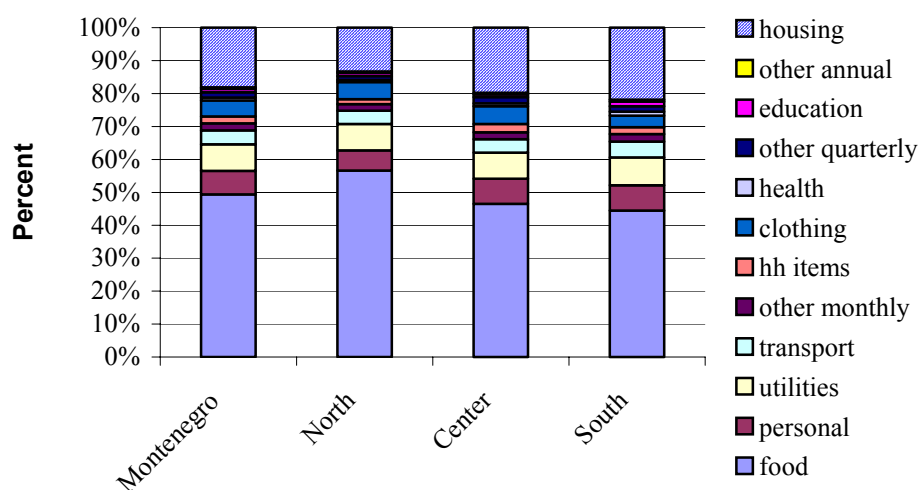
⁷ Likewise, the UNDP study (2001), which reports general expenditure data patterns for 2001, finds that households in the North had the higher food shares. The food share calculated for Montenegrin households was lower in the study by OCHA (2000), about 40 percent. The portion of household expenditures on food (about 50% on average) is the same in Serbia (See Krstic, 2003).

Table 4: Alternative measures of consumption poverty

	% of population
<i>Absolute poverty:</i> Consumption/expenditures below absolute poverty line (107 Euros per person per month)	9.4
<i>Economically vulnerable and absolute poverty:</i> Consumption/expenditures below absolute poverty line +50% (160.5 Euros per person per month)	36.4
<i>Relative poverty:</i> Consumption/expenditures below relative poverty line (50% of median consumption: 105 Euros per person per month)	9.1
<i>Food poor:</i> Food expenditure < Food poverty line	4.0
Ratio of food expenditures > 0.6	23.5
Household expenditures/average expenditures < 0.5	8.2

Source: ISSP Household Survey 5 and 6.

Figure 4: Household Expenditure Patterns

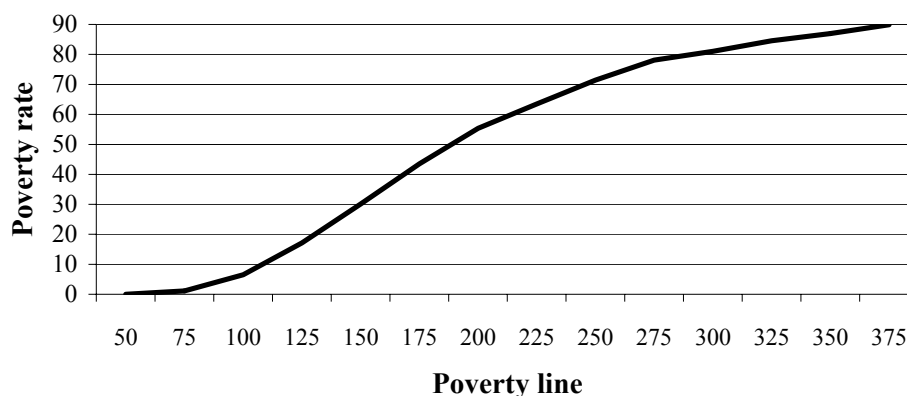

Source: ISSP Household Survey 5 and 6. Note: See Annex 2 for category definitions

Since poverty is not necessarily very deep (see Table 3), we can expect that small changes in the poverty line could have a magnified impact on the proportion of the population in poverty. The effect on the poverty rate from change in the poverty line is presented in Figure 5. This figure shows that increase of poverty line significantly increases the percentage of poor. Poverty line increase of 20 percent is associated with an increase in the poverty rate by 100 percent on a national level. Keeping in mind regional differences, given a poverty line increase of 20 percent, the poverty rate in the North would increase by about 90 percent, by almost 130 percent in the central part, and by almost 70 percent in the south of Montenegro.

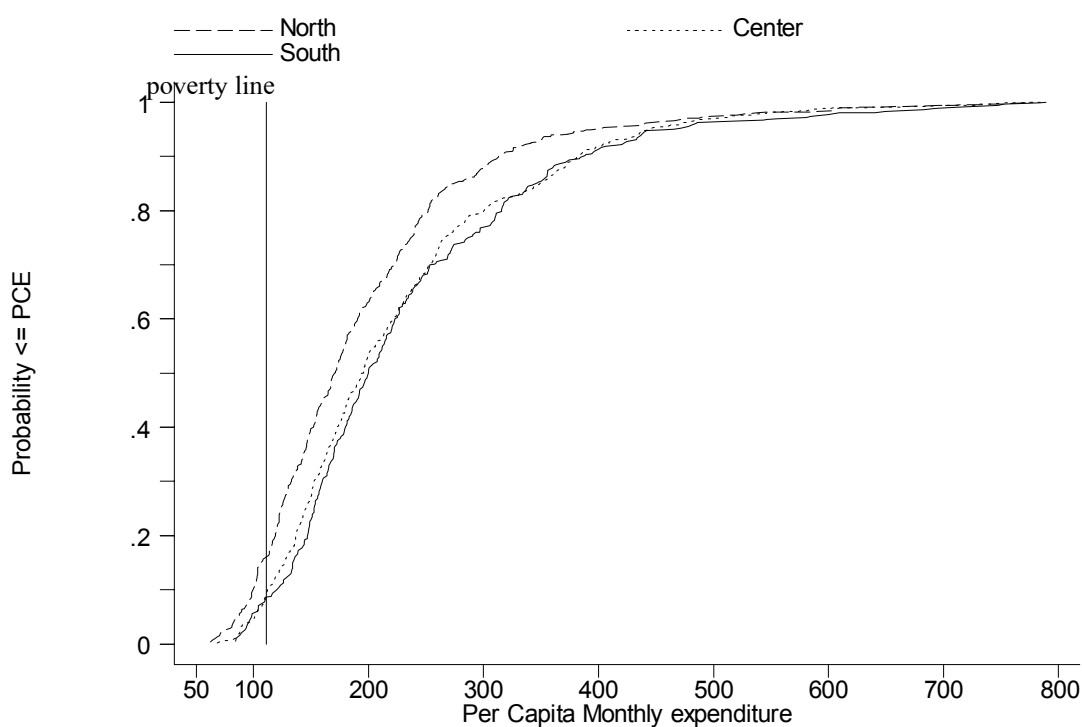
Figure 6 reports the cumulative distribution of per capita expenditure by region. Given that the three curves do not cross, regardless of the choice of the poverty line, the poverty rate in north Montenegro is always higher than in central and southern part of Republic.

Figure 5: Poverty Incidence Curve

Source: ISSP Household Survey 5 and 6.

Figure 6: Cumulative Distribution of Per Capita Expenditure by Region, 2002

Source: ISSP Household Survey 5 and 6.

Other Poverty Indicators

While this paper mostly measures poverty based on household consumption, poverty is a multidimensional concept encompassing various aspects of well-being. Different aspects of poverty –consumption and non-consumption – interact and reinforce each other in ways that often exacerbate the deprivation that poor people face. Poor health outcomes and low educational achievement not only decrease well-being, but also limit income-earning and consumption potential. Identifying different dimensions of poverty is important in the context of understanding

the profile of vulnerable groups. Households that are not income/consumption poor may nonetheless be poor in other dimensions. Moreover, some households may suffer from multiple deprivations, thus constituting “the core” of the poor. Table 5 displays several such indicators.

About 5 percent of adults in Montenegro can be considered “education poor”, meaning that they are not in school and did not attend secondary school. The more relevant challenge in Montenegro in regards to education is not post-primary enrollment, but, rather, the quality of schooling and the extent to which skills acquired in the education system match the labor demand in the economy. The education system was designed to meet the labor demand needs of the pre-transitional period. In addition to outdated curriculum, the current system suffers from inefficiencies in education services across locations, such as towns experiencing over-crowding and rural areas being under-utilized.

Table 5: Multidimensional Poverty Indicators

Indicators	% of population	% of consumption-poor population
<i>Consumption poverty</i>		
absolute poverty	9.4	
economically vulnerable	36.4	
<i>Education poverty</i>		
16-24 years: not in school and did not attend secondary school	4.7	13.5
<i>Health poverty</i>		
any illness/injury in last 30 days that precluded usual activities or disabled	6.4	6.1
<i>Employment poverty</i>		
ages 16-65: not working but ready to work if have job opportunity	22.0	40.3
any member age 16-65 not working but ready to work if have job opportunity	40.2	62.1
<i>Housing poverty</i>		
drinking source for dwelling is not piped water (ex: pump well) or dwelling has no bathroom*	13.1	25.0
Dwelling has less than 10m ² per person	8.2	22.7
<i>Lacking consumer assets</i>		
No telephone	9.7	14.6
No television	3.7	5.7
No washing machine	7.8	22.7

Source: ISSP Household Survey 5 and 6.

*Housing – Data from ISSP Household Survey 6 only (drinking water not asked in Survey 5).

The measure of health poverty, any illness/injury in last 30 days that precluded usual activities or disabled, affects 6 percent of the population. Over 22 percent of working-age adults are poor with respect to employment, defined as not working but ready to work if job opportunity were available. Lack of employment opportunities remains a challenge for the government. Earlier programs were aimed at reducing redundant labor through severance and early retirement packages; newer efforts aim to boost credit to unemployed persons to start a business, while tax on labor for newly created jobs have been reduce also. In addition to this program, the Employment Office and donors have organized training programs for unemployed (e.g. preparations for new job, vacation trainings for

known employer and preparation for labour market⁸). Nevertheless, nearly one in five prime-age adults are unable to find work.

Housing conditions for 13 percent of population are below the poverty standard of piped drinking water or bathroom in dwelling; eight percent of the population live in a dwelling with less than 10 m² per person. While there is only one household in the sample that had no electricity, about 10 percent of the population live in dwellings with no telephone.

The second column in Table 5 shows the poverty indicator rates for the population of consumption-poor. It is meant to identify the extent to which this indicator overlaps with non-consumption poverty measures. While some of these are similar to the poverty rate using consumption, there is only partial overlap between the consumption-poor and those deprived of the indicators in the table. Nevertheless, for most indicators, the rate is much higher among the consumption-poor, especially in housing characteristics and employment.

Box 1: Poverty Where No One Wants to Notice It: “Unofficial” Roma Settlement in Montenegro.

Around ninety persons from twenty Romani families, mostly displaced from Kosovo and currently settled in the Lovanja settlement, struggle daily just to survive. Lovanja is located in the Tivat Field (Tivatsko polje), in the territory of Kotor municipality, on the beautiful Montenegrin coast along the Adriatic Sea. Roma of Lovanja live on the edge of a local garbage dump in substandard housing conditions in self-made huts. The settlement does not have a supply of potable water or electricity supply, and is under threat of flooding in heavy rainfall. The closest medical facility in the town of Kotor, around 8 km away from the settlement, and there are no public transport connections. Reportedly, the local authorities had decided to relocate the settlement to a more humane environment in 1999, but nothing had happened to date.

Roma in this settlement live in extreme poverty. About one half of the settlement's inhabitants are under the age of 18, and none of the children attends school. The Lovanja Roma make a living by collecting scrap materials and occasional manual labor paid by the hour. According to the Secretariat for Displaced Persons of Montenegro, Lovanja is categorized as an "unofficial centre for displaced persons". Such unofficial camps vastly outnumber official camps, and provide self-made temporary shelters for a majority of the estimated 20,000 Roma IDPs from Kosovo in Montenegro.

Source: The European Roma Rights Center (ERRC), citing Tivat-based non-governmental organization “MARGO” - Association for Help and Support to Marginal Society Groups, see: http://errc.org/publications/letters/2002/montenegro_jan_10_2002.shtml

⁸ Source: Employment Fund of The Republic of Montenegro

III. INEQUALITY

Evaluating inequality is interesting because it can help us understand how the benefits of growth are distributed over time. Growth that occurs mainly to the top of the income distribution may do little to improve living standards of the poor, which will be reflected in increases in inequality. The ongoing economic reforms in Montenegro have raised many concerns that inequality would subsequently increase, especially given the shift from formal to informal employment. While comparable data for the years prior to 2002 is not available, we can compare consumption inequality measures in Montenegro with those in neighboring countries.⁹

There are several ways to display consumption inequality (for more details on those used here, see Annex 4). Figure 6 shows the Lorenz curve for per capita consumption in Montenegro. This curve graphs the cumulative frequency of consumption per capita against a uniform distribution (which represents perfect equality in consumption). This relationship can, in turn, be summarized in the Gini coefficient.¹⁰ A second widely-used inequality measure is the decile ratio (90/10 ratio), which presents the ratio of the average consumption of the richest 10 percent of the population divided by the average consumption of the bottom 10 percent. This measure perhaps better captures the relative position of the poorest in the population, rather than the Gini coefficient, which can be difficult to interpret with respect to inferences about the poor and poverty. In this sense, the 90/10 ratio may be a more appealing indicator monitoring inequality and progress at poverty alleviation in Montenegro. These summary statistics are presented in Table 6.

The Gini coefficient in Montenegro is .29, with not statistical difference in this inequality measure across regions. Montenegro's inequality is within solidly the range of those of other East European transition countries. Among the set of neighboring countries, some have lower levels of inequality (e.g. Albania, Bulgaria, Hungary and Slovenia) while others have higher inequality (Croatia, FYR Macedonia and Estonia). The Gini coefficient for Montenegro and Serbia are quite close. An alternative to consumption inequality is income inequality, which is generally higher than consumption inequality for all countries in the region. Montenegro's income inequality is in the upper range in the region (Gini coefficient of .37), whereas Serbia has smaller income inequality (.33), about average in the region. Given the concern over the ability to measure income well, considering the large informal sector and seasonal labor earnings, we are cautious in emphasizing income inequality results.

The 90/10 ratio, however, shows that Montenegro has very high inequality compared to other countries, second only to the level in Serbia (5.8 and 6.7, respectively). This is closer to the level of the very unequal economies where this ratio can be as high as 7.

⁹ While consumption inequality for Montenegro is unavailable prior to 2002, there are data for SAM from the HBS and Labor Force Survey data on earnings (income inequality). These data sources suggests that, contrary to perceptions in SAM and experiences in other transition economies, inequality did not change.

¹⁰ The Gini is calculated as the area between the curves divided by the area under the line of equality. A larger Gini indicates greater inequality. If the Gini coefficient is equal to 0 we have perfect equality (represented by diagonal line in the graph of Lorenz curve).

Figure 7. Lorenz curve

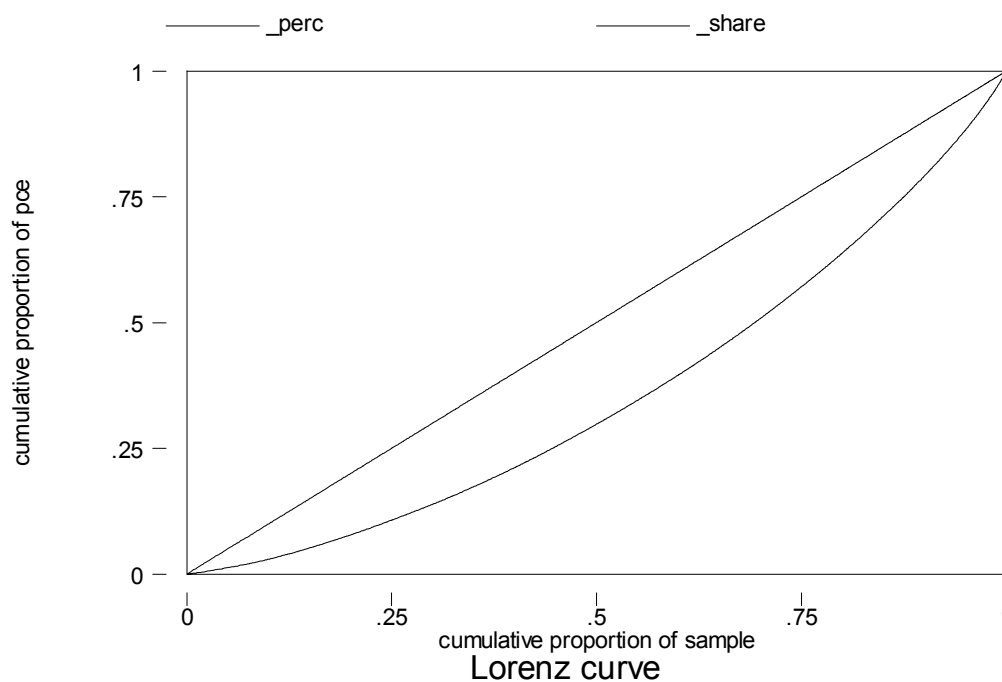

Table 6: Comparison of Consumption Inequality

Country	Gini coefficient	90/10 ratio
Bosnia and Herzegovina, 2001	0.26	3.3
Albania, 2002	0.28	3.6
Hungary, 1997	0.28	3.5
Serbia, 2002	0.28	6.7
Slovenia, 1997/1998	0.28	3.7
Montenegro, 2002	0.29	5.8
Bulgaria, 2001	0.30	4.1
Croatia, 1998	0.30	3.9
FYR Macedonia, 2000	0.31	4.3
Estonia, 1998	0.38	5.4

Notes: Statistics for Bosnia from World Bank (2002b); Albania from World Bank (2002a); Hungary, Slovenia, and Estonia from World Bank (2000); Serbia from Milanovic (2003); Bulgaria from World Bank (2002c); Croatia from Luttmer (2002); Macedonia from staff estimates based on HBS data for 2000; Montenegro from ISSP Household Survey 5 and 6.

IV. POVERTY PROFILE

This section describes the characteristics of the poor and examines the correlates of poverty in Montenegro. By examining the poverty risk for different groups of the population as well as the population shares of different groups, we hope to gain insights into how efficient poverty reduction strategies can be developed.

Table 7 presents the poverty rates for seven different categories of the population. This table reveals several interesting things. First, there are several groups whose risk of poverty is above the national average. Second, even if risk is high, it is important to consider the population share of a group and the contribution of a high-risk group to the total number of poor. Finally, the table reveals groups that are not among the poor contrary to common belief.

People in large households have a higher poverty risk than those in smaller households. Lack of education of the household head is associated with higher poverty risk. People in households whose head has not attended secondary school have poverty rates three times higher than those living in with household heads having some secondary. However, this first group represents only about 17 percent of the population. Thus, the majority of the poor (65%) live in households whose head has attended some secondary school.

Employment status is associated with poverty risk. Households headed by those who are non-working, non-retired have the highest risk of poverty (19%). Having a household head employed is associated with lower poverty (7%).

Ownership of agricultural land is not associated with increased risk of being poor. While one-third of households own some agricultural land, it should be noted that only 5 percent of household heads are engaged in the agricultural sector as their primary activity (including fishing).

Migration is associated with lower poverty risk. Households whose household head was born outside of Montenegro had lower poverty rates (under 4%) than those whose head was born in Montenegro (11%), although there are few households in the former category (8% of all households).

There are several groups that, contrary to common belief, are not more likely to be poor than average. The first of these conventionally poor groups is the elderly. The elderly are not more likely to live in poor households (likewise, people in households headed by someone over 50 years are not more likely to be poor). Another group is children. If we consider the poverty rates by age groups, we see that children under 16 years have are little bit more likely to be poor in comparisons to other age groups, but no significantly. Also, there is no significant difference in poverty rates among individuals in age groups "16-24", "25-49" and "65+". In other words, we can say that poverty is practically equally distributed among the population considering their age. Although less than 10 percent of households are headed by woman, members of these households are more likely to be poor.

Table 7: Poverty profile: Poverty Rates by Group

	% of population	% who are poor		% of the poor
<i>By household size</i>				
1-3 members	24.2	2.2	(0.7)	5.7
4+ members	75.8	11.7	(1.2)	94.3
<i>By age of household head</i>				
under 50 years	42.1	8.3	(1.3)	36.9
50-64 years	41.5	9.0	(1.5)	39.6
65+ years	16.4	13.5	(2.9)	23.5
<i>By gender of household head</i>				
Male	90.3	9.2	(1.0)	88.3
Female	9.7	11.4	(3.2)	11.7
<i>By education of household head</i>				
Primary	16.6	20.6	(3.4)	36.2
Some/completed secondary	83.4	7.2	(0.9)	63.8
<i>By employment status of household head*</i>				
Not employed and not retired	9.8	18.6	(4.4)	19.3
Employed	62.4	6.5	(1.0)	43.5
Retired and not employed	27.8	12.1	(2.1)	37.2
<i>By agricultural land holdings of household</i>				
No agricultural land	66.3	9.0	(1.1)	64.2
Has agricultural land	33.7	9.9	(1.8)	35.8
<i>By age</i>				
under 16 years	17.6	12.4	(1.1)	23.1
16-24 years	19.3	9.2	(0.9)	18.9
25-49 years	35.8	9.7	(0.7)	36.7
50-64 years	18.7	6.6	(0.8)	13.1
65+ years	8.6	9.1	(1.4)	8.3
<i>Place of birth of household head**</i>				
Montenegro	91.8	11.0	(1.4)	97.2
Serbia***	3.5	3.7	(3.6)	1.3
Other	4.7	3.4	(3.3)	1.5
<i>Current location within Montenegro if household head was born in MN</i>				
Same municipality as birth	83.0	11.2	(1.5)	84.6
Moved municipality	17.0	9.2	(3.0)	15.4

Source: ISSP Household Survey 5 and 6. Note: Standard errors in parentheses; 95% confidence interval is approximately ± 2 standard errors.

*Employed is defined as having worked for income in the last week or having a regular job but not worked last week (vacation, sick, etc.); "retired" are those who are not employed and self-identify and report being retired as their main activity; "not employed" are all others.

**Migration data is from Survey 6; it was not asked in Survey 5.

*** Kosovo is included in other.

V. FACTORS INFLUENCING POVERTY IN MONTENEGRO

In this section we investigate factors that influence living standard and poverty by simultaneously controlling for different characteristics; identification of these factors might be very important for designing of social policy for poverty reduction. It extends the results in the previous section since it tries to address the correlations across characteristics. For example, the extent to which the higher poverty in the north can be “explained” by the characteristics of the household head remains to be evaluated. This short analysis indicates factors related to poverty but should not be interpreted as showing causality. Factors that we investigate include: characteristics of the households (age, education and gender of household head, household size, and demographic composition), economic activity of adults, agricultural land holdings, and location. These factors are used as explanatory variables in simple regression model, with per capita expenditures (pce) as the dependent variable. Table 8 presents estimated coefficients of regressions and the corresponding robust standard errors.

Education is significantly associated with higher pce. Some or completed secondary education of the household head is associated with almost 10 percent higher pce compared to those in the reference group which is less than secondary. University education of the household head is associated with 29 percent higher pce compared to those with basic/no education. We conclude that households whose heads have higher education are less likely to be poor, although it is also the case that education is not a guarantee that the household will not be poor. This reflects some of the challenges facing the education system in Montenegro, including outdated curriculum that can exacerbate mismatch with labor demand.

While this is true for the overall sample, there are interesting differences across the three main regions. The positive association of some/completed secondary education is only statistically significant in the center region. While the coefficient is significant at 10 percent in the South and larger (13% return), some/completed secondary education of the household head compared to those in the reference group (less than secondary) is not associated with higher pce for households in the north. Having in mind regional component, university education of the household head is associated with statistically higher pce in all regions, but the return is largest in the center region (37 percent compared to 27 percent in the north and south).

Economic activity of adults (which includes formal and informal income generating activities) is highly associated with higher pce compared to those households with no economically active adults. Households with at least one adult who is working have pce 17 percent higher than households with no working adults. Again, we see interesting regional variation: the impact is 13 percent in the north, 23 percent in the center and highest in the south at 27 percent.

On the other hand, households with at least one non-employed, non-retired adult have 12 percent lower pce than those with no such adults. In the north, the association is strongest: households having one or more non-employed, non-retired adult in household have 16 percent lower pce. The relationship is smallest in the south, where such adults are not statistically associated with lower pce.

Considering demographic composition of the households, it seems that this factor does not impact per capita consumption levels significantly. The one only exemption is in south, where households with an additional child up to six years old have higher pce of almost 50 percent.

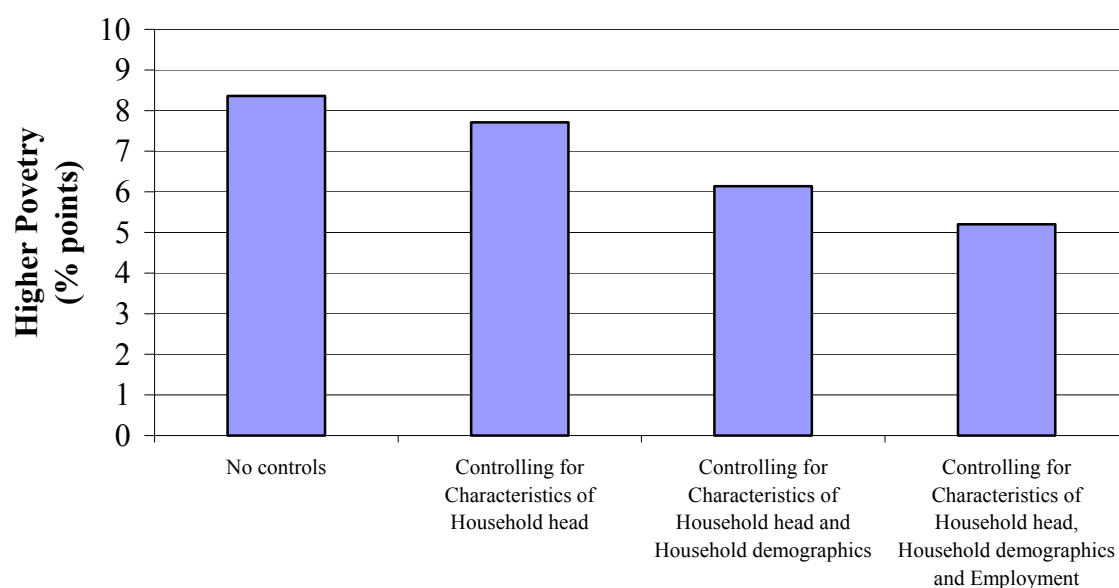
Household size impacts the level of consumption significantly. A ten-percent increase in household size is associated with five percent decrease in pce. The conditional correlation between household

size and pce is smallest among the households in the north. For these households, the elasticity of pce to household size is .48, whereas the elasticity is .75 in the south.

Households with access to and agricultural land have significantly larger pce, and this effect is predominantly in the north and center regions. Households in the north have 17 percent higher pce if they have any agricultural land holdings; in the center, agricultural land holdings are associated with 11 percent higher pce. Agricultural land is not associated with higher pce for households in the south.

By location, controlling for household characteristics, pce among households in the south of Montenegro and the center are not statistically different. However, with controls for household characteristics, households located in the north of Montenegro still have 10 percent lower pce compared to other households. Thus, controlling for this set of household characteristics slightly reduces the gap between the north and center (which is about 15 percent of the center pce on average), yet a significant difference in pce between the north and the other regions remains unexplained by the set of characteristics. Another way to explore the relationship between location and poverty is to evaluate the difference in poverty rates among the population in the North compared to other areas, with and without controls for other household characteristics. The summary of results is given in Figure 8. This figure shows that people living in the North face a significantly higher observed poverty rate, even after we control for other differences.

Figure 8: Poverty rate of population in North relative to population in South and Center: observed and simulated

Source: ISSP Household Survey 5 and 6.

Table 8: Regression of Log Consumption per capita on Household Characteristics

	All		North		Center		South	
	coefficient	robust s.e.	coefficient	robust s.e.	coefficient	robust s.e.	coefficient	robust s.e.
Characteristics of the household head								
Age of household head: <50 (reference group)								
Age of household head: 50-64	-0.021	(0.035)	0.014	(0.068)	-0.063	(0.051)	0.031	(0.076)
Age of household head: 65+	0.000	(0.051)	0.001	(0.109)	-0.061	(0.072)	0.090	(0.105)
Household head is female	-0.051	(0.037)	-0.095	(0.066)	0.015	(0.057)	-0.145	(0.077)
Education of head: <secondary (reference group)								
Education of head: some/completed secondary	0.105**	(0.033)	0.031	(0.053)	0.171**	(0.052)	0.133	(0.070)
Education of head: some/complete post-secondary	0.298**	(0.038)	0.265**	(0.072)	0.372**	(0.059)	0.269**	(0.076)
Economic activity of adults								
Any working adult	0.165**	(0.035)	0.127*	(0.054)	0.225**	(0.058)	0.268**	(0.077)
Any non-working, non-retired adult	-0.117**	(0.030)	-0.161**	(0.056)	-0.106*	(0.047)	-0.081	(0.056)
Demographic composition								
# of children 0-6/household size	-0.191	(0.127)	-0.317	(0.213)	-0.333	(0.221)	0.494*	(0.250)
# of children 7-14/household size	-0.130	(0.110)	-0.062	(0.199)	-0.089	(0.173)	-0.053	(0.233)
# of children 15-18/household size	-0.006	(0.128)	0.220	(0.268)	-0.135	(0.178)	0.129	(0.273)
# of adults 19-25/household size	0.070	(0.083)	-0.032	(0.131)	0.134	(0.139)	0.193	(0.214)
# of adults 26-45/household size	0.057	(0.069)	0.088	(0.117)	0.001	(0.106)	0.076	(0.149)
# of adults 46-64/household size (reference group)								
# of adults 65+/household size	-0.142	(0.089)	-0.181	(0.165)	-0.106	(0.128)	-0.036	(0.177)
ln (household size)	-0.537**	(0.038)	-0.483**	(0.063)	-0.532**	(0.060)	-0.745**	(0.094)
Household owns agricultural land	0.127**	(0.026)	0.173**	(0.048)	0.110**	(0.037)	0.028	(0.067)
Location								
Center (reference group)								
North	-0.097**	(0.028)						
South	-0.004	(0.030)						
constant	5.881**	(0.065)	5.796**	(0.098)	5.797**	(0.101)	5.922**	(0.140)
R ²	0.353		0.289		0.376		0.404	
Number of observations	1294		427		562		305	

Source: ISSP Household Survey 5 and 6. Notes: * indicates significance at 5%; ** at 1%.

VI. SOURCES OF SUPPORT FOR HOUSEHOLDS

Income Sources

Table 9 presents the sources of income for households in Montenegro, breaking down income into 8 categories; the mean amount from each source is presented in Table 10 and the shares are presented in Figure 8.¹¹

Wage income is the most prevalent source of income for all households, including those above and below median per capita expenditure. The share of wage income observed here is slightly larger than the Federal Statistical Office estimates for FRY (FSO, 2000) which estimate a share of about 45 percent. Compared to other transition countries, FRY was below the average for wage share in household income (see World Bank, 2000), likely to be partly a reflection of the generous pension plan and private transfers. The UNDP study (2001) reports a larger share of household income from labor earnings (about 75%), partly due to the exclusion of private transfers as an income source and perhaps also reflecting a real phenomenon due to subsequent decline in real wages given price changes.

Non-labor sources of income may be important for supporting living standards. While about 76 percent of all households report some wage earnings, non-labor income sources remain an important source of support, reflecting the large share of the working-age whom do not have employment on the one hand, and the generous pension scheme and private transfers on the other hand. Pensions, unemployment benefits, Family Material Support, Child Allowance, One-off Support and Other Person Care are social protection programs designed to improve well-being of the population. Pensions are the second most common income source, received by almost half of all households. Private transfers (from relatives either in Montenegro, in Serbia or abroad) are reported by about 20 percent of households.

There are interesting patterns of income sources by expenditure groups. Poorer households are more likely to have income from a pension program than wealthy households. Social transfers are more prevalent among the poorest 20 percent of the population. Almost one in ten of the poorest people reside in households with some social transfer income, compared to 2 percent among the wealthiest. Wealthy households are two and a half-times more likely to report having some income from property or other asset holdings than the poorest quintile. Also, they are also three-times more likely to report self-employment income when compared to the poorest quintile.

Private transfers are received by one out of every five households. The prevalence Wealthy households are much more likely to be receiving some private transfers. Very few households received any unemployment benefit income, consistent with other data sources. According to the data of the Employment Office, only 2.9 percent of registered unemployed, a larger group than those defined as unemployed by an ILO definition, were receiving unemployment benefits at the end of 2002.

¹¹ Wages, self-employment earnings, pensions (old-age, disability, family and foreign), scholarships, unemployment benefits, FMS, Child Allowance, NGO cash and in-kind transfers, and private transfers are reported for the last month. Income from One-off Momentary Support, Other Person Care and other social programs are reported for the last six months. Property income is reported for the last 12 months.

Table 9: Income Sources for Households
(percent of households with any income from source)

Type of income	All households	Poorest	20-40%	40-60%	60-80%	Richest
Wages income	75.7	71.7	82.7	78.2	74.1	73.0
Self-employment income	6.3	3.3	5.6	4.3	4.9	11.1
Pensions	45.5	47.3	44.4	48.3	49.8	39.4
Scholarships	2.2	1.1	0.5	2.6	2.7	3.2
Unemployment benefits	0.4	1.1	0.0	0.4	0.8	0.0
Social transfers	3.9	9.2	4.6	1.7	3.4	2.2
Private transfers (relatives)	19.3	21.2	14.8	17.5	20.1	21.6
Other income (property & insurance)	11.2	5.0	12.8	12.0	12.5	12.4

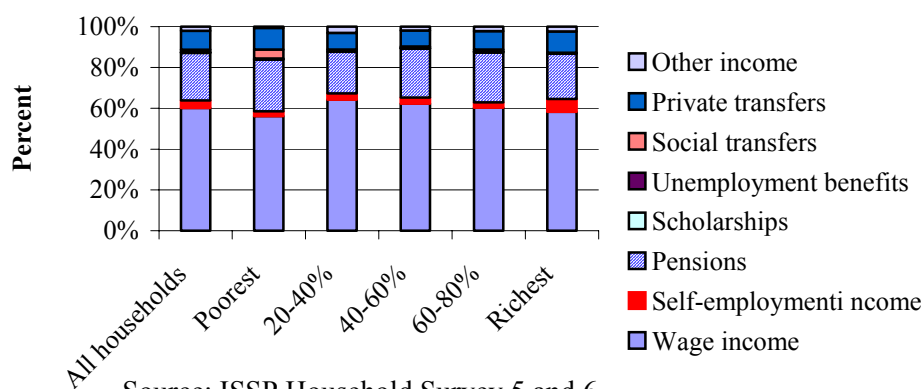
Source: ISSP Household Survey 5 and 6. * The sample excludes 85 households missing information on wage or self-employment earnings and 22 households who report no income from any source.

Table 10: Composition of Household Income
(mean in Euros)

Type of income	All households	Poorest	20-40%	40-60%	60-80%	Richest
Wages income	297.3	194.9	279.0	313.9	300.0	354.5
Self-employment income	28.6	8.4	16.0	15.2	15.2	69.2
Pensions	69.1	61.9	63.8	76.3	69.4	71.0
Scholarships	1.0	0.7	0.0	0.9	1.0	1.7
Unemployment benefits	0.4	1.3	0.0	0.2	0.5	0.0
Social transfers	2.4	6.2	2.3	1.2	2.5	1.0
Private transfers (relatives)	58.7	48.3	40.2	35.9	62.0	90.6
Other income (property & insurance)	12.0	4.3	19.0	9.6	10.5	15.4
Total Income	469.5	326.0	420.3	453.4	461.1	603.4

Source: ISSP Household Survey 5 and 6.

Figure 9: Composition of Household Income (Share of total income by expenditure groups)

Source: ISSP Household Survey 5 and 6.

Pensions

Pensions are the main form of social insurance in Montenegro. Despite being one of the most generous pension schemes in the region, conventional wisdom in Montenegro is that pensions are too low to allow for minimum living standards. However, increases in the replacement rates or benefit levels seem unlikely to be sustainable from a fiscal standpoint. The finances of the social funds, including pensions, the health fund, and employment fund, reflect an unpredictable and weak link between their principal sources of funding and the legislated benefits. Accrued social contributions do not fully cover expenditure commitments. The sustainability of the social insurance system is further undermined by tax evasion, exemptions from taxes, and unstable contributions from the Republic Budget. As a consequence, the main insurance funds are either directly or indirectly dependent on excises, import duties, and foreign grant assistance¹².

If the current pension system is not reformed, the gap between contributions and pension expenditures will balloon from 2.5 percent of GDP to more than 10 percent of GDP. The ratio of contributors to beneficiaries is currently 1.4¹³. Clearly pension reform is necessary to avoid disaster. The different reform options, such as increasing contributions, reducing benefits levels, reducing the rate of pension inflation indexation, and raising the retirement age, have different implications for both households currently receiving pension and those not receiving this income.

As mentioned above, a large fraction of households receive some pension income, whereas only about 11 percent of households have only pensions as an income source. The impact of specific reforms may vary in the short and long-term, and making predictions even for short-run impacts is complicated. Short-run impacts may have opposite effects for different groups. For example, reducing replacement rates will reduce benefit levels for those receiving pension income, but also reduces the pension-financing burden on workers and employers. Pension reform may have opposite effects in the short-run compared to the long-run, if reform spurs economic growth.

On a population basis, about two fifths of people reside in households with pension income (Table 11). When we breakdown pension income by type, we find that the dominant source of this income is old-age pension, about one-quarter of people are in households with this income. Disability income is the second most prevalent source, with 12 percent of the population. Less than five percent have access to family pension and almost no one receives foreign income.

When we look at expenditures groups, we see that more than 60 percent of the poorest live in households with pension income: two-fifths of the population are in households with old-age pension, while more than one-fifth of the poorest are receiving some disability pension.

Despite their name, old-age pensions are not received by all of the elderly: about 35 percent of people over 65 report no old-age pension income for the household. This coverage rate is low by European standards. However, the elderly are more likely to report disability income (20 percent of all elderly compared to about 12 percent for those 25-49 years). Overall, the elderly are most likely to have some household pension income. Eighty-five percent of people over 65 have some household pension income, with the dominant source being old-age pensions. If we broaden our measure to include income from social transfers or pension income, the percent of people over 65 covered does not change. Among the 15 percent of elderly with no pension income, three-quarters live in households with some wage income; one-third have some property income or private

¹² Source: Ministry of Finance

¹³ Source: Pension Fund

transfers.

Table 12 compares household pension income and its total expenditures. Only among households receiving foreign pension does this source cover a large share of monthly expenditures (more than 50%). On average, among households receiving other pension income (old age pension, disability pension, family pension) the income covers on average 20 percent of monthly expenditures.

We can examine the distributional impact of pensions by evaluating the benefit incidence of this program (See the section below on *Social protection and poverty* for more rigorous approach to assessing the impact of pensions on poverty). This combines information on both the prevalence of the program for different expenditure groups and the level of benefits received. Figure 10 shows the concentration curve for pensions. This curve shows the fraction of total pension expenditure that goes to the population that is ranked by consumption level *excluding* the pension income (“counterfactual” consumption). Using this curve we can classify a program’s spending as progressive or regressive. By comparing the distribution of pensions with the consumption distribution, we see that expenditure pattern of this program is progressive. Those below the median (poorer) get a share of benefits that is higher than their share of consumption. More interesting is the fact that the population at the low end of the distribution get a larger share of pension expenditure than their population share.

Table 11: Percent of Individuals in Households Receiving Pension Income, by Quintiles (N=4,995)

	Any Pension	Old Age Pension	Disability Pension	Foreign Pension	Family Pension
All	41.4	25.9	12.3	0.9	4.4
By Quintile*:					
poorest	63.4	41.1	23.0	1.1	1.9
20-40%	45.5	27.4	11.7	1.4	6.6
40-60%	39.9	22.2	14.6	0.1	4.4
60-80%	33.0	19.7	7.6	1.2	6.7
richest	25.4	19.0	4.3	0.7	2.5
By age:					
<16 years	27.4	16.0	7.2	1.0	4.6
16-24 years	33.1	17.2	11.2	0.3	4.8
25-49 years	36.0	21.8	11.0	0.7	4.2
50-64 years	52.8	34.3	16.3	1.1	3.6
>65 years	86.7	64.6	21.3	2.3	5.6

Source: ISSP Household Survey 5 and 6.

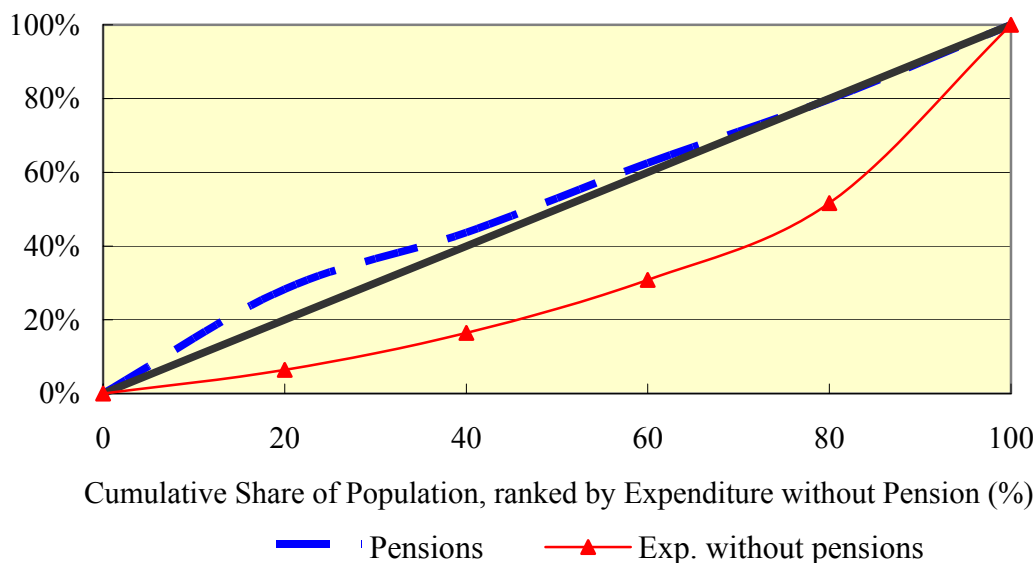
* Consumption quintiles are estimated in the absence of pension income.

Table 12: Household Pension Income as a Percent of Total Expenditures, conditional on receiving support

	Any Pension	Old Age Pension	Disability Pension	Foreign Pension	Family Pension
of total household expenditure	23.8	23.7	19.3	54.0	17.0
number of households	565	354	163	15	64

Source: ISSP Household Survey 5 and 6.

Figure 10: Incidence of Pensions

Source: ISSP Household Survey 5 and 6

Social Transfers

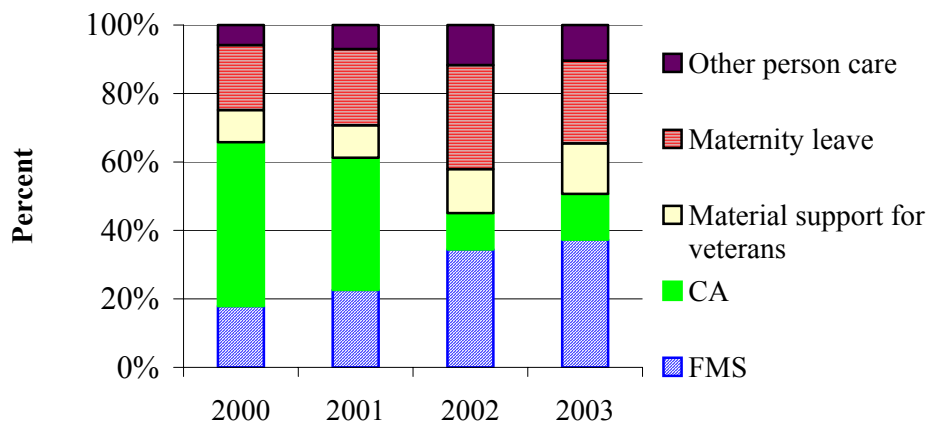
Montenegro has instituted sweeping reforms of the social protection system in an effort to improve targeting and ensure fiscal sustainability of social assistance programs. Currently, the five main social protection programs are almost 2 percent of GDP (See programs listed in Figure 11). In addition to holding the total budget constant in nominal terms since 2000, the reforms have included major shifts in budget allocation across the major social protection programs (Figure 11). Legislation enacted in 2001 broadened the scope of entitlement for family material support (FMS). Although not all entitled families received FMS, the increase in the number of eligible families is mirrored in the increased share of FMS in the total social protection, from 18 to 37 percent of the total budget. While FMS has expanded, amendments to Child Allowance (CA) regulations made in 2001 restricted the definition of eligibility for CA to include households that already receive FMS, a new criterion considered to be quite strict. While at the same time, coverage was extended to households with developmentally disabled children regardless of income.

In comparison, the structure of social assistance in Montenegro is quite different for Serbia, where social protection programs were 1 percent of GDP in 2002. Specifically, family assistance (MOP) in Serbia has much smaller coverage while the CA program in Serbia reaches a large share of the population. Bogicevic¹⁴ (2002) estimates that 37% of child population up to 19 years old receive CA (8.9% of total Serbia population); Tesliuc¹⁵ (2003) reports 15% of the total population are in households receiving CA. CA in Serbia is considered to be quite expensive and the amounts received seem too small to have a significant impact. In Montenegro, on the other hand, the program has been sharply re-targeted, but the amounts remain small, as shown below.

¹⁴ Bogicevic, Biljana. 2002. "System of Government Support to the Poor in Serbia."

¹⁵ Tesliuc, Cornelia. 2003. "Social Protection and Poverty in Serbia."

Figure 11: Distribution of Social Protection Budget

Source: Ministry of Labor and Social Care.

While labor income and pensions constitute the major income categories for households, social and private transfers are the third largest income source. In terms of the share of the population that receives some social assistance income (excluding pension income), one could conclude that the current structure of public transfers do not play a significant role in terms of households' welfare in Montenegro. Only four percent of individuals reside in households receiving some social assistance (see Table 13).¹⁶ Among the population of children 0-16 years, about five percent are in households receiving some social assistance. In comparison, the Ministry of Labor and Social Welfare reports that CA was received by seven percent of children in Montenegro in August 2002.

Considering social assistance income (FMS, CA, other social assistance) as a percent of total household expenditure, this income covers about 15 percent of total household expenditures (Table 14). Table 15 shows some of the reasons for not having applied for FMS given by the population in the first quintile (half of this population is considered poor, while the other half live just above the poverty line). Among this group, 10 percent believe that they do not need FMS (and presumably the other main social assistance program, CA, in case when they have children). It is conceptually difficult to define these people as excluded since they themselves do not believe that they need assistance. The lack of information about the existence of FMS is one of the most important reasons for exclusion: about 30 percent of the population in the poorest quintile reports not being informed about the existence of FMS. An implication of this finding is that better and more widespread information may assist in targeting this program appropriately. Some of the other categories are more difficult to interpret. For example, those who think that applying would achieve nothing may believe that the amounts are not sufficiently large or that they would not, in fact, be accepted for receipt. Finally, relatively few households report that the application procedure is an obstacle towards applying.

Table 16 gives more information about the receipt of income from social program in terms of number of households receiving social assistance, number of individuals in these households and the mean amount received.¹⁷ The average Euros of FMS and CA (56 and 25, respectively) reported

¹⁶ In addition to these types of programs, some type of energy-related social assistance, which exists in Serbia, could also be considered. The Serbia programs target joint utility bills (district heating, water supply, and garbage removal) as well as one-time benefits to households with low electricity consumption. As for a targeted program to assist the poor in heating their dwelling, one tied to electricity consumption as a heating source would not apply to nearly 44 percent of the population in dwellings that are not heated by electricity but, rather, wood (about almost all of those not heating with electricity) or coal in a small share of cases.

¹⁷ The level of FMS is assigned based on the average wage in Montenegro in the previous month and household size.

are slightly lower, but within range, of the average household amount reported by the Ministry of Labor and Social Welfare in August 2002 (63 and 31, respectively).

Table 13: Percent of Individuals in Households Receiving Social Assistance, Unemployment Benefits or Scholarship

Any social assistance income (CA, FMS, Other Public Assistance)	Unemployment benefits	Scholarship income
3.8	0.5	2.4

Table 14: Social Transfers (CA, FMS, Other Social Assistance) as a Percent of Total Expenditures, conditional on receiving

	Any social assistance income
% of total household expenditure	14.0
number of households	49

Table 16: Why Has Household not applied for Family Material Support

	Poorest					Richest	All
	20%	20-40%	40-60%	60-80%	80%		
Don't need it	12.0	16.0	23.3	33.5	50.6	27.7	
Not informed on how to be included	29.4	32.8	31.5	29.3	18.5	28.3	
It would achieve nothing	47.1	41.1	36.8	30.0	24.8	35.4	
Bad attitude of social workers	5.2	5.8	3.7	2.5	1.0	3.6	
Difficult to get Documents	2.6	2.3	0.7	1.3	1.1	1.5	
Other	3.7	2.1	4.0	3.4	4.1	3.5	

Table 16. Receipt of income from social programs

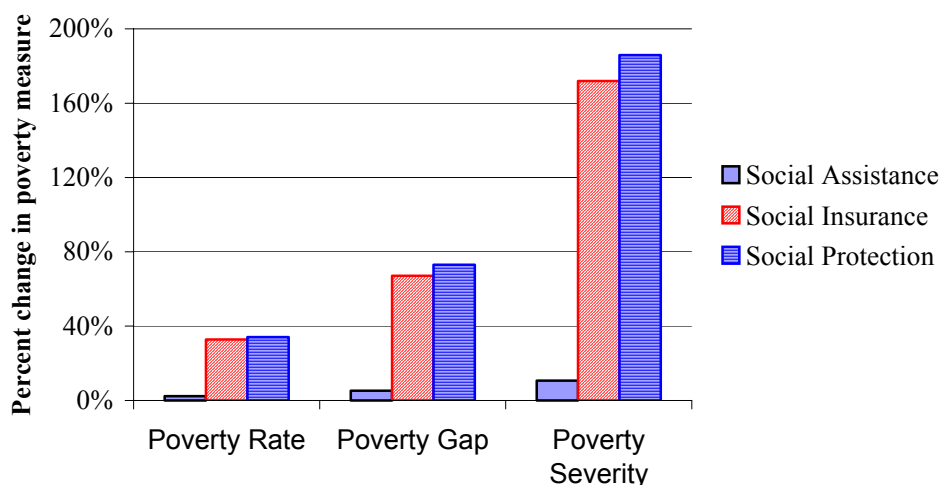
	Number of households	Number of individuals	Mean total amount (euros)
FMS (last month)	30	130	57.7
CA (last month)	10	54	26.7
One-off momentary support (last 6 months)	8	24	132.5
Other Person Care (last 6 months)	11	29	70.7
Other social programs (last 6 months)	1	1	230
NGO cash (last month)	2	5	100.0
Government in-kind (last month)	5	8	86.8
NGO in-kind (last month)	0	0	-

Social protection and poverty

To what extent do social protection programs result in reductions in poverty? The extent to which poverty is reduced will depend on both the amount of transfers and the degree to which these transfers are targeted to the poor. Social protection can include social assistance programs (such as FMS and CA) and social insurance programs (including pensions and unemployment benefits). The relationship between poverty and social protection is investigated by evaluating the change in poverty measures if there were no social protection benefits available assuming a marginal propensity to consume of 50 percent.

Figure 12 shows the impact of social protection transfers on poverty. The poverty rate would increase by 34 percent overall if there were no social protection programs. The bulk of this increase comes from the impact of social insurance programs, for which both coverage and amounts received are larger than social assistance programs. It is important to look beyond the poverty rate, given that these programs impact poverty gap and poverty severity, even for the poor who remain poor with these transfers. Again, we find that social protection has a large impact on depth and severity of poverty, driven in large part to social insurance transfers. The poverty gap more than doubles when social insurance is removed. Poverty severity increased by more than 150 percent. The large changes reflect both the magnitude of social insurance transfers (mainly pensions) as well as the low level of poverty measures to begin.

Figure 12: Change in poverty without social protection programs for national population

Source: ISSP Household Survey 5 & 6.

Private Transfers

In last more than ten years, since the dissolution of the Federal Republic of Yugoslavia, there has been considerable movement of the population, including rural to urban migration within Montenegro. As well, there has been out-migration of young, well-trained people who leave Montenegro in search of better education and better-paid jobs abroad. Generally, international migration is a characteristic coping mechanism for households in the Balkans. Consistent with this, the data show that private remittances are a significant source of income for Montenegrin households. As shown in Table 17, about 10 percent of the population are in households receive private transfers from other households. Private transfers from family abroad are equally frequent. Since there are few households receiving both sources of income, overall, 20 percent of households receive some private transfers. When compared with total expenditures, these incomes cover 23 percent for transfers from relatives in Serbia or Montenegro, and twice as much, 48 percent, from relatives living abroad (see Table 18).

Table 17: Percent of Individuals in Households Receiving Private Transfers,

	From any relatives	From relatives in Serbia or Montenegro	From relatives living abroad
All	18.0	9.2	10.0
<i>By Quintile*:</i>			
poorest	42.8	18.3	28.2
20-40%	13.3	7.2	6.5
40-60%	11.7	6.9	6.1
60-80%	11.7	6.8	5.4
richest	10.5	6.9	3.9

* Consumption quintiles are estimated in the absence of private transfers.

Table 18: Private Transfers as a Percent of Total Expenditures, conditional on receiving

	From relatives in Serbia or Montenegro	From relatives living abroad
% of total household expenditure	22.9	48.1
number of households	142	118

VII. CONCLUSIONS

The rapid economic transition underway in Montenegro has undoubtedly brought about large changes in the socioeconomic situation. The dramatic decline in output in the last ten years lead to the widespread perception that poverty and inequality are high. However, without appropriate data sources, it is difficult to analyze the true situation. Moreover, as the government continues to accelerate economic and institutional reforms in an effort to have sustainable fiscal policies and economic growth, there remains the question of the impact of these changes on poverty and the poor if appropriate social policies are not also adopted. While the many reforms being undertaken are critical, the development priorities in Montenegro should not neglect important social policy issues to ensure that all can benefit from strong economic growth in the future. This includes evaluation of the existing scheme on social policy programs, careful impact assessment to inform the design of policy reforms, and assessment of current budget allocations that have implications for regressive programs, such as allocations to in the education sector across levels.

The goal of this study is to use newly available data to provide a baseline of the level and profile of living standards in Montenegro. By presenting an array of important results, this document serves as a platform for important discussions in Montenegro on poverty reduction strategies and efforts to monitor efforts. The study finds that nearly one in ten Montenegrins are poor, but poverty is not deep. Although the poverty is low and poverty is shallow, poverty estimates are sensitive to the poverty threshold. More than one third of the population is classified as economically vulnerable, living below 150% of the poverty threshold. Raising the poverty line by 20 percent doubles the poverty rate. Thus, living just above the poverty line, a significant share of the population are vulnerable in the sense that they are vulnerable to any economy-wide fluctuation, downturn, or personals income shock. A positive income shock (perhaps those associated with growth and good policies, for example) would be associated with more-than-proportional declines in poverty; negative shocks (such as recession) would lead to more-than-proportional increases in poverty.

There is much variation in poverty across different groups in the population. Some of these poverty is explained by factors such as education in the household and access to land. Employment opportunities matter. Households with inactive or retire adults are significantly more likely to be poor, as are those with less education. Still, households in the North remain poorer than their counterparts in the Center and South, even after controlling for other background characteristics. This suggests structural differences in the economies across regions, which is also reflected in the lower impact of education on consumption among households in the north and south regions relative to the Center.

The analysis also highlights the lack of developed social safety nets. It appears that neither social welfare programs nor unemployment benefits offer sufficient support to poor households, due to both coverage and levels of amounts received. On the other hand, the largest social insurance programs, pensions, strongly protect against poverty. It will therefore be important to evaluate the impact of alternative pension reforms on the poorest households.

As Montenegro continues to unfold ambitious economic reforms, it will be important to monitor core indicators. Additional analysis of existing household data can help forecast the potential impact of proposed reforms on the poor and assess the efficiency of existing programs. Such proper monitoring and evaluation of living standards will require timely, high-quality, accessible data. Identifying ways to assess living standards among the main groups not covered by existing data (Roma, refugees, and IDPs) should be a priority also. Montenegro faces the challenge of developing a statistical system that can collect, process, analyze, and disseminate information on living standards of the entire population. A next step in this effort would be to coordinate the analysis efforts at ISSP with the on-going official household budget surveys at MONSTAT to more fully develop data systems and analysis for poverty monitoring. Meanwhile, since the regular data collection is a must, having in mind that Government of Montenegro adopted Law on private sector participation in public services delivering, it is suggested to continue cooperation with the NGO sector while capacities of MONSTAT are developed.

Given these considerations, the work to follow from this assessment, therefore, is multifaceted. It will include, among other activities:

- Collaboration with MONSTAT in the development of staff skills through upcoming CEED/ISSP surveys
- A special household survey on Roma and IDPs conducted by ISSP with support and technical advice from the World Bank and United Nations Development Programme, Liaison Office in Podgorica, Montenegro
- Expanding coverage of the ISSP household survey for analysis of issues related to environmental analyses¹⁸
- Developing the ISSP household survey questionnaire for analysis of the implications of enterprise restructuring on labor markets and poverty.

¹⁸ See World Bank (2003a) for discussion of the need for both data collection and analysis in the area of environmentally sustainable development in Serbia and Montenegro.

REFERENCES

- Bogicevic, Biljana. 2002. "System of Government Support to the Poor in Serbia."
- Deaton, Angus. 1997. *The Analysis of Household Surveys: A Microeconometric Approach to Development Policy*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Federal Statistical Office. 2002. "Statistical Yearbook." Belgrade.
- Federal Statistical Office. 2002. "Basket of Commodities, Prices and Average Net Salary." Working Document, Sector for Social Statistics, Methodology and Standards, Belgrade.
- Figini, Paolo. 1998. "Inequality Measures, Equivalence Scales and Adjustment for Household Size and Composition." Working Paper No. 185, Maxwell School of Citizenship and Public Affairs, Syracuse University.
- Foster, James., Joel Greer and Eric Thorbecke. 1984. "A Class of Decomposable Poverty Measures." *Econometrica*, 761-766.
- Institute for Strategic Studies and Prognoses (ISSP). 2002b. "Household Survey Report #6." Podgorica, Montenegro.
- Institute for Strategic Studies and Prognoses (ISSP). 2002a. "Household Survey Report #5." Podgorica, Montenegro.
- Institute for Strategic Studies and Prognoses (ISSP). 2003. "Montenegro Economic Trends (MONET)." Podgorica, Montenegro.
- Ivanovic, Petar. 2002. "Pension Reform and Labor Market"
- Krstic, Gorana. 2003. "The Poverty Profile in Serbia 2002."
- Luttmer, Erzo. 2002. "Poverty and Inequality in Croatia."
- Milanovic, Branko. 2003. "Inequality and Social Transfers" mimeo. Belgrade, Serbia.
- OCHA sub-office in Podgorica and Economics Institute of Belgrade. 2000. "Income and Expenditures in Montenegro."
- Tesliuc, Cornelia. 2003. "Social Protection and Poverty in Serbia"
- UNDP. 2001. "Employment, Labour Market and Standard of Living in Montenegro."
- The World Bank. 2000. *Making Transition Work for Everyone: Poverty and Inequality in Europe and Central Asia*. The World Bank, Washington DC.
- The World Bank. 2002a. "Albania Poverty Assessment." The World Bank, Washington DC.
- The World Bank. 2002b. "Bosnia and Herzegovina: Poverty Assessment." The World Bank, Washington DC.
- The World Bank. 2002c. "Bulgaria - Poverty Assessment." The World Bank, Washington DC.
- The World Bank. 2003a. "Serbia and Montenegro – A Country Environmental Analysis." The World Bank, Washington DC
- The World Bank. 2003b. "Serbia and Montenegro - Public Expenditure And Institutional Review, Volume Two." The World Bank, Washington DC

ANNEX

ANNEX 1: Overview of Montenegro Household Survey Data

Background of the Project

Spurred by the need to quantify the magnitude of poverty, identify links between well-being and the labor market, and assess the coverage of social assistance, the Household Survey (HHS) attempts to provide appropriate data for assessing socio-economic conditions in Montenegro.

The official Household Budget Survey data inherited from the former Yugoslavia is undergoing reforms in terms of questionnaire, content, sampling and dissemination/availability to analysts and researchers. To date, however, these reforms have not been realized. Consequently, the lack of household data makes it difficult to analyze the impact of reforms on the poor and to develop appropriate programs to improve living standards. Furthermore, with the current effort to develop the Poverty Reduction Strategy Paper (PRSP), there has been more demand for a solid understanding of the nature and causes of poverty in order to select and prioritize macroeconomic, structural, and social policies.

To this end, two research institutions in Montenegro have undertaken several household surveys in an effort to provide data that is useful for policy makers and analysts in these aforementioned areas.

The HHSs have been developed and fielded by the Institute for Strategic Studies and Prognoses (ISSP). This work has been supported by the European Commission Food Security Programme (with significant contribution coming from Mr. Vasilis Panoutsopoulos), USAID Montenegro, and Chesapeake Associates. In addition, for HHS Rounds 4, 5 & 6, ISSP&CEED have received technical assistance and feedback from World Bank staff. In an effort to enhance the usefulness of the HHS to policymakers and researchers studying poverty and living standards in Montenegro, support from the World Bank for Round 6 was used for two main purposes: expand the sample size, and undertake collaborative poverty analysis. This support greatly improved the data source in terms of level of representation and quality, and, therefore, its usefulness as a source for analysis and fact-based policy-making. The collaboration on analysis should result in a detailed profile of poverty in Montenegro currently unavailable from any other data source. The sample size of 500 households in Rounds 4 and 5 is just large enough to generate national statistics, but is too small to generate statistics for regional estimates (North, Center, South) and too small for most subgroups of particular interest (such as vulnerable populations, including the poor, elderly, children, and unemployed). Using the existing sampling frame (the listing of individuals from the Mass Voucher Privatization program, MVP¹⁹) the sample has been expanded appropriately, to include a total of 800 households from the MVP listing.

Survey Rounds and Questionnaire Content

To date, six rounds of the ISSP HHS have been completed; Round 6 was fielded in November 2002. The coverage of the questionnaire and sample sizes are described in Table A1.1.

¹⁹ The Household Survey Project gratefully acknowledges Mr. Zeljko Brkovic from ZOP (Clearing house) in providing the MVP and assisting the project in its use.

Table A1.1: ISSP Montenegro Household Survey

Round	Date	Number of households	Municipalities	Topics	Consumption/ Expenditure Module
1	May 2001	2000	12		no
2	July 2001	2000	12		no
3	Sept 2001	2000	12		no
4	April 2002	500	21	expanded	yes*
5	Aug 2002	500	21	expanded	yes
6	Nov 2002	800	21	expanded	yes

* Food consumption was collected for quantity but Euro values need to be imputed using price data from the Statistics Department.

The emphasis in the first three rounds of the ISSP HHS was the basic demographic characteristics of the household, individual income earnings, and non-earned sources of income for the household. In Rounds 1-3, thus, income is the main indicator of well-being. Pursuant to field experiences and discussions with World Bank staff, representatives from other donors, and government agencies, the questionnaire has been subsequently revised since Round 3. Rounds 4, 5 and 6 have introduced detailed consumption and expenditure modules as well as greater range of topics. The main topical areas of the integrated surveys in Rounds 4, 5, and 6 are:

- Household roster including migration information
- Housing conditions, including information on utilities
- Durable assets owned by the household
- Food consumption values for about 87 food categories (see Annex 3)
- Non-food expenditures
- Receipt of assistance from social programs: pensions (old age and disability), scholarships for school, unemployment benefits, Family Material Support (FMS), Child Allowance, one-off support, and other person care
- Other non-labor income sources
- Employment characteristics intended to measure labor force participation in the formal and informal sector
- Health status
- Subjective well-being (perceived quality of life)

While the questionnaire continued to be revised after Round 4, it should be noted that a critical change in the questionnaire occurred between Rounds 3 and 4, when the consumption and expenditure modules were added. The expanded set of topics covered in Rounds 4, 5, and 6 are largely similar with only slight modifications. In order to accommodate the longer questionnaire starting in Round 4, the sample size was reduced. Subsequent support for the survey has allowed the sample size to be increased to 800 households in Round 6 (with the support of the World Bank, as mentioned above).

The questionnaires of Rounds 4, 5 and 6 have the appropriate set of questions for the purposes of measuring poverty using consumption and expenditures. All rounds collected food consumption for about 87 food items. However, the data are not comparable in the way in which food consumption is measured and in the recall period for non-food items. Specifically, in Round 4, households report only quantities of food consumed across three sources: purchases, self-produced and received as gift from others. Thus, the value of food consumed must be imputed from reported quantities and the regional price averages (as collected by the Statistics office).

The salient features of Rounds 4, 5 and 6 are that a poverty indicator can be developed using consumption and expenditures, rather than incomes (see Annex 2).

Sample and Data Collection

The data is collected in face-to-face interviews by a core set of interviewers, about 28, who are in most cases from the municipality in which they work. The training of interviewers took about 25 hours for each survey round. Given that ISSP retain a large share of interviewers, the majority of interviewers now have considerable experience in fielding the questionnaire. The field work lasts about 3 weeks. The data are entered and processed at ISSP offices in Podgorica. The sample sizes of Rounds 1–6 are summarized in Table A1.2. The samples for Round 5 (500 households) and 6 (800 households) are the basis for the poverty statistics in this assessment.

Data are collected from each of the three main regions of Montenegro, which constitute the north (mountainous, less populated and least developed), the central region (most populated and industrialized), and the south (coastal, most developed with tourism as main economic sector).

The last census in Montenegro was done in 1991. A new census was planned for April 2002 but was postponed and is now planned for November 2003. Given the lack of current Census data for Montenegro with which to draw a sampling list for the HHS, the ISSP team had to look elsewhere for household or individual listings. They identified two possible sources for developing the sample frame. The first is the Voting Registration list. The second source is the Mass Voucher Privatization (MVP) listing of all people compiled in order to distribute vouchers among the population of citizens over 18 years in the summer of 2001. Both lists exclude IDPs (which includes the Roma population in its definition). At the time when sampling was done, the MVP list was newer than the voting registration list. ISSP concluded that these two lists were fairly comparable.

The MVP list was used to identify the target sample in each of the 21 municipalities included in Rounds 4, 5 and 6. The number of households targeted for each municipality was based on the population share of the municipality in the total population 18 and over. Households were interviewed based on the sampling list for the municipality, with no clustering design in the sample within municipality, thereby reducing survey design effects which increase standard errors.

Upon developing the target number of households to be interviewed, interviewers were then dispersed to their respective municipality to interview households. In Round 6, subsequent to receiving the actual listing of MVP registrants, within each municipality, a random set of households was pulled from the listing using a computer program. This random list was then assigned to interviewers in each municipality.

Dissemination, Feedback and Coordination

For each ISSP HHS, a report on survey results with exhaustive descriptive statistics, was prepared and widely distributed to the public by researchers at ISSP promptly after the data collection (within 1-2 months).

ISSP has worked closely with World Bank staff to develop the content of the questionnaires (Rounds 4, 5, and 6) and the sampling frame (in Round 6). In addition, ISSP and World Bank staff have made considerable efforts to develop design changes in coordination with the government in Montenegro and donor agencies (such as USAID and UNDP).

Table A1.2: Samples in ISSP Household Survey Rounds 1-6

Municipality	Rounds 1-3 Households	%	Round 4 Households	%	Round 5 & 6 Households	%
Andrijevisa	-	-	5	1.0	12	0.9
Berane	-	-	30	6.0	77	5.9
Bijelo Polje	-	-	43	8.6	90	6.9
Kolasin	-	-	8	1.6	21	1.6
Mojkovac	-	-	8	1.6	21	1.6
Mojkovac/Berane	100	5.0				
Plav	-	-	12	2.4	32	2.5
Pljevlja	-	-	30	6.0	83	6.4
Pluzine	-	-	4	0.8	10	0.8
Rozaje	-	-	20	4.0	52	4.0
Savnik/Pluzine	50	2.5				
Savnik	-	-	3	0.6	7	0.5
Zabljak	-	-	4	0.8	10	0.8
North	250	12.5	169	33.8	432	33.2
Podgorica	800	40.0	128	25.6	335	25.8
Niksic	300	15.0	59	11.8	154	11.8
Cetinje	50	2.5	16	3.2	42	3.2
Danilovgrad	-	-	12	2.4	32	2.5
Central	1150	57.5	215	43.0	563	43.3
Bar	-	-	31	6.2	82	6.3
Budva	200	10.0	12	2.4	32	2.5
Herceg Novi	150	7.5	26	5.2	68	5.2
Kotor	150	7.5	19	3.8	49	3.8
Tivat	-	-	11	2.2	29	2.2
Ulcinj	100	5.0	17	3.4	45	3.5
South	600	30.0	116	23.2	305	23.5
Total	2000	100.0	500	100.0	1300	100.0

ANNEX 2: Welfare measure: household consumption and expenditures

The welfare measure we want in order to study poverty should identify those without the means to meet an established minimum living standard. The common practice in the European countries is to set the poverty line at a fraction of median income. This is the case with most industrialized countries (except the U.S.): living standards and poverty are assessed with reference to income, not consumption. However, there are problems in applying this concept to any transition economy, and Montenegro is not an exception.

Income is considered to be less accurately measured than household expenditures or consumption for several reasons: (i) in transitional economies people very often do not have regular income, making it hard to measure at a given point in time; (ii) many of them are engaged in gray economy and may under-report income, (iii) households very often are engaged in agricultural activities but do not consider it as an income at all. For these reasons, all of which apply to Montenegro, we assess a household's means by its consumption and expenditures rather than income. Thus, our indicator incorporates the gray economy in our estimation of poverty.

Using the household data to measure income or consumption is not simple at all. The welfare measure, be it income or consumption, needs to be complete. Omitting any type of income or consumption will lead to erroneous conclusions. If, for example, the value of home-produced food were omitted from a consumption aggregate (total consumption measure) then the rural populations would look much poorer than they actually are. If a consumption aggregate is constructed using only cash expenditures, those who receive in-kind benefits from employment might look poorer than they actually are. This is why the aim to measure imposes many demands on survey data and requires an expended period of checks and validations.

How a household's food consumption and non-food expenditure is collected is an important detail. In ISSP HHS 5 & 6, the most informed respondent (probably a senior female), reported the quantity and value of food consumed by all household members in the past 7 days. This is reported for 87 food items across three sources of receipt: purchases, self-produced, and received as gift (See Annex 3 for this list of food items). The food consumption aggregate is based on the sum of the Euro value of all food consumed in the past 7 days.

For non-food items, the recall period on expenditures vary depending on the frequency with which purchases for such items are generally made. The specific categories and recall periods are listed in Table A2.1.

Valuation of Housing

Calculating the value of housing to include in the consumption aggregate is more complicated than for other consumption items. One consumes housing over a long period of time. Thus, the value of housing to include in the consumption aggregate must reflect the value one receives during the month and not the total value of the dwelling. For households that rent housing, it is assumed that the monthly rental payment captures this housing consumption. However, the vast majority of households in Montenegro are not renters. These households are not paying any explicit amount for housing, but clearly their welfare level is improved by having housing. Therefore, we need to estimate the implicit value of this housing.

The valuation of housing is compiled from three sources. For renters, it is the reported monthly rent (5.6% of households). For owners, it is the imputed rent self-reported by owners (87.5% of households). A comparison of the market prices of dwellings based on renters (per square meter in Euros) with the implicit rent reported by owners found that owners' assessments were consistent with market prices (ISSP, 2002a). For renters or owners who do not report either rent type, it is

imputed based on regressions predicted imputed rent using a set of housing characteristics and location variables (6.9% of households).

Table A2.1: Non-food expenditure categories, ISSP Household Survey

Non-food Groupings	Specific categories in survey	Recall period
Personal	16 categories including cigarettes*, hygiene products, newspapers, etc...	reported for the previous month *reported for last 7 days
Utility	6 categories: non-vehicle fuel and fuel oils, gas, electricity, water and sewage maintenance, garbage collection and telephone	reported for the previous month
Transport	9 categories including gas for vehicles, taxi, bus, trains, etc...	reported for the previous month
Other monthly	9 categories including video cassettes, CDs, cleaning products, pet supplies, etc..	reported for the previous month
Household items	10 categories including large furniture, home repairs, small appliances, linens, etc...	reported for the previous 3 months
Clothing and footwear	9 categories including: men's clothing and footwear, women's clothing and footwear, child's clothing and footwear, etc...	reported for the previous 3 months
Health care	6 categories: dentist, doctor, hospital, medicines, optical equipment, other expenditures	reported for the previous 3 months
Other quarterly	14 categories including sports equipment, toys, sewing equipment, membership fees, child care, presents, concert tickets, jewelry, etc...	reported for the previous 3 months
Education	5 categories: enrollment and exam fees, books and paper supplies, private classes, tuition and other expenditures	reported for the previous 12 months
Other annual	2 categories: automobile registration and all types of insurance.	reported for the previous 12 months

Adjusting for Regional Price Differences

In settings with a lot of price variation over time and space, price indices are used to adjust nominal consumption aggregates in order to account for temporal and spatial price differences. Since the data used are all reported for the months of July and October, temporal inflation is likely to not be a concern (although this is not true for non-monthly nonfood items). Spatial price adjustments would be a concern if there was indication of regional price variation. The official data on prices from the Statistics department are used to produce one set of price indices that are not broken into regional (such as north, center and south). Nevertheless, we were able to use the national and regional food price data available to construct regional price indices based on the food shares in the HHS for July and October 2002. For non-food, we construct an index from a list of 12 frequently purchased items and their average regional prices for the two months. Table A2.2 shows these indices. Prices in the south are highest, followed by the center region. When we deflate nominal consumption and expenditures using these indices, we find little change in the overall poverty rate.

Table A2.2: Regional prices indices

	North	South	Center	Montenegro
Food price index	0.983	1.082	1.022	1.000
Non-food price index	0.997	1.014	1.072	1.000

Total Household Consumption

The amount of total household consumption and expenditure for food and non-food are reported in Table A2.3. Official statistics indicate that food expenditures have been taking up a major share of the household budget throughout the 1990s. According to data of the Republican Statistics Office (as presented by MONET, ISSP), the share of food related expenditures (including beverages and tobacco) in total household expenditures exceeded 62 percent in 1999. This is consistent with, though higher than, the findings in the HHS. About half of total household expenditures were for food and beverage. The second largest budget item is housing. These statistics can be compared to slightly lower food shares in total household consumption in Bosnia and Herzegovina (33% in 2001) and Croatia (36% in 1998), whereas housing was a much larger share of consumption (36% in BiH and 32% in Croatia) (World Bank, 2002b and Luttmer, 2002). On the other hand, in Serbia the food share is comparable (48%) but the housing share was much lower (4.6%) (Krstic, 2003). The methodology used in Serbia was different to the methodology here and, thus, a direct comparison is difficult.

**Table A2.3: Monthly household consumption and expenditures
(Euros per month)**

	Mean	% of total
Food & beverage consumption	417.8	49.2
Personal items**	64.0	7.5
Utilities	49.3	5.8
Transport	44.2	5.2
Household items	26.1	3.1
Clothing and footwear	46.3	5.5
Health care	7.9	0.9
Education expenditures	9.0	1.1
Other monthly, quarterly and annual expenditures	39.7	4.7
Housing (rent and imputed rent for owners)	145.0	17.1
Average total consumption and expenditure	849.3	100.00
Number of households*	1299	
Average consumption expenditures per person	220.6	

* The ISSP Household Survey 5 & 6 sample is 1300, but housing expenditure for 1 household is missing.

** This data does not include consumption on cigarettes since that question was not included in HHS 5. However, by HHS 6, average household expenditures for cigarettes amounts to about 27 EUR.

Adult equivalence scales

Poverty studies usually measure living standards by assigning some share of total household expenditure (or income) to each person in the household. Because needs vary among household members, and because there are economies of scale in consumption, poverty measures based on per capita welfare indicators may not be good estimates. An alternative is to base our welfare measure on expenditure *per adult equivalent*. If our profile of poverty is not affected by reasonable

alternative adult equivalence weights that we choose, it is safe to say that those poverty estimates are not biased because of weighting procedure.

To evaluate an appropriate equivalence scale for households in Montenegro, we start with the equation:

$$PAE=(A+\alpha K)^\theta$$

where PAE is the per adult equivalent value of household size, A is the number of adults, and K is the number of children. The parameter α identifies the weight to convert 1 child into an equivalent adult. Economies of scale are captured with the parameter θ . By comparing the results using a reasonable range of values for the parameters we test the robustness of the data. Some commonly used scales do not fall in the category of equivalence scales described by this formula, however. One scale by OECD, for example, has the following structure:

$$PAE_{OECD} = 1 + (0.5 * Adults) + (0.3 * Kids013)$$

A number of methods are used to set equivalence scales, but each has drawbacks. As a result, a wide variety of equivalence scales are used in various countries. The literature suggests that a one-parameter scale (based on household size) gives fairly similar results to two-parameter equivalence scales, however. Results based on the OECD scales show similar results to two-parameter equivalence scales with a value of θ around 0.5–0.6 (Figini 1998).

There are some ways to try to identify the most appropriate adjustment to make to household size. One such approach is using Engel's method. The crucial assumption of the Engel method is that there is an inverse and monotonic relationship between a household's well-being and the share of expenditure spent on food. Hence, this assumption implies that two households are equally well-off if, and only if, the food share in their expenditure is equal. This assumption is questionable, and consequently, experts have advised against using this method (for example, see Deaton, 1997). So, any estimates by this method should not be taken as definitive, but rather as one piece of information that can aid in the selection of an equivalence scale.

We estimate a semi-log formulation for Engel's relationship using non-linear least squares:

$$FoodShare_i = \beta_0 + \beta_1 \ln \left(\frac{Expenditure_i}{(Adults_i + \alpha^1 Kids06_i + \alpha^2 Kids718_i)^\theta} \right) + \varepsilon_i,$$

where $Foodshare_i$ is the foodshare of household i , $Expenditure_i$ its total household consumption expenditure, $Adults_i$ is the number of adults, $Kids06_i$ the number of children 0-6 years, and $Kids718_i$ the number of children 7-18 years. The error term is denoted by ε_i while β_0 , β_1 , α^1 , α^2 and θ are parameters to be estimated.

This was the procedure used for the Serbian scale, which they then used for their poverty analysis (Krstic, 2003):

$$PAE_{Serbia} = 1 + 0.81 * (Adults - 1) + 0.24 * Kids06 + 0.75 * Kids718$$

For Montenegro, we estimate under this approach using non-linear least squares for the full sample of households in the HHS. The estimates are shown in Table A3.2.

The coefficient for young children suggests that young children are more expensive than adults, whereas the coefficient for children 7-18 years is close to one. While θ is close to one, it is just below one, suggesting some economies of scale. The standard error of the estimate θ is large enough that we cannot reject the null hypothesis that θ is equal to one. The food share is monotonically falling as welfare increases (negative sign on β_1). The value of the intercept (close to one) is also what one would expect since the poorest families will spend a lot of total expenditure on food. However, the explanatory power of the regression is very weak, indicating significant “noise” in the data that makes it difficult to calibrate the exact relationship. We conclude that the estimates suggest using the simplest linear per capita equivalence scale as our *preferred estimate*.

Table A2.4: Estimates for Equivalence Scale Using Engel’s Method

α^1	2.105 (1.010)
α^2	1.169 (0.490)
θ	0.936 (0.166)
β_0	0.803 (0.052)
β_1	-0.058 (0.009)
Adjusted R ²	0.044
No. of Observations	1299

Note: Standard errors in parentheses

Sensitivity to Equivalence Scales

The use of different scales to adjust household size is important because it can change the overall ranking of households. It is therefore important to evaluate the sensitivity of the poverty profile to different adjustments to household size that seem reasonable to account for economies of scale and adult equivalence. Setting the fixed poverty rate at 20 percent, Figure 2.1 shows the poverty rate of different groups when different scales are used. Five scales are used: per capita, economies of scale of 0.9 (with no adjustment for adult equivalence), the scale developed for the Serbia poverty profile (with both economies of scale and adult equivalence adjustment, an OECD scale, and finally, economies of scale of 0.5. Figure 2.2 shows the share of the poorest 20 percent using these different scales.

The poverty profile is remarkably robust to different scales. In most cases, it is not until the more extreme scales (OECD or economies of scale of 0.5) are applied that the profile shifts. Children, large households and households in the North each have elevated poverty risk using the most reasonable scales. On the other hand, as a share of poor, children and those in large households do not represent a large portion of the total population of the poorest 20 percent, regardless of the scale used.

Figure 2.1: Poverty Rates Using Alternative Scales (fixed poverty at 20%)

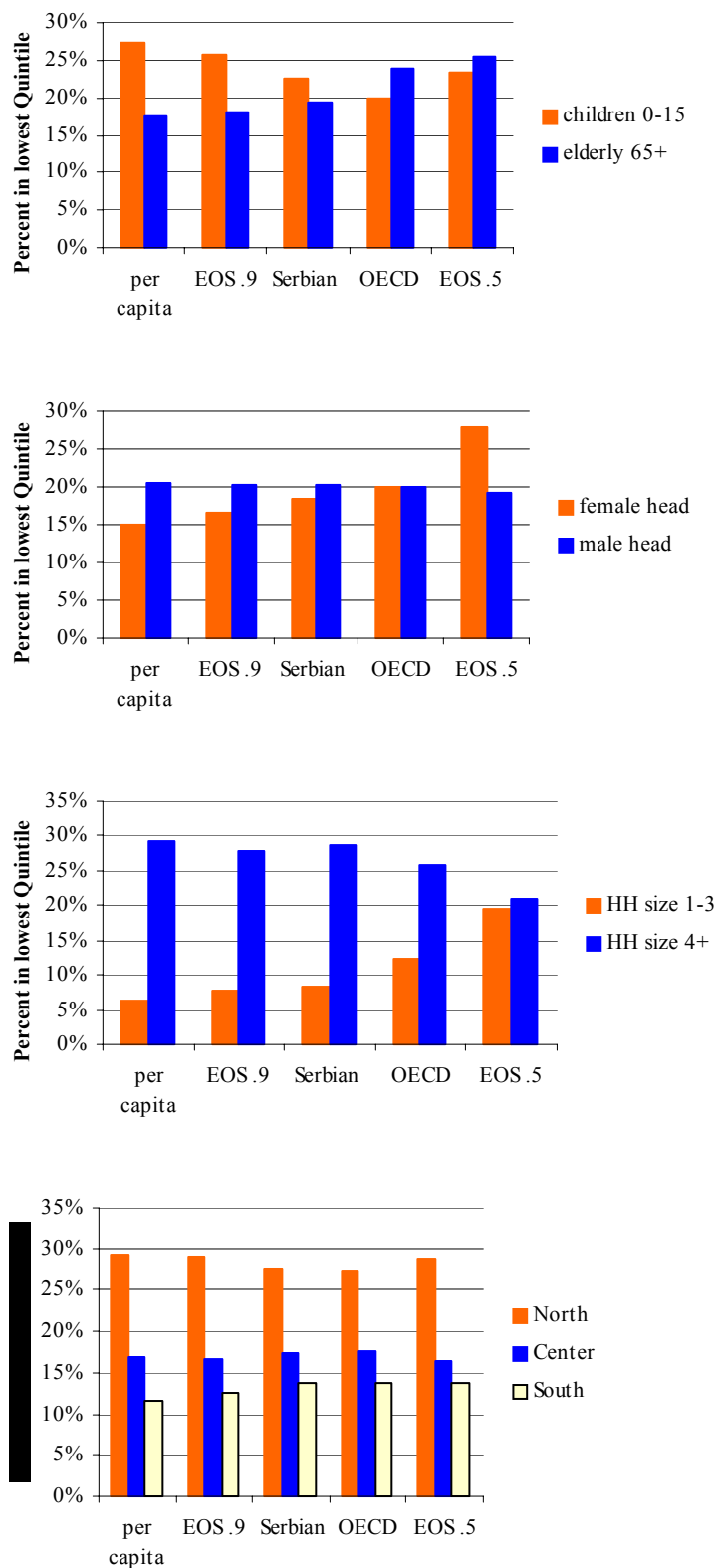
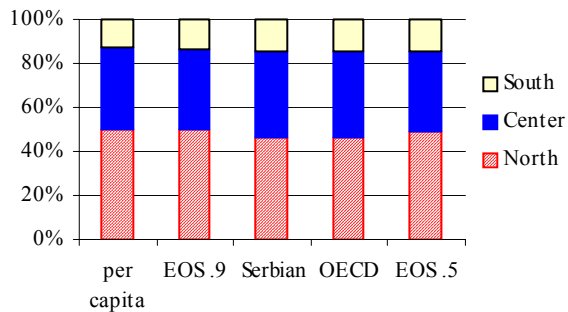
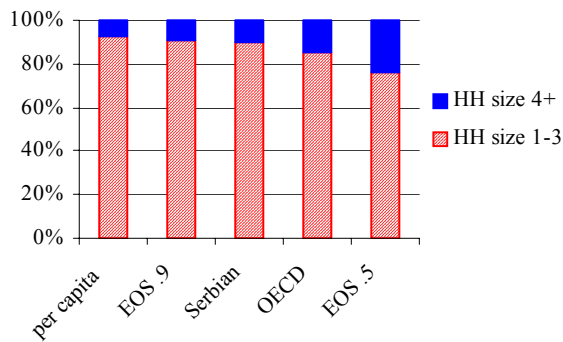
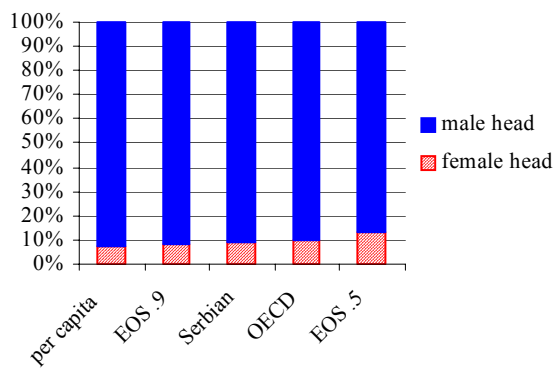
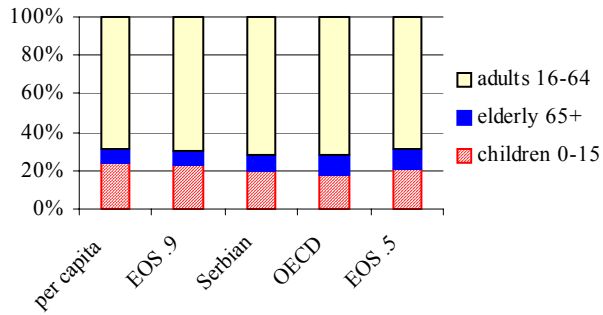

Figure 2.2: Share of the Poor Using Alternative Scales (fixed poverty at 20%)

ANNEX 3: Poverty Line

In practice, there is typically not one monetary poverty line but many, reflecting the fact that poverty lines serve two distinct roles. One role is to determine what the minimum level of living is before a person is no longer deemed to be “poor”. The other role is to make interpersonal comparisons; poverty lines for families of different sizes and compositions, living in different places, or for different dates, tell us what expenditures are needed in each set of circumstances to ensure that the minimum level of living needed to escape poverty is reached.

We are aiming to calculate the absolute and relative poverty lines which allows us to compare living conditions of one part of population to another one, both within the borders of the same country, and internationally.

A poverty line is a value of consumption (income) below which one would be considered to be poor by the society in which one lives. Poverty lines can be set in a variety of manners depending on the purpose and needs. Here we discuss the difference between absolute and relative poverty lines.

Absolute poverty line: An absolute poverty line, as its name implies, does not measure poverty relative to others welfare levels but instead attempts to establish the value of consumption that any person needs, regardless of time and place. The most commonly used absolute poverty line is that based on food consumption. Nutritionists set minimum food requirements by taking into account the age, gender and level of effort expended by persons. Using this accepted minimum requirement, the cost of the absolute food poverty line is set at the value of money required to meet these minimum norms.

Irrespective of absolute needs, people may consider themselves poor when their living standards are substantially below those of others in their country. This type of poverty is captured by *relative poverty lines*, which define poverty as compared to “typical” national living standard.

However, there is a major disadvantage with relative poverty lines: they are not appropriate to study changes over time; consequently, relative poverty figures overtime combine and confuse inequality changes with poverty changes. Further, if the economy has a sizable portion of the population living below a minimum standard, the relative poverty line will not measure this.

In sum, absolute and relative poverty lines serve very different purposes. To the extent that poverty is perceived as lack of command over a set of essential commodities, which lack is to be reduced, and progress has to be monitored over time, then the *absolute* poverty line needs to be used. This is clearly the case in Montenegro. However, as Montenegro is aspiring to join the EU, it does make sense to report *relative* poverty figures, in addition to absolute ones, to facilitate comparability of reporting to EU members and candidate countries.

The minimum living standard used to identify the poor is based on the value of a minimum food basket plus the cost of non-food essentials. The minimum consumption basket of food is based on a standard of supplying 2,288 calories per person per day. The value of this food basket is then calculated based on price data. In order to establish a poverty line, we need to define a minimum basket for non-food items. Unfortunately, for non-food items, we have no notion of a minimum standard such as calorie intake for foods. There are several methods used to identify a minimum non-food basket, all of which rely on imputing minimum needs from food and total expenditures in the survey data. For the minimum standard for non-food spending we used the method of setting an “upper bound” to non-food expenditures.

Food poverty line

The minimum living standard in Euros is based on the value of a minimum food basket. This minimum consumption basket of food is itself based on a standard of supplying 2,288²⁰ calories per person per day. The value of this food basket is then calculated based on price data. This is the Food Poverty Line (FPL). The FPL relies on three data sources:

1. data on consumption patterns in order to allocate calories across different food items based on a chosen reference population
2. data on the caloric content of each food item
3. data on prices in order to establish a monetary cost of the minimum food basket (the FPL)

We base the minimum food basket on the consumption patterns of the households in the survey data in the lowest 15%²¹ of per capita consumption and expenditure. For this population, we compute one-half the mean intake (quantity, typically in kilograms) of each food item.²² The caloric content of the 86 food items (excluding the category “other misc foods”) in the survey is based on USDA (2002). Using these two sets of data, an optimization procedure is applied that establishes the a minimum quantity for each food item that will reach the standard of 2,288 calories per person per day and maintain the consumption patterns in the reference population’s food basket. Finally, the price data from the Statistics department are applied to establish the cost of this basket. This is the FPL.

Table A3.1 shows the mean quantities in the reference population and the minimum quantities and Euro values for each of the 86 food items in the food basket.

Table A3.1: Minimum Food Basket

Food item	Reference Population		Price (Average of July & Oct 2002)	Minimum basket	
	Mean per capita quantity	Calorie content		Per capita quantity	Euros
Flour	6.40	3239.5	0.52	4.528	2.35
Corn flour	0.42	3496	0.75	0.294	0.22
Breakfast cereal	0.01	3630	1.33	0.007	0.01
Rice	0.34	3573.9	1.18	0.237	0.28
Pasta	0.57	3420	2.27	0.406	0.92
Bread	6.61	2610	0.68	4.672	3.18
Fresh biscuits, rolls	0.12	3560	0.2	0.088	0.02
Other bakery prod.	0.17	3000	0.83	0.121	0.10
Tomatoes	1.13	180.5	0.59	0.796	0.47
Potatoes	3.47	651	0.37	2.452	0.91
Onions	0.53	312.8	0.82	0.374	0.31
Lettuce	0.06	88.4	0.96	0.043	0.04
Beans	0.48	356.4	2.21	0.338	0.75
Cucumbers	0.66	100.1	0.58	0.466	0.27
Spinach	0.12	187	1.11	0.088	0.10

²⁰ In order to have data and results comparable with the results in the region, for Montenegro we use the same standard that was used in Serbia.

²¹ The FPL amounts to about 41 EUR. This is a rough average between the three FPL estimated: 42.26 EUR for 20% reference population, 41.0 for 15%, and 40.15 EUR for 10% reference population.)

²² When the actual amount of intake was taken, the level of consumption was 100% above the minimum for all items and the optimization procedure does not work.

Food item	Reference Population		Price (Average of July & Oct 2002)	Minimum basket	
	Mean per capita quantity	Calorie content		Per capita quantity	Euros
Cabbage	0.72	136	0.41	0.508	0.21
Peas	0.14	394.8	1.12	0.098	0.11
Pepper	0.85	192.5	0.89	0.599	0.53
Carrots	0.31	34.8	1.03	0.217	0.22
Mushrooms	0.01	24.3	3.25	0.004	0.01
Cauliflower	0.03	97.5	1.25	0.018	0.02
Other fresh veget.	0.08	146.2	0.93	0.058	0.05
Frozen vegetables	0.01	700	1.82	0.005	0.01
Oranges	0.30	338.4	1.36	0.215	0.29
Apples	1.75	542.8	1.02	1.240	1.26
Peach	0.35	374.1	1.08	0.246	0.27
Bananas	0.97	588.8	0.92	0.686	0.63
Nut	0.03	5265	8.06	0.018	0.14
Grape	0.14	388.6	1.99	0.099	0.20
Watermelon	1.55	140.8	0.26	1.096	0.28
Strawberries	0.00	282	1.48	0.000	0.00
Cherries	0.00	450	1.71	0.001	0.00
Lemon	0.24	185.6	1.34	0.171	0.23
Other fresh fruits	0.12	264.6	1.16	0.083	0.10
Frozen fruits	0.00	460	1.6	0.003	0.00
Can vegetables	0.10	840	1.51	0.072	0.11
Can fruit	0.01	423.2	1.75	0.005	0.01
Jams	0.32	2340	2.27	0.223	0.50
Honey	0.11	3040	4.88	0.078	0.38
Other canned veg.	0.00	2641	2.35	0.000	0.00
Veal	0.89	993.6	6.16	0.626	3.86
Pork	0.24	866.4	5.3	0.167	0.89
Lamb	0.18	915	5.59	0.125	0.70
Chicken	0.86	917.4	2.57	0.609	1.56
Sausage	0.10	3133.1	4.95	0.069	0.34
Bacon	0.14	8820	6.32	0.101	0.64
Delicatessen	0.31	3110	5.62	0.216	1.21
Ham	0.05	2250	6.78	0.034	0.23
Canned meats	0.00	5360	5.67	0.000	0.00
Other meats	0.01	1449	4.47	0.009	0.04
Eggs	16.33	758.4	0.12	11.547	1.33
Fresh fish	0.10	356	3.48	0.074	0.26
Frozen fish	0.06	615	5	0.039	0.20
Canned fish	0.01	2380	6.01	0.006	0.04
Fresh milk	8.61	610	0.48	6.091	2.92
Yogurt	1.79	610	0.97	1.265	1.23
Powder milk	0.09	4960	5.24	0.065	0.34
Cheese	1.07	3514.5	3.09	0.754	2.32
Kajmak	0.09	3490	6.24	0.063	0.39
Ice cream	0.03	4170	2	0.019	0.04
Other dairy products	0.00	2118.6	5.64	0.000	0.00
Butter	0.02	7170	4.91	0.016	0.08
Margarine	0.11	7190	1.93	0.079	0.15
Fats	0.13	9000	1.77	0.090	0.16
Olive oil	0.01	8500	4.34	0.007	0.03
Veg. oil	1.13	8840	1.07	0.797	0.85
Other oils	0.01	8840	2.01	0.009	0.02
Salt	0.33	0	0.49	0.235	0.11

Food item	Reference Population		Price (Average of July & Oct 2002)	Minimum basket	
	Mean per capita quantity	Calorie content		Per capita quantity	Euros
Sugar	0.84	4000	0.66	0.593	0.39
Spices	0.12	2890	3.4	0.084	0.29
Coffee	0.28	20	5.14	0.196	1.01
Tea	0.03	10	0.51	0.020	0.01
Other condiments	0.01	3000	2.24	0.006	0.01
Carbonated drinks	0.76	410	0.82	0.535	0.44
Fruit drinks	0.56	1100	1.59	0.395	0.63
Mineral water	0.71	0	0.43	0.501	0.22
Wine	0.06	1260	2.15	0.041	0.09
Beer	1.07	410	0.74	0.759	0.56
Liquor	0.01	2310	4.72	0.004	0.02
Other drinks	0.08	340	5.08	0.057	0.29
Chocolate	0.09	4000	6.96	0.067	0.46
Candy	0.04	5520	3.55	0.030	0.11
Cakes and cookies	0.16	3210	3.01	0.111	0.33
Other sweets	0.34	4020	2.21	0.240	0.53
Half-prepared food	0.00	3200	3.98	0.000	0.00
Baby food	0.05	780	5.3	0.036	0.19
Total monthly per person: Food poverty line		2288			41.00
Total annual per person					492.01

Comparing Food Baskets

As noted in Section II of the main text, there are alternative food baskets that have been used to identify the minimum amount of Euros needed to buy a minimum standard of calories. These include the FSO food basket and the OCHA food basket. The differences in the food poverty lines used by different groups will depend on the contents of the food basket (specifically, the distribution across foods that have different prices per-calorie), the minimum standard the basket aims to reach (in terms of calories and other nutritional criterion) which impacts the quantity of each food item in the basket, and the prices used to cost the basket. Taking one of these factors, the distribution of total basket calories, the FSO basket and the Serbia poverty profile basket can be compared with the basket used in this study. (Details for the OCHA basket are not available). Note that this comparison is only a partial evaluation of differences in the food poverty lines, since it ignores the quantities in the basket (set to reach a calorie standard that varies) and the prices used.

Table A3.2 shows that the FSO basket allocates a higher share of calories in the minimum food basket to more expensive foods (where “expensive” refers to a per-calorie cost): meat and dairy. On the other hand, the Serbia food basket used by Krstic (2002) looks similar to the basket we calculate for Montenegro. This is consistent with the development of the food baskets. Both of the Montenegro and Serbian baskets in Table A3.2 are determined based on the consumption patterns of the lower-income population as reflected in the recent household surveys used. The FSO basket, on the other hand, is not developed from recent food consumption patterns of the population.

Table A3.2: Share of Food Basket Calories by Food Groups

Food group	Montenegro (ISSP HHS5 & 6)	FSO	Serbia (Krstic, 2002)
Flour, bread, pasta	44.3	30.2	43.5
Vegetables	3.3	5.6	6.3
Fruit	3.5	4.2	4.0
Meat	4.8	8.5	3.9
Fish	0.1	0.1	0.0
Dairy and eggs	23.7	35.7	16.0
Butter and fats	12.5	8.7	14.4
Beverages	1.5	0.5	5.0
Other (other condiments, spices, baby food, etc..)	6.4	6.5	7.0

Source: authors' calculations.

Total Poverty Line

In order to establish a total poverty line, we need to define a minimum basket for non-food items. Unfortunately, for non-food items, we have no notion of a minimum standard such as calorie intake for foods. There are several methods used to identify a minimum non-food basket, all of which rely on imputing minimum needs from food and total expenditures in the survey data. The sum of the FPL (food minimum basket) and the non-food basket is the overall poverty line.

Based on our FPL of 41 Euros per person per month, a total poverty line (food and non-food) was estimated by evaluating the median non-food consumption for those whose food consumption lies within a range of the FPL. In this analysis, we will use the poverty line of 107 Euros per person per months (41 for food and 66 for non-food goods and services).

ANNEX 4: Poverty and Inequality Measures

Poverty measures

Poverty is multidimensional concept encompassing various aspects of well-being. There is a large literature on measure of poverty. Three measures in this document are members of a class of decomposable poverty measures proposed by Foster, Greer and Thorbecke (1984). They are:

- (i) the head count ratio, P0, measure the prevalence of poverty
- (ii) the poverty gap index, P1, measures the depth of poverty
- (iii) the poverty severity index, P2, measures the severity of poverty

All of these measures give no weight to the living standards of households with consumption above the poverty line.

(i) Head count

The head count ratio, which is the simplest measure, is given by the percentage of people for whom consumption per capita is less than the poverty line. If q people have consumption per capita below the poverty line and there are n persons in total, then

$$P0 = q / n$$

Although P0 conveys information on how many people are poor, it does not say how poor they are. It assigns the same weight to a poor person regardless of the level of consumption being 1 percent of the poverty line (extremely poor) or 99 percent of the poverty line (close to non-poor status). If poor people get richer over time but their consumption remains below a stationary poverty line, then P0 would give the misleading impression of no change in the condition of the poor.

(ii) Poverty depth: poverty gap index

In order to account for the depth of poverty, we use the poverty gap index. It distinguishes among the poor according to how far below the poverty line their consumption falls. If y_i is consumption (per capita) of the i th poor person and z is the poverty line, then

$$P1 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^q \frac{(z - y_i)}{z}$$

P1 measures the average poverty shortfall in the population (the non-poor have zero shortfall) as a proportion of the poverty line. Thus it is a measure of the depth of poverty. P1 is sometimes used to compute the fiscal costs of eliminating poverty, assuming perfectly targeted transfers. The fiscal cost is calculated as the sum of poverty shortfalls, usually expressed as a percent of GDP. In practice, there are administrative costs, leakages, and incentive effects would raise the actual fiscal costs of poverty elimination through transfers.

(iii) Poverty severity gap

The disadvantage of P1 is that it is not sensitive to the distribution of the poor. The P2 measure gives more weight to individuals who are further away from the poverty line. It is the weighted sum of the poverty gaps, where the weights are the poverty gaps themselves. It measures the degree of inequality in distribution below the poverty line, giving greater weight to households at the bottom of the consumption distribution. It has the disadvantage of being difficult to interpret.

$$P2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^q \frac{(z - y_i)^2}{z^2}$$

Inequality measures

Measures of poverty focus on the situation of individuals or households who find themselves at the bottom of the income distribution; typically this requires information both about the mean level of income/consumption as well as its distribution at the lower end. Inequality, on the other hand, is a broader concept in that it is defined over the entire population, and not just for the population below a specific consumption threshold. Most inequality measures do not depend on the mean of the distribution, and this property of mean independence is considered to be a desirable property of an inequality measure.

Sometimes we are more interested in measuring inequality than poverty per se. The simplest way to begin is by dividing the population into fifths (*quintiles*) from poorest to richest, and reporting the levels or proportions of income (or expenditure) that accrue to each level. Commonly used measures of inequality are:

- i.) Gini coefficient of inequality
- ii.) decile dispersion ratio
- iii.) generalized entropy measures

iv.) Atkinson's inequality measures

Here we use the first two measures. The most widely used single measure of inequality is the Gini coefficient. The Gini coefficient is based on the Lorenz curve, a cumulative frequency curve that compares the distribution of a specific variable (eg. income) with the uniform distribution that represents equality. To construct the Gini coefficient, graph the cumulative percentage of households (from poor to rich) on the horizontal axis and the cumulative percentage of expenditure (or income) on the vertical axis. This gives the Lorenz curve as shown in Figure 4.1. The diagonal line represents perfect equality. The Gini coefficient is defined as $A/(A+B)$, where A and B are as shown on the graph. If $A=0$ the Gini coefficient becomes 0 which means perfect equality, whereas if $B=0$ the Gini coefficient becomes 1 which means complete inequality.

Let x_i be a point on the X-axis, and y_i a point on the Y-axis. Then:

$$Gini = 1 - \sum_{i=1}^N (x_i - x_{i-1})(y_i + y_{i-1}).$$

When there are N equal intervals on the X-axis this simplifies to:

$$Gini = 1 - \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (y_i + y_{i-1}).$$

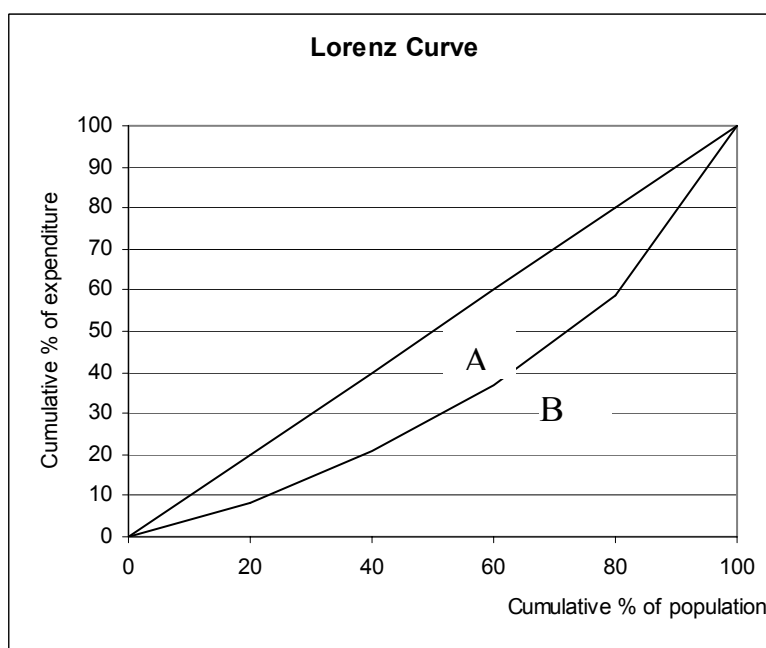

Figure 4.1. Lorenz Curve

The Gini coefficient is not entirely satisfactory. To see this, consider the criteria that make a good measure of income inequality. Among these criterion that the Gini does satisfy:

- *Mean independence.* Under this criterion, if all incomes were doubled, the measure would not change.
- *Population size independence.* If the population size were to change, the measure of inequality should not change, ceteris paribus.
- *Symmetry.* If two individuals swap incomes, there should be no change in the measure of inequality.

- *Pigou-Dalton Transfer sensitivity.* Under this criterion, the transfer of income from rich to poor reduces measured inequality.
- *Statistical testability.* One should be able to test for the significance of changes in the index over time. This can be addressed by using bootstrap techniques to generate confidence intervals.

In addition, it is also desirable to have *decomposability*, in which case inequality may be broken down by population groups, by income sources or by other dimensions. The Gini index is not decomposable or additive across groups. That is, the total Gini of society is not equal to the sum of the individual Gini coefficients for its subgroups.

A simple and widely-used measure is the decile dispersion ratio, which presents the ratio of the average consumption of income of the richest 10 percent of the population divided by the average income of the bottom 10 percent. This ratio can also be calculated for other percentiles (for instance, dividing the average consumption of the richest 5 percent – the 95th percentile – by that of the poorest 5 percent – the 5th percentile).

The decile ratio is readily interpretable, by expressing the income of the top 10% (the “rich”) as a multiple of that of those in the poorest decile (the “poor”). However, it ignores information about incomes in the middle of the income distribution and the 90/10 ratio does not use information about the distribution of income within the top and bottom deciles. On the other hand, as a poverty monitoring tool, in some ways it is more appealing than the Gini coefficient. While the Gini index is sensitive to changes throughout the distribution, it may be more sensitive to changes in the middle and may completely overlook changes affecting the poor.

Životni standard i siromaštvo u Crnoj Gori u 2002. godini

Dragana Radević* i Kathleen Beegle**

*Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj (CEED), Direktor programa,
Podgorica, Crna Gora

** Development Research Group, World Bank, Washington, DC

Ova studija služi kao podrška za izradu procjene siromaštva za Srbiju i Crnu Goru. Autori duguju zahvalnost domaćinstvima u Crnoj Gori koja su učestvovala u realizaciji istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava. Takođe, zahvaljujemo timu istraživača i analitičara Instituta za strateške studije i prognoze koji su radili na projektu Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava, na njihovim naporima u prikupljanju pravovremenih i važnih podataka. Zahvalnost dugujemo Petru Ivanoviću i Ruslanu Yemtsovu za korisne komentare i pruženu podršku. Studija izražava nalaze i mišljenje autora, a nikako institucija u kojima oni rade.

SADRŽAJ

Tabele i grafikoni	60
Rezime	61
Ekonomija u tranziciji: reforme i izazovi	61
Koliko je siromašnih?	61
Ko su siromašni?	63
Pogled na budućnost	64
Budući koraci	65
I. Uvod	66
II. Siromaštvo u Crnoj Gori	68
Proučavanje siromaštva u Crnoj Gori	68
Siromaštvo definisano preko potrošnje domaćinstava	70
Ostali indikatori siromaštva	73
III. Nejednakost	75
IV. Profil siromaštva	76
V. Faktori koji utiču na siromaštvo u crnoj gori	79
VI. Izvori podrške domaćinstava	82
Izvori prihoda	82
Penzije	84
Socijalni transferi	86
Socijalna zaštita i siromaštvo	89
Privatni transferi	89
VII. Zaključci	90
LITERATURA	92
ANNEX 1: Pregled istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava u Crnoj Gori	94
Pozadina projekta	94
Istraživanja i sadržaj upitnika	94
Uzorak i prikupljanje podataka	96
Objavljivanje, povratne informacije i koordinacija	97
ANNEX 2: Mjerenje bogatstva: potrošnja i troškovi domaćinstava	97
Troškovi smještaja	98
Prilagođavanje razlika u regionalnim cijenama	99
Ukupna potrošnja domaćinstva	99
Skale ekvivalentnosti za odrasle	100
Osjetljivosti na skale ekvivalentnosti	102
ANNEX 3: Linija siromaštva	104
Linija siromaštva hrane	105
Poređenje potrošačkih korpi	107
Ukupna linija siromaštva	108
ANNEX 4: Siromaštvo i mjerenje nejednakosti	109
Mjere siromaštva	109
Mjere nejednakosti	110

TABELE I GRAFIKONI

Tabela 1	Siromaštvo u 2002. godini (procenat stanovništva)	62
Tabela 2	Siromaštvo prema zaposlenosti starješine domaćinstva u 2002	64
Tabela 3	Stope siromaštva	71
Tabela 4	Alternativne mjere siromaštva definisanog preko potrošnje domaćinstava	72
Tabela 5	Višedimenzionalni indikatori siromaštva	74
Tabela 6	Poređenje potrošačke nejednakosti	76
Tabela 7	Profil siromaštva: stope siromaštva po grupama	78
Tabela 8	Regresija logaritma potrošnje po stanovniku po karakteristikama domaćinstva	81
Tabela 9	Izvori prihoda za domaćinstva	83
Tabela 10	Struktura prihoda domaćinstava (prosječni iznosi u eurima)	83
Tabela 11	Procenat pojedinaca u domaćinstvima koji imaju prihod od penzija	85
Tabela 12	Prihod domaćinstava od penzije kao procenat ukupnih troškova	85
Tabela 13	Procenat pojedinaca u domaćinstvima koja primaju socijalnu pomoć, nadoknade za nezaposlene ili stipendiju	88
Tabela 14	Socijalni transferi (dječji dodatak, materijalno obezbjeđenje porodice, druga socijalna pomoć) kao procenat ukupnih troškova	88
Tabela 15	Zašto se domaćinstvo nije prijavilo za dobijanje MOP-a	88
Tabela 16	Prihodi od socijalnih programa	88
Tabela 17	Procenat pojedinaca u domaćinstvima koji primaju privatne transfere	90
Tabela 18	Privatni transferi kao procenat ukupnih izdataka, (uslov na primanje transfera)	90
Tabela A 1.1	ISSP istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava u Crnoj Gori	95
Tabela A 1.2	Uzorci u ISSP istraživanjima o prihodima i rashodima domaćinstava 1-6	96
Tabela A 2.1	Kategorije neprehrambenih proizvoda, ISSP Istraživanje o prihodima i rashodima	97
Tabela A 2.2	Regionalni indeksi cijena	99
Tabela A 2.3	Potrošnja i troškovi domaćinstva (mjesečno, u eurima)	100
Tabela A 2.4	Procjene za skale ekvivalentnosti korišćenjem Engelovog metoda	101
Tabela A 3.1	Minimalna potrošačka korpa	106
Tabela A 3.2	Udio kalorija u prehrambenoj korpi po pojedinim grupama prehrambenih proizvoda	108
Grafik 1	Siromaštvo među siromašnima	63
Grafik 2	GDP per capita (US\$)	66
Grafik 3	Učešće radne snage i ILO stope nezaposlenosti (1995-2002)	68
Grafik 4	Struktura potrošnje domaćinstava	71
Grafik 5	Kriva opsega siromaštva	72
Grafik 6	Kumulativna distribucija per capita triškova po regionima, 2002	73
Grafik 7	Lorencova kriva	76
Grafik 8	Stopa siromaštva na sjeveru u odnosu na stopu siromaštva na jugu i u centralnom dijelu: posmatrano i simulirano	80
Grafik 9	Struktura prihoda domaćinstava (učesće u ukupnom prihodu po grupama potrošnje)	83
Grafik 10	Zastupljenost penzija	86
Grafik 11	Distribucija budžeta socijalne zaštite	87
Grafik 12	Promjena u siromaštvu bez programa socijalne zaštite	89
Grafik 2.1	Stope siromaštva uz upotrebu alternativnih skala (siromaštvo fiksirano na nivou od 20%)	102
Grafik 2.2	Udio siromašnih uz upotrebu alternativnih skala (siromaštvo fiksirano na nivou od 20%)	103
Grafik 4.1	Lorencova kriva	111
Box 1	Siromaštvo koje niko ne želi da ga primjeti: "Nezvanični" smještaj Roma u Crnoj Gori	75

REZIME

Ekonomija u tranziciji: reforme i izazovi

U prošloj deceniji, razvoj crnogorske privrede obilježili su unutrašnji i spoljašnji politički i ekonomski šokovi. Posljednjih godina, Crna Gora je započela ambiciozan program sveobuhvatnih ekonomskih reformi u cilju promovisanja ekonomskog rasta i povećanja životnog standarda. I pored toga, neophodne su dodatne reforme da bi se, na primjer, izborili sa visokim troškovima zarada javnog sektora, velikom zavisnošću od pomoći donatora i neefikasnošću u državnim preduzećima. Neujednačen napredak u reformama vidljiv je i u makroekonomskoj performansi privrede: iako je došlo do blagog oporavka društvenog bruto proizvoda (GDP) u periodu nakon 1999. godine i u posljednje dvije godine zabilježen njegov rast od oko 2%, pokazatelji zaposlenosti ne odražavaju pozitivne promjene u GDP-u.

Nažalost, mnogo novih politika je realizovano uz malo dostupnih informacija o brojkama i karakteristikama siromašnih; takođe, izostala je procjena uticaja reformi na siromašne. Pored toga, naponi za smanjenje siromaštva i podizanje životnog standarda su dodatno otežani velikim očekivanjima stanovništva od ekonomskih reformi. Prepoznajući potrebu za rigoroznim planiranjem aktivnosti smanjenja siromaštva i monitoringa, Srbija i Crna Gora završile su svoje prelazne strategije za smanjenje siromaštva (Interim Poverty Reduction Strategy Paper, I-PRSP) u julu 2002. godine. Priprema prvog nacrtu finalne verzije strategije za smanjenje siromaštva u Crnoj Gori je u toku. Analizom odgovarajućih podataka o siromaštvu i nastavkom prethodnih analiza, ovaj dokument će **značajno doprinijeti procesu izrade strategije za smanjenje siromaštva.**

Ova studija daje prikaz **profila siromaštva i nivoa životnog standarda u Crnoj Gori** korišćenjem najnovijih i najboljih dostupnih podataka. Rezultati pokazuju da je veoma **sumorna percepcija siromaštva u Crnoj Gori daleko od realnosti**. Sa druge strane, rezultati ističu važnost procjene potencijanog uticaja ekonomskih reformi na najsiromašnije u Crnoj Gori koji ostaju osjetljivi na promjene u ekonomskom okruženju. Prezentujući niz značajnih rezultata, **ovaj dokument služi kao platforma za važnu diskusiju** u Crnoj Gori na temu izrade strategije za smanjenje siromaštva i monitoringa progressa koji se ostvaruje primjenom te strategije.

Koliko je siromašnih?

Korišćenjem najnovijih i vjerovatno najboljih raspoloživih podataka o životnom standardu u Crnoj Gori, primjenom preciznih definicija bogatstva domaćinstava i uspostavljanjem linije siromaštva, ova studija otkriva da broj ljudi koji žive u apsolutnom siromaštvu nije velik. Oko **10% stanovništva živi u apsolutnom materijalnom siromaštvu**. Siromaštvo nije duboko; ukupan jaz

siromaštva iznosi oko 1% društvenog bruto proizvoda. **Ekstremno siromaštvo ne postoji u značajnoj mjeri**, mada je važno naglasiti da je ono veoma izraženo među populacijama koje je teško obuhvatiti istraživanjem (ovo se naročito odnosi na Rome i raseljena lica).

Iako je stopa siromaštva relativno niska i siromaštvo nije duboko, procjene broja siromašnih su osjetljive na nivo linije siromaštva. Više od jedne trećine stanovništva je klasifikovano u grupu **ekonomski ugroženih, odnosno materijalno nedovoljno obezbijeđenih**, što znači da žive ispod nivoa od 150% definisane linije siromaštva. Podizanjem linije siromaštva za 20%, stopa siromaštva se udvostručuje. Tako, živeći tačno iznad linije siromaštva, značajan dio stanovništva je ugrožen u smislu da su osjetljivi na sve ekonomske fluktuacije, preokrete ili šokove u nivoima ličnih dohodaka. Pozitivne promjene prihoda (one izazvane npr. rastom ili dobrim razvojnim politikama) bi rezultirale iznad proporcionalnim smanjenjem siromaštva; negativne promjene (kao što je recesija) dovele bi do iznad proporcionalnog povećanja siromaštva.

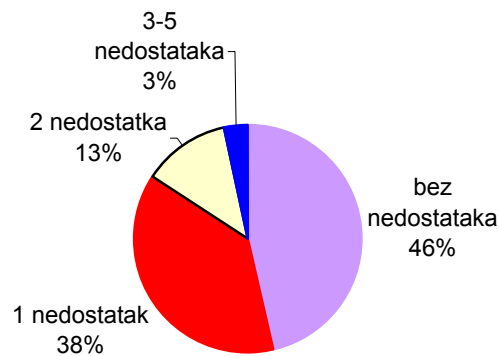
Tabela 1. Siromaštvo u 2002. godini (procenat stanovništva)

Siromaštvo u hrani	Apsolutno (osnovna linina)	Ekonomski ugroženi ili siromašni
4.0	9.4	36.4

Izvor: ISSP Istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava 5 i 6. Siromaštvo u hrani definisano je kao situacija u kojoj se potrošnja domaćinstva za hranu nalazi na nivou ispod troškova minimalne potrošačke korpe (41 euro po osobi na mjesečnom nivou). Apsolutno siromaštvo definisano je kao situacija u kojoj je ukupna potrošnja domaćinstva na nivou ispod troškova ukupne minimalne korpe, ili linije siromaštva (107 eura mjesečno); linija koja označava ekonomski ugrožene definisana je na nivou od 50% iznad linije siromaštva. Pogledati tekst za više detalja.

Siromaštvo definisano preko potrošnje domaćinstava je samo dio problema. Postoji i **siromaštvo u drugim dimenzijama**, uključujući siromaštvo u odnosu na zaposlenost, smještaj i zdravstveno stanje. Skoro petina odraslih (20%) ne radi ali su spremni da rade ako bi im se ukazala šansa za zaposlenjem; dvije petine svih domaćinstava (40%) imaju bar jednog člana domaćinstva koji je siromašan u pogledu zaposlenja (želi da radi, a nema mogućnosti da se zaposli). Oko 13% stanovništva živi u objektima do kojih se voda ne doprema vodovodnim cijevima ili u objektima bez kupatila. Oko 6% stanovništva je zbog bolesti ili povrede bilo onemogućeno da obavlja redovne aktivnosti. U skladu sa činjenicom da ne postoji izraženo ekstremno siromaštvo kada kao indikator koristimo potrošnju domaćinstva, manji broj osoba pati od više oblika siromaštva/nedostataka istovremeno (pogledati grafik 1).

Indikatori nejednakosti se kreću u intervalu indikatora nejednakosti u ostalim ekonomijama u regionu, ali nejednakost koja naglašava relativnu poziciju siromašnih u odnosu na bogata domaćinstva (90/10 decil odnos) ukazuje na postojanje visoke nejednakosti.

Grafik 1: Siromaštvo među domaćinstvima

Izvor: ISSP Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava 5 i 6. Napomena: Vidjeti Tabelu 3 radi potpunih definicija. Siromaštvo/nedostaci uključuju: siromaštvo po osnovu nivoa potrošnje, siromaštvo među odraslima u domaćinstvu u pogledu zaposlenja, siromaštvo u pogledu zdravstvenog stanja, nedostatak smještaja u pogledu veličine mjesta stanovanja i nedostatak telefona.

Ko su siromašni?

Prilikom analize profila siromašnih u Crnoj Gori primjetni su interesantni obrasci. Siromašni troše najveći dio svojih izdataka na hranu. Smještaj je druga po veličini komponenta u troškovima. Vjerovatnoća da će veliko domaćinstvo biti ispod linije siromaštva je veća, mada udio ovih domaćinstava u populaciji siromašnih nije značajan pošto je prosječna veličina domaćinstva mala.

Regionalni aspekt siromaštva je veoma izražen; siromaštvo je najveće među domaćinstvima na sjeveru Crne Gore. Iznenadujuće je da, u tako kompaktnoj državi kao što je Crna Gora, postoje 1:2 razlike u stopama siromaštva između najsiromašnijeg i najbogatijeg regiona. Dok osnovne karakteristike, kao što je nivo obrazovanja, zaposlenost i demografska struktura, objašnjavaju neke od regionalnih razlika, značajne razlike ostaju i nakon kontrole ovih osnovnih karakteristika i upotrebe multivarijantne analize. Drugim riječima, regionalne razlike ne mogu biti u potpunosti objašnjene nivoom obrazovanja, statusom zaposlenosti, demografijom i ostalim faktorima domaćinstva koji se razlikuju između regiona. Postoje drugi, generalni faktori koji utiču na to da pojedine lokacije budu siromašne.

Mogućnosti za zaposlenje igraju važnu ulogu; karakteristike statusa zaposlenosti članova domaćinstava, uključujući njihov humani kapital (stečeno obrazovanje), su bitne determinante životnog standarda. Domaćinstva sa odraslim osobama koje imaju zaposlenje imaju viši nivo potrošnje; radna neaktivnost i nezaposlenost su u snažnoj vezi sa siromaštvom. Istovremeno, siromaštvo je prisutno u mnogim domaćinstvima gdje je starješina domaćinstva zaposlen; ova domaćinstva čine dvije petine siromašnih domaćinstava.

Tabela 2: Siromaštvo prema zaposlenosti starješine domaćinstva u 2002

	Siromašni, % populacije u grupi	Dio populacije	Dio među siromašnima	Dubina siromaštva	Oštrina siromaštva
Nezaposleni i nepenzionisani	18.6	9.8	19.3	3.0	0.8
Zaposleni	6.5	62.4	43.5	0.9	0.2
Penzionisani i nezaposleni	12.1	27.8	37.2	1.6	0.3
Ukupno	9.4	100	100	1.3	0.3

Izvor: ISSP Istraživanje o prihodima i rashodima stanovništva 5 and 6. Zaposleni su definisani kao oni koji su tokom prošle nedjelje (misli se na nedjelju koja prethodni prikupljanju podataka) radili za novčanu nadoknadu ili imaju redovan posao ali nisu radili prošle nedjelje (odmor, bolest, itd.); "penzionisani" su oni koji nisu zaposleni i koji su sami prijavili da im je to glavna aktivnost; "nezaposleni" su svi ostali.

Štiteći domaćinstva od siromaštva, socijalno osiguranje igra važnu ulogu u iskorjenjavanju siromaštva. **Penzije su značajne** kao izvor prihoda za siromašne sa starosnim i invalidskim penzijama kao dominantnim kategorijama. Sa druge strane, nadoknadu za nezaposlene, koja je sledeća bitna kategorija socijalnog osiguranja, prima veoma mali procenat domaćinstava. Iako je vjerovatnoća da siromašni primaju socijalnu pomoć veća, nivo pomoći (učestalost plaćanja i iznos) je nizak i generalno suviše nizak da bi imao značajniji uticaj na životni standard.

Perspektiva za budućnost

U oblasti monitoringa, **neophodno je ustanoviti jasne smjernice za praćenje siromaštva** u vremenu na konzistentan i uporediv način. Ključna aktivnost će zahtijevati izgradnju konsenzusa povodom zvanične linije siromaštva i metodologije mjerenja siromaštva. Dalje, definisanje ključnih indikatora koji će se pratiti tokom vremena i željenih nivoa ovih indikatora zahtijeva pažljivo razmatranje. U analizi siromaštva ovaj dokument naglašava **potrebu za dodatnim analizama**, uključujući između ostalog: (i) predviđanje uticaja penzione reforme na siromašne, (ii) procjenjivanje targetiranosti i efikasnosti socijalnih programa, (iii) razumijevanje ograničenja ruralnih prihoda, i (iv) simulaciju efekata distribucije planiranog rasta.

Odgovarajuće praćenje i ocjena nivoa životnog standarda građana bi trebalo da bude prioritetni zadatak Vlade. Bez valjanih podataka, politika će biti pogrešno vođena ili neće uopšte biti vođena. Studija naglašava potrebu za **pravovremenim, visoko kvalitetnim, dostupnim podacima** za ostvarivanje ovog zadatka. Implementacija redovnih istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava koja obezbjeđuje tačno mjerenje siromaštva bi stoga bila osnovni dio strategije. Podaci za analizu siromaštva u ovoj analizi, kao i u strategiji za smanjenje siromaštva, u velikoj mjeri dolaze od spoljno finansiranih istraživanja koja je realizovala nevladina organizacija Institut za strateške studije i prognoze i pritom pokazala svoj profesionalizam, ekspertizu i fleksibilnost da u kratkom vremenskom periodu uvede međunarodne standarde u sve faze realizacije istraživanja.

Crna Gora se još uvijek suočava sa izazovom razvoja statističkog sistema koji može prikupljati, obrađivati, analizirati i činiti dostupnim informacije o nivou životnog standarda. Sledeći korak u ovom pravcu bi mogla biti koordinacija napora u prikupljanja podataka u Institutu za strateške studije i prognoze sa tekućim zvaničnim istraživanjem budžeta domaćinstava koje sprovodi Republički zavod za statistiku MONSTAT, kako bi se kompletnije razvio sistem podataka za praćenje siromaštva. U međuvremenu, pošto je redovno prikupljanje podataka neophodno, a imajući na umu da je Vlada Crne Gore usvojila Zakon o učešću privatnog sektora u pružanju javnih usluga, predlaže se nastavak saradnje sa NVO sektorom, sve dok Republički zavod za statistiku ne izgradi sopstvene kapacitete.

Politička nestabilnost je takođe važan faktor koji je uticao na siromaštvo: posebno kada imamo u vidu izbjeglice i raseljena lica. **Nedostatak informacija u ovoj procjeni o nivou životnog standarda kod Roma, izbjeglica i raseljenih lica** (grupe koje je iz poznatih razloga teško uključiti u uzorak istraživanja) zahtijevaju pažnju. Na primjer, veoma je vjerovatno da romska domaćinstva pate od mnogo ekstremnijeg siromaštva nego što se to odražava u postojećim uzorcima istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava. Istraživanje koje slijedi treba da se fokusira na pomenutu populaciju kako bi postojeći podaci o siromaštvu bili komplementirani.

Budući koraci

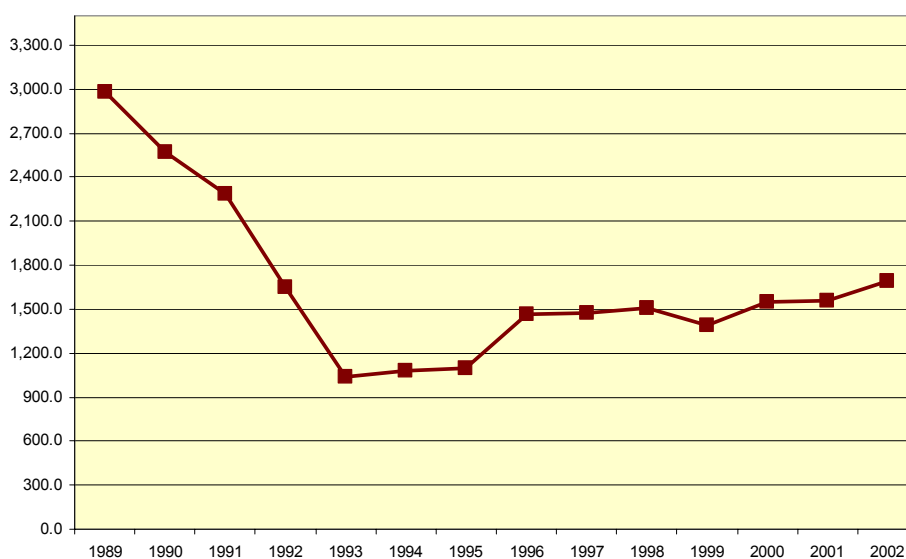
Aktivnosti koje slijede nakon objavljivanja ove procjene siromaštva su višestruke i uključuju:

- Saradnju sa Republičkim Zavodom za statistiku radi obuke zaposlenih kroz učešće u realizaciji budućih istraživanja ISSP-a;
- Posebno istraživanje o prihodima i rashodima Roma i raseljenih lica koje će ISSP realizovati tokom ljeta 2003. godine uz podršku i tehničku pomoć Svjetske banke i Razvojnog programa Ujedinjenih nacija, kancelarija u Podgorici
- Proširenje obuhvata istraživanja ISSP-a radi analize problema koji se odnose na pitanja zaštite životne sredine;
- Dalji razvoj upitnika koji se koristi za istraživanje ISSP-a sa ciljem analize uticaja restrukturiranja preduzeća na tržište rada i siromaštvo u Crnoj Gori.

I. UVOD

Tokom poslednjih deset godina, crnogorska privreda preživjela je rapidnu ekonomsku transformaciju. Od ekonomskog i političkog kolapsa Jugoslavije, Republika Crna Gora je pretrpjela gubitak od 57% ekonomske moći koju je imala 1989. godine (vidi grafik 2). GDP se polako oporavlja od 1999. godine uz rast od oko 2% tokom poslednje dvije godine. Tranzicija je bila obilježena unutrašnjim i spoljašnjim političkim i ekonomskim šokovima koji su doveli do dubokog i oštrog pada u proizvodnji, do povećanja inflacije, porasta zvanične nezaposlenosti i porasta učešća neformalnog sektora ("sive" ekonomije). U januaru 2002. godine, Crna Gora je uvela euro kao zvanično sredstvo plaćanja. Kao posljedica toga, Crna Gora se suočila sa "€ inflacijom", koja je karakteristična za evropske zemlje koje su usvojile novu valutu.

Grafik 2: GDP per capita (US\$)

Izvor: Institut za strateške studije i prognoze (ISSP)

Crna Gora je trenutno dio zajednice Srbija i Crna Gora (SiCG), koja ima zajednički Parlament, Predsjednika i Savjet ministara. Parlament zajednice bira predsjednika zajednice, koji je odgovoran za predlaganje Savjeta ministara i kontrološe njihov rad. Savjet ministara zajednice ima pet oblasti djelovanja: spoljni poslovi, odbrana, međunarodni ekonomski odnosi, unutrašnji ekonomski odnosi i zaštita ljudskih i manjinskih prava. Ove zajedničke funkcije u SiCG će biti zajednički finansirane, u mjeri u kojoj Republike doprinose GDP-u. Iako ove dvije Republike imaju neke zajedničke institucije, one ipak vode odvojene ekonomske, fiskalne i monetarne politike.

Ubrzo nakon izbora 1999. godine, Crna Gora je započela niz ekonomskih reformi, što znači mnogo prije nego je isti proces započeo u Srbiji.²³ Ove početne reforme su uključile napore da se stabilizuju cijene, da se smanji budžetski deficit i da se eliminišu nepravilnosti u trgovini. Inflacija je pala sa preko 100% na godišnjem nivou u 1999. godini na 24% u 2001. godini nakon uvođenja njemačke marke kao zvaničnog sredstva plaćanja. Povećanjem kontrolisanih cijena u energetsom sektoru, nepravilnosti u cijenama su smanjene dok je istovremeno poboljšana finansijska pozicija državnog preduzeća Elektroprivrede Crne Gore. Stroga ograničenja uvedena 1999. godine, uključujući obavezu od 100% rezervi na depozite preduzeća, pomogli su stabilizaciju bankarskog sektora. U 2000. godini je pojednostavljena struktura sistema carinskih stopa i prosječna carinska stopa je smanjena na ispod 3%.

²³ Materijal u ovom dijelu dobijen je od Instituta za strateške studije i prognoze (2003) i Svjetske banke (2003).

Proces reformisanja je ubrzan tokom 2001. godine započinjanjem važnih reformi u oblasti upravljanja javnim finansijama. Na strani budžetskih prihoda, nedavno usvojeni zakoni bi trebalo da: prošire prihodnu bazu smanjivanjem izbjegavanja plaćanja poreza, poboljšaju rad poreske administracije i omoguće povećanje naplate poreza. U aprilu 2003. godine, Vlada je dalje povećala nivo prikupljanja indirektnih poreza uvođenjem poreza na dodatu vrijednost. Takođe, postoje nove inicijative za unapređenje targetiranja socijalne pomoći i dječjih dodataka kako bi ovu pomoć dobijala zaista najsiromašnija domaćinstva. Pitanja nepravilnosti u cijenama su dalje rješavana; cijene osnovnih prehrambenih proizvoda su u potpunosti liberalizovane.

U finansijskom sektoru čine se naponi da se uspostavi zdrav bankarski sistem i da se definišu ključne funkcije Centralne banke. Uprkos velikom porastu ukupnih depozita koji je nastao nakon prelaska na euro, visok nivo nepovjerenja građana prema bankarskom sektoru nastavio je da postoji. Razvijen je obiman set propisa koji treba da reguliše proces licenciranja, finansijskog izvještavanja i neophodnih zahtjeva za poslovanje komercijalnih banaka. Doneseni su zakoni koji se odnose na bankrotstvo i likvidaciju, definisanje pokretača i procedura koje se odnose na akcije protiv insolventnih banaka.

Uprkos ambicioznim reformama, izazovi ostaju. Crna Gora ima veliko učešće javnog sektora, uključujući značajne troškove zarada javnog sektora (44% ukupnih troškova), a postoji i jaka zavisnost od donatorske pomoći i drugih oblika spoljnog finansiranja u cilju pokrivanja sadašnjih nivoa potrošnje i investicija. Inostrana pomoć predstavlja skoro 12% ukupnih prihoda. Još uvijek su potrebne dodatne reforme u državnim preduzećima. Mnoga državna preduzeća nastavljaju da budu neprofitabilna, zahtijevajući značajne državne subvencije radi opstanka. Državno preduzeće Elektroprivreda Crne Gore, nastavlja da efektivno subvencioniše i domaćinstva i državna preduzeća, kao što je Kombinat aluminijuma. U međuvremenu, ponuda uglja je nestabilna zbog finansijskih, tehničkih i organizacionih problema u rudnicima uglja.

Kako javna preduzeća koja posluju sa gubitkom prestaju da primaju budžetske subvencije, postoji opasnost da bi nezaposlenost mogla dodatno porasti. Nivo nezaposlenosti je visok u poređenju sa drugim zemljama regiona, usljed problema zbog posebnosti tržišta radne snage (sezonski i neformalni sektor) i nesklada koji postoji između sistema obrazovanja i radnih sposobnosti koje zahtijeva nova privreda. Uprkos strahovima od masovnog otpuštanja, agregatno posmatrano, nezaposlenost (definisana po ILO standardima prije nego po broju registrovanih nezaposlenih) nije u stalnom porastu tokom poslednjih godina. Postoje promjene u odnosu na 2000. godinu i, generalno posmatrano, velike razlike i u stopi nezaposlenosti i u polnoj strukturi radne snage (vidjeti statistiku iz Istraživanja radne snage, 2000, grafik 3). Ovi pokazatelji zaposlenosti ne uspijevaju da odraze napredaku GDP-ju tokom poslednje dvije godine. Ako proces rasta ne rezultira stvaranjem novih radnih mjesta, nivo siromaštva se neće smanjiti.

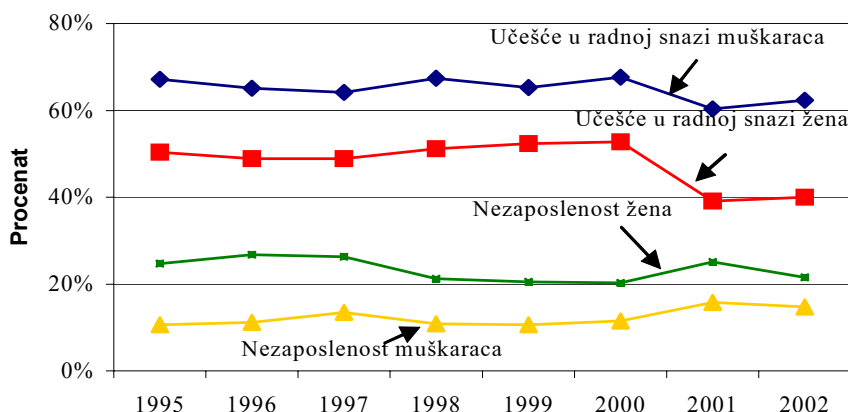
Šta sve ove promjene znače za nivo siromaštva i nejednakosti u Crnoj Gori? Opšte shvatanje je da je tranzicija ka tržišnoj ekonomiji rezultirala povećanjem siromaštva i nejednakosti u Republici, iako prava statistika za ocjenu ovoga nije dostupna. Ipak, tekući proces tranzicije, koji može obuhvatiti reformu penzionog sistema, potencijalne poraste nezaposlenosti i aktivnosti definisanja novih pravila za dodjeljivanje socijalne pomoći, mogao bi imati značajne uticaje na siromašne. Potreba za evaluacijom dimenzija ovih promjena je presudna. Ove promjene imaju različite implikacije na različite demografske grupe kao i na različite regione.²⁴

Prepoznajući potrebu za rigoroznim planiranjem aktivnosti smanjenja siromaštva i monitoringa, Srbija i Crna Gora završile su svoje prelazne strategije za smanjenje siromaštva (Interim Poverty Reduction Strategy Paper, I-PRSP) u julu 2002. godine. Priprema prvog nacrt finalne verzije strategije za smanjenje siromaštva u Crnoj Gori je u toku. Analizom odgovarajućih podataka o

²⁴ Crna Gora se može podijeliti u tri regiona. Centralni region ima najviše stanovnika i najindustrijalizovaniji je. Jug je primorski i najrazvijeniji region; turizam je glavni ekonomski sektor. Najmanje razvijen region je sjever Republike, koji je planinski i manje naseljen. Vidjeti Annex 1 za kompletnu listu opština u svakom regionu.

siromaštvu i nastavkom prethodnih analiza, ovaj dokument će značajno doprinijeti procesu izrade strategije za smanjenje siromaštva.

Grafik 3: Učešće radne snage i ILO stope nezaposlenosti (1995-2002)

Izvor: Anketa o radnoj snazi, proračune je uradio Branko Jovanović (2003)

Dok je nedostatak podataka ograničio mogućnost procjene siromaštva i nivoa životnog standarda poslednjih godina, novo istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava sprovedeno u 2002. godini nam omogućava da ustanovimo osnovnu liniju u pogledu nivoa životnog standarda crnogorskog stanovništva od koje bi se posmatrale buduće promjene. Sa ovim podacima o nivou životnog standarda domaćinstava, analiza može ocjenjivati ulogu socijalnih politika u davanju podrške siromašnih, kao i potencijalan uticaj glavnih političkih reformi. Cilj ove studije je da se prikaže širok profil siromašnih u Crnoj Gori kao i da se predlože pravci za buduće analize.

II. SIROMAŠTVO U CRNOJ GORI

Proučavanje siromaštva u Crnoj Gori

Siromaštvo je višedimenzionalan koncept koji obuhvata različite aspekte blagostanja. U praksi ne postoji jedan jedinstveni indikator koji obuhvata sve dimenzije siromaštva. Ovaj dokument daje statističke podatke kroz brojne socio-ekonomske indikatore i tako opisuje nivo životnog standarda stanovništva. Statistički podaci su uglavnom iz Istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava (HHS) koje realizuje Institut za strateške studije i prognoze, a koji su prikupljeni tokom jula i oktobra 2002. godine.²⁵ Na osnovu ovih podataka mjerimo materijalno blagostanje korišćenjem ukupne potrošnje domaćinstva kao našeg glavnog, ali ne i jedinog, indikatora (vidjeti Annex 2). Indikator potrošnje se potom poredi sa linijom siromaštva koja predstavlja minimalan životni standard (u eurima), izračunat na osnovu strukture potrošnje 15% najsiromašnijih u Crnoj Gori i minimuma potrebnih kalorija (vidjeti Annex 3). Korišćenjem podataka iz Istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava, u ovoj studiji su primijenjene metodologije mjerenja siromaštva koje su zasnovane na najboljim međunarodnim iskustvima. Time su naši rezultati međunarodno uporedivi.

²⁵ HHS je razvijen i realizovan od strane Instituta za strateške studije i prognoze (ISSP) iz Podgorice. Istraživanje je podržano od strane European Commission Food Security Programme, USAID Crna Gora i Chesapeake Associates. Za istraživanja broj 4, 5 & 6, ISSP je dobio tehničku pomoć i komentare eksperata Svjetske banke. Za dalje informacije vidjeti Annex 1 i ISSP 2002a, 2002b.

Podaci Istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava (HHS) ISSP-a nisu jedini izvor istraživačkih podataka za analizu siromaštva. Među drugim izvorima koji se pominju tu su: Anketa o potrošnji domaćinstava (APD) koju realizuje Savezni zavod za statistiku (SZS) Srbije i Crne Gore. Ovo kvartalno istraživanje obuhvata 380 domaćinstava iz 12 opština u Crnoj Gori, pri čemu na Crnu Goru ide oko 11% ukupnog uzorka domaćinstava u zajednici Srbija i Crna Gora. Sva domaćinstva su dio stalnog stanovništva. Drugi izvor informacija za mjerenje siromaštva je istraživanje pojedinaca i domaćinstava koje je sprovedla OCHA kancelarija u Podgorici, a koje je implementirano tokom juna 2000. godine (OCHA, 2000). Veličina uzorka istraživanja je bila 2000 domaćinstava stalne populacije, koja su odabrana slučajnom metodom i u proporciji koja je u skladu sa naseljenošću u svim crnogorskim opštinama. Na kraju, treći izvor podataka su četiri UNDP istraživanja domaćinstava koja su realizovana u periodu od septembra 2000. godine do marta 2001. godine (dakle, svaka dva mjeseca po jedno istraživanje) pokrivajući slučajan uzorak od 2000 domaćinstava iz svih crnogorskih opština (UNDP, 2001). Iako postoje mnoge zajedničke karakteristike navedenih studija siromaštva i ove analize, rezultati dobijeni korišćenjem ISSP HHS nisu uporedivi sa prethodnim studijama siromaštva iz više razloga.

Osnova za određivanje uzorka za ISSP Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava je bila lista punoljetnih stanovnika Crne Gore iz 2002. godine, dok su prethodne studije određivale uzorak na osnovu popisa stanovništva iz 1991. godine. Dalje, veličina uzorka SZS istraživanja (380) je nedovoljna za regionalnu statistiku, a vjerovatno i za nacionalnu. Upitnik ISSP Istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava obuhvata detaljne sekcije koje se odnose na potrošnju, kao i niz drugih tema (npr. informacije o migraciji, uslovi stanovanja, vlasništvo nad trajnim potrošnim dobrima, prihodi od rada i koji nisu od rada uključujući pomoć iz socijalnih programa i privatne transfere, karakteristike zaposlenosti, korišćenje zdravstvene zaštite i subjektivne ocjene blagostanja). U poređenju sa navedenim, ADP upitnik je kreiran prije deset godina i uključuje manje prehrambenih proizvoda. OCHA Istraživanje je imalo veoma ograničen upitnik koji je sadržao jednostavnu korpu prehrambenih artikala (15 proizvoda) plus sredstva lične higijene i higijene domaćinstva, dok je UNDP Istraživanje postavljalo pitanja o kumulativnim troškovima domaćinstava za prethodnih mjesec dana. Razlike u pojedinim listama proizvoda koji se troše, kao i u periodu na koji se potrošnja odnosi, čine veoma teškim upoređivanje ovih istraživanja.

Treća razlika u pristupima su indikatori siromaštva koji su korišćeni u različitim studijama. Ovi indikatori se razlikuju u zavisnosti od mjere bogatstva (potrošnja/troškovi ili prihod) i konstrukcije linije siromaštva. Korišćenjem ISSP Istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava, naša mjera bogatstva je potrošnja (vidjeti Annex 2). Linija siromaštva u ovoj studiji određena je kao zbir troškova minimalne potrošačke korpe hrane za dostizanje standarda nutricionista (linija siromaštva hrane) i drugih izdataka domaćinstava čija je potrošnja hrane jednaka minimalnoj potrošačkoj korpi. SZS statistika siromaštva upoređuje prihod domaćinstava (bez vrijednosti rente i sa štednjom) sa zvaničnom minimalnom potrošačkom korpom, koja je linija siromaštva hrane. OCHA istraživanje koristi zvaničnu SZS liniju siromaštva hrane i liniju siromaštva zasnovanu na "OCHA Podgorica potrošačkoj korpi" koja je izvedena iz troškova za samo 15 prehrambenih proizvoda, troškova za higijenske proizvode i ograničenih troškova struje, grijanja, obrazovanja i lijekova. UNDP studija koristi višestruke indikatore siromaštva, uključujući učešće troškova hrane, odnos prihodi-troškovi, prihod po članu do ispod 100 DEM²⁶, i troškovi domaćinstva ispod 150 DEM. Granica od 100 DEM je odabrana na osnovu OCHA izvještaja.

Brojne razlike u kreiranju uzorka, izgledu upitnika i indikatorima siromaštva dovode nas do zaključka da indikatori siromaštva iz ove studije nisu uporedivi sa rezultatima iz prošlih godina. U ovoj studiji, tamo gdje je bilo od koristi, izvršena su neka poređenja; npr. poređenje djelova budžeta koji se odnose na različite kategorije troškova. Međutim, čak i ova poređenja su izvršena sa oprezom zbog razlika u dizajniranju istraživanja.

²⁶ 1 EUR = 1,95583 DEM.

Siromaštvo definisano preko potrošnje domaćinstava

Tabela 3 prikazuje stope siromaštva za Crnu Goru i po regionima na osnovu poređenja potrošnje sa utvrđenim minimalnim nivoom životnog standardima (linijom siromaštva). Tabela pokazuje da siromaštvo definisano preko potrošnje domaćinstava pogađa prilično velik dio populacije: 9,4% stanovništva živi ispod apsolutne linije siromaštva. Ova brojka je vjerovatno potcijenjena jer uzorak nije obuhvatio neke od najugroženijih grupa stanovništva (npr. Romi i raseljena lica). Siromaštvo je najniže u centralnom i južnom dijelu Republike i znatno više među stanovništvom sjevernog regiona koji je manje naseljen i manje razvijen. Statističke procjene dobijene na osnovu bilo kog istraživanja na osnovu uzorka imaju određen nivo preciznosti. Pored izračunate stope siromaštva, tabela 3 takođe sadrži i interval povjerenja od 95% za svaku procijenjenu veličinu. Dok se intervali povjerenja za stopu siromaštva u centralnom i južnom regionu preklapaju, interval povjerenja za stopu siromaštva na sjeveru (14,9%) je statistički iznad nivoa registrovanog siromaštva u centralnom i južnom regionu. Na kraju, više od polovine siromašnog stanovništva živi na sjeveru (54%). Jedna trećina siromašnih živi u centralnom dijelu, dok najmanji dio siromašnih živi u južnom regionu (16%).²⁷

Pored računanja stope siromaštva, procijenili smo i dio populacije za koju se može reći da je ekonomski ugrožena, odnosno da materijalno nije obezbijeđena. Ovo je urađeno tako što je linija siromaštva povećana za 50%. Jedna trećina stanovništva živi ispod ovako definisane “više” linije siromaštva. Ponovo, stopa siromaštva na sjeveru Republike, 45%, je značajno visočija nego u ostalim regionima.

Da bi naglasili kompleksne distributivne aspekte siromaštva, prikazali smo dodatne mjere dubine (mjerene kao jaz siromaštva) i oštrinu siromaštva. Dubina siromaštva pokazuje odnos prosječnih sredstava domaćinstava i linije siromaštva. Ukoliko ovaj odnos opada, dubina siromaštva raste. Jaz siromaštva iznosi 1,3%, što znači da ako bi Crna Gora mogla da mobilize resurse u vrijednosti od 1,3% linije siromaštva za svakog pojedinca (za siromašne i nesiromašne) koji bi bili direktno dati siromašnima, sve siromašne osobe bi bile “izbavljene” iz siromaštva. Naravno, ovo pod pretpostavkom da siromašni mogu biti perfektno ciljani. Ukupan jaz siromaštva je oko 1% GDP-a. Prateći indikator - prosječni deficit - pokazuje da je potrošnja siromašnih, u prosjeku, 14% ispod linije siromaštva.

Oštrina siromaštva je mjera koja je u bliskoj vezi sa jazom siromaštva koja daje onima koji su dalje od linije siromaštva – najsiromašnijima – veću “težinu” u skupu nego onima koji su bliži liniji siromaštva. Njen nivo u Crnoj Gori je 0,3. Sjever, koji karakteriše visoka stopa siromaštva, takođe ima i veću dubinu i oštrinu siromaštva. Da sumiramo, ovi podaci govore da dubina i oštrina siromaštva nisu ekstremne. Naprotiv, u poređenju sa drugim zemljama ove veličine su relativno male pa prema tome ukazuju da bi adekvatan socijalni program mogao da popuni jaz *ako* bi se obezbijedila dobra targetiranost.

Alternativne mjere siromaštva definisanog preko potrošnje domaćinstava prikazane u tabeli 4 pokazuju da 4% stanovništva živi u domaćinstvima sa ukupnim troškovima ispod vrijednosti minimalne potrošačke korpe hrane, ukazujući da ne postoji mjerljivo ekstremno siromaštvo.²⁸ Ipak, više od trećine stanovništva je ekonomski ugroženo ili materijalno nedovoljno obezbijeđeno, sa potrošnjom na nivou ispod 150% linije siromaštva.

²⁷ Kao dodatak regionalnoj perspektivi, podjela urbano/ruralno značajno bi doprinijela pojašnjavanju situacije. Iako podaci iz istraživanja ne povezuju domaćinstva eksplicitno sa vrstom lokacije (urbano/ruralno) onako kako je to definisano u Saveznom zavodu za statistiku, u ovoj studiji, kao jedna od kovarijansi za odražavanje nekih od urbano/ruralnih dimenzija korišćena je varijabla koja govori o tome da li domaćinstvo posjeduje poljoprivredno zemljište.

²⁸ Ovdje treba imati u vidu da uzorak za Crnu Goru nije obuhvatio populaciju Roma i raseljenih lica sa Kosova.

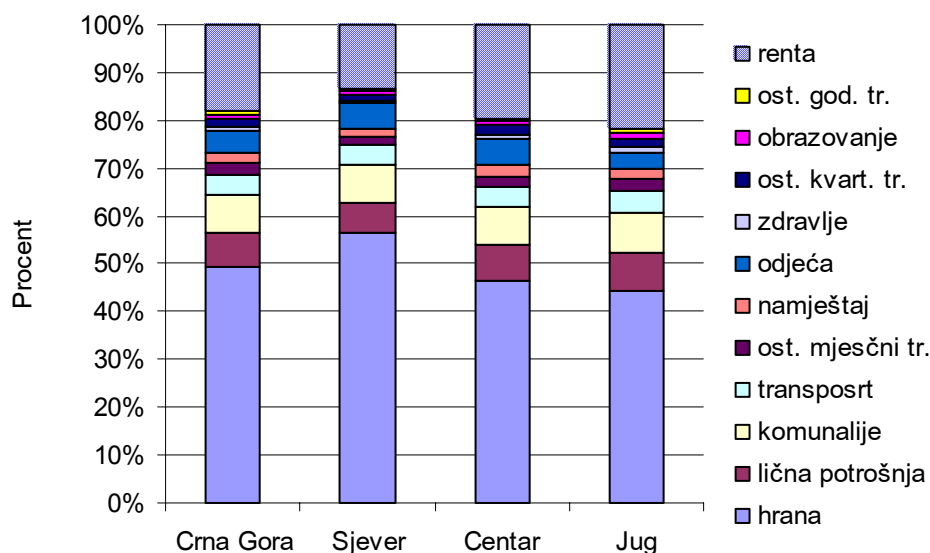
Tabela 3: Stope siromaštva

	Crna Gora	Sjever	Centar	Jug
Stopa siromaštva: Indeks siromaštva	9,4	14,9	6,5	6,8
interval povjerenja 95%	(7,5-11,3)	(10,9-18,9)	(4,1-8,9)	(3,3-10,3)
Ekonomska i ugroženost siromaštvom: Glavni račun	36,4	44,8	33,2	29,8
interval povjerenja 95%	(33,5-39,4)	(39,6-50,0)	(28,8-37,6)	(23,8-35,8)
Procenat svih siromašnih	100,0	54,0	30,5	15,5
Jaz siromaštva	1,3	2,2	0,9	0,7
interval povjerenja 95%	(0,9-1,6)	(1,4-2,9)	(0,5-1,3)	(0,3-1,2)
Oštrina siromaštva	0,3	0,5	0,2	0,1
interval povjerenja 95%	(0,2-0,4)	(0,3-0,8)	(0,1-0,3)	(0,03-0,2)
Prosječan deficit siromašnih kao procenat linije siromaštva	14,0	14,8	14,1	11,2

Izvor: ISSP Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava 5 i 6. Napomena: standardne greške procjena su u zagradama.

Oko petine domaćinstava troši više od 60% svojih resursa na hranu. Ova domaćinstva su koncentrisana na sjeveru, gdje se veći dio ukupnih izdataka izdvaja za hranu – više od polovine u prosjeku – nego što je udio troškova hrane u budžetu domaćinstava u centralnom i južnom regionu (vidjeti grafik 4)²⁹. Veća izdvajanja iz mjesečnog budžeta domaćinstava za hranu, u skladu su sa većom stopom siromaštva u sjevernom regionu Crne Gore.

Grafik 4: Struktura potrošnje domaćinstava

Izvor: ISSP Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava 5 i 6. Napomena: pogledati Annex 2 za definicije pojedinih kategorija.

²⁹ Takođe, UNDP studija (2001), koja daje obrazac podataka o potrošnji za 2001. godinu, ukazuje na to da domaćinstva na sjeveru više izdvajaju za hranu. Udio hrane izračunat za crnogorska domaćinstva je bio niži u OCHA studiji (2000), oko 40%. Procenat troškova domaćinstva koji se odnose na hranu (oko 50% u prosjeku) je isti u Srbiji (vidjeti Krstić, 2003).

Tabela 4: Alternativne mjere siromaštva definisanog preko potrošnje domaćinstava

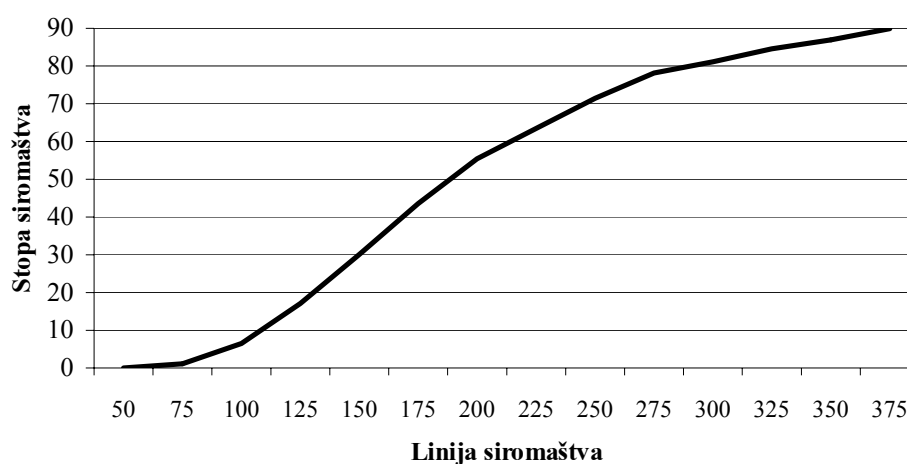
	% stanovništva
<i>Apsolutno siromaštvo:</i> Potrošnja/troškovi ispod apsolutne linije siromaštva (107 eura mjesečno po osobi)	9,4
<i>Ekonomska ugroženost i apsolutno siromaštvo:</i> Potrošnja/troškovi ispod apsolutne linije siromaštva +50% (160,5 eura mjesečno po osobi)	36,4
<i>Relativno siromaštvo:</i> Potrošnja/troškovi ispod relativne linije siromaštva (50% srednje potrošnje: 105 eura mjesečno po osobi)	9,1
<i>Ekstremno siromašni:</i> Izdaci za hranu < Linija siromaštva hrane	4,0
Udio izdataka za hranu > 0,6	23,5
Troškovi domaćinstva/prosječni troškovi < 0,5	8,2

Izvor: ISSP Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava 5 i 6.

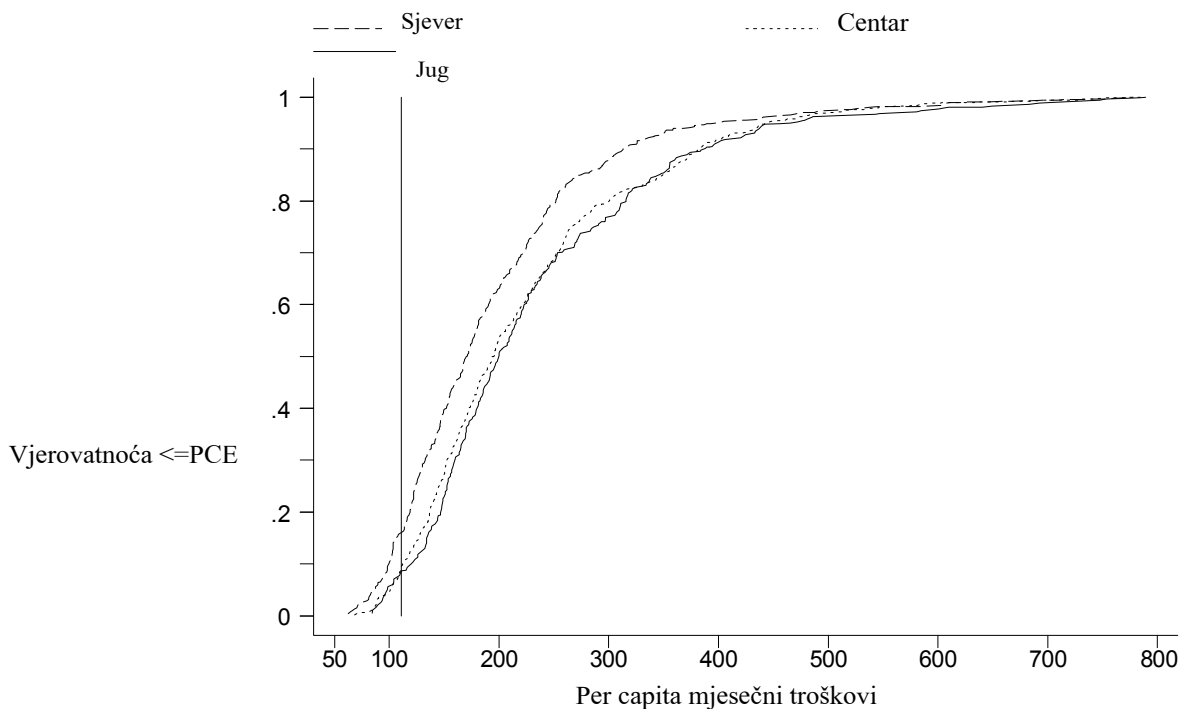
Pošto siromaštvo nije veoma duboko (vidjeti tabelu 3), možemo očekivati da bi male promjene u liniji siromaštva mogle imati značajan uticaj na dio stanovništva koji živi ispod definisane linije siromaštva. Efekat koji promjena u liniji siromaštva ima na stopu siromaštva prikazan je na grafiku 5. Ovaj grafik pokazuje da porast linije siromaštva značajno povećava procenat siromašnih. Povećanje linije siromaštva za 20% dovodi do porasta stope siromaštva od 100% na nacionalnom nivou. Imajući u vidu regionalne razlike, rast date linije siromaštva od 20% rezultira porastom stope siromaštva na sjeveru za oko 90%, u centralnom dijelu za skoro 130% i za skoro 70% u južnom dijelu Crne Gore.

Grafik 6 prikazuje kumulativnu distribuciju troškova po stanovniku (*per capita*) po regionima. Imajući u vidu, kao što se na grafiku vidi, da se tri krive ne ukrštaju bez obzira na odabir nivoa linije siromaštva, stopa siromaštva na sjeveru Crne Gore je uvijek veća nego u centralnom i južnom dijelu Republike.

Grafik 5: Kriva opsega siromaštva

Izvor: ISSP Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava 5 i 6

Grafik 6: Kumulativna distribucija *per capita* triškova po regionima, 2002

Izvor: ISSP Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava 5 i 6.

Ostali indikatori siromaštva

Dok ovaj izvještaj uglavnom mjeri siromaštvo na osnovu potrošnje domaćinstava, siromaštvo je višedimenzionalan koncept koji obuhvata brojne aspekte blagostanja. Različiti aspekti siromaštva – potrošački i nepotrošački – utiču i pojačavaju jedni druge na način da pogoršavaju probleme sa kojima se siromašni suočavaju. Otežan pristup zdravstvenim uslugama i neadekvatnost sistema obrazovanja ne samo da smanjuju blagostanje, već i ograničavaju zarade od prihoda i potencijal potrošnje. Identifikovanje različitih dimenzija siromaštva je važno u kontekstu razumijevanja profila ugroženih grupa. Domaćinstva koja nisu prihodno/potrošački siromašna mogu i pored toga biti siromašna u drugim dimenzijama. Naime, neka domaćinstva mogu patiti od višestrukog siromaštva i tako činiti “srž” siromašnih. Tabela 5 prikazuje nekoliko takvih indikatora.

Oko 5% odraslih u Crnoj Gori mogu se smatrati siromašnim u pogledu obrazovanja, što znači da trenutno ne idu u školu i nisu pohađali srednju školu. Kada se radi o obrazovanju, značajniji izazov u Crnoj Gori nije nastavak školovanja nakon završene osnovne škole, već prije kvalitet školstva i mjera u kojoj vještine stečene tokom obrazovanja odgovaraju zahtjevima za radnom snagom u ekonomiji. Sistem obrazovanja je bio kreiran da udovolji potrebe za radnom snagom u predtranzicionom periodu. Pored zastarjelog nastavnog plana, postojeći obrazovni sistem u Crnoj Gori karakteriše i neefikasnost sistema u zavisnosti od lokacije; na primjer, u gradskim obrazovnim institucijama imamo problem prevelikog broja učenika, dok su ruralni regioni nedovoljno iskorišćeni.

Tabela 5: Višedimenzionalni indikatori siromaštva

Indikatori	% stanovništva	% siromašnog stanovništva (indikator potrošnje)
<i>Siromaštvo definisano na osnovu potrošnje domaćinstava</i>		
apsolutno siromaštvo	9,4	
ekonomski ugroženi	36,4	
<i>Siromaštvo u pogledu obrazovanja</i>		
16-24 godina: nisu u školi i nisu pohađali srednju školu	4,7	13,5
<i>Zdravstveno siromaštvo</i>		
bilo koja bolest/povreda u poslednjih 30 dana koja je spriječila ili onemogućila uobičajenu aktivnost	6,4	6,1
<i>Siromaštvo u pogledu zaposlenosti</i>		
16-65 godina: ne radi, ali je spreman(a) da radi ukoliko se ukaže prilika za zaposlenje	22,0	40,3
Barem jedan član domaćinstva starosti 16-65 godina koji ne radi ali je spreman/a da radi ukoliko se ukaže prilika za zaposlenje	40,2	62,1
<i>Siromaštvo u pogledu uslova stanovanja</i>		
Izvor pijaće vode u stanu/kući nije vodovodna mreža ili stan/kuća nema kupatilo*	13,1	25,0
Manje od 10m ² po osobi u stanu/kući	8,2	22,7
<i>Nedostatak kućnih aparata</i>		
Bez telefona	9,7	14,6
Bez TV prijemnika	3,7	5,7
Bez veš mašine	7,8	22,7

Izvor: ISSP Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava 5 i 6.

*Smještaj – samo podaci iz Istraživanja #6 (pitanje o vodosnabdijevanju nije bilo obuhvaćeno Istraživanjem 5)

Pokazatelj siromaštva kada je u pitanju zdravstveno stanje građana, mjereno bolešću/povredom u posljednjih 30 dana koja je spriječila ili onemogućila uobičajenu aktivnost, iznosi 6%. Preko 22% radno sposobnih odraslih osoba su siromašni u pogledu zaposlenja, što je definisano kao situacija kada osoba ne radi ali je spremna da radi ukoliko se ukaže prilika za posao. Kreiranje mogućnosti za zaposlenje ostaje izazov za Vladu. Raniji programi su ciljali na smanjenje suvišne radne snage kroz otpremnine i rano penzionisanje; noviji napor uključuju povećanje izvora kredita za nezaposlene za započinjanje biznisa, a smanjen je i porez na zarade novozaposlenih. Kao dodatak ovom programu, Zavod za zapošljavanje i međunarodne organizacije angažovani su na kreiranju obuke za nezaposlene (npr. program pripreme za radno mjesto, obuka za poznatog poslodavca i priprema za tržište rada³⁰). I pored toga, jedna od pet odraslih osoba u najboljim godinama, nisu u mogućnosti da nađu posao.

Uslovi stanovanja za 13% populacije su ispod standarda kada se u obzir uzmu izvor vode i postojanje kupatila u prostor za stanovanje; 8% stanovništva živi u stanu/kući koje ima manje od 10m² po osobi. U uzorku imamo i jedno domaćinstvo koje nema struju, dok oko 10% populacije nema telefon.

Druga kolona tabele 5 prikazuje stope indikatora siromaštva za populaciju koja živi ispod linije siromaštva definisane na osnovu potrošnje domaćinstava. Namjera je da se pokaže do koje mjere se ovaj indikator poklapa za mjerama nepotrošačkog siromaštva. Dok su neki od ovih indikatora slični

³⁰ Izvor: Zavod za zapošljavanje Crne Gore

stopi siromaštva definisanoj na osnovu potrošnje, postoji samo djelimično preklapanje između siromašnih po osnovu potrošnje i onih koji su siromašni po osnovu drugih kriterijuma nevedenih u tabeli. Ipak, za većinu indikatora stopa je mnogo veća među siromašnima u pogledu potrošnje, pogotovo kada se u obzir uzmu karakteristike smještaja i zaposlenost.

BOX 1: Siromaštvo koje niko ne želi da ga primjeti: “Nezvanični” smještaj Roma u Crnoj Gori.

Oko 90 osoba iz 20 romskih porodica, uglavnom raseljenih sa Kosova i trenutno smještenih u Lovanji, svakog dana se bore da prežive. Lovanja se nalazi u Tivatskom polju, na teritoriji opštine Kotor, na prelijepoj crnogorskoj obali Jadranskog mora. Romi u Lovanji žive na ivici lokalne deponije u “podstandardnim” uslovima stanovanja u samoniklim barakama. Ovo naselje nema tekuću vodu (vodu sa česme), struju i u opasnosti je od poplavlivanja u slučaju velikih kiša. Najbliža zdravstvena ustanova je u Kotoru, oko 8 km od naselja, i ne postoji veza javnog saobraćaja. Lokalne vlasti su, navodno, 1999. godine odlučile da premjeste naselje u neko humanije okruženje, ali se do današnjeg dana po tom pitanju ništa nije dogodilo.

Romi u ovom naselju žive u ekstremnom siromaštvu. Oko jedne polovine stanovnika imaju manje od 18 godina, i nijedno dijete ne ide u školu. Romi iz Lovanje zaraduju za život tako što sakupljaju otpadni materijal, i povremeno obavljaju neki manuelni posao koji se plaća po satu rada. Prema Sekretarijatu za raseljena lica u Crnoj Gori, Lovanja se karakteriše kao “nezvanični centar za raseljena lica”. Broj ovih nezvaničnih kampova daleko prevazilazi broj zvaničnih, i obezbjeđuje samonikla privremena skloništa za većinu od procijenjenih 20.000 Roma, raseljenih lica sa Kosova koji se nalaze u Crnoj Gori.

Izvor: Evropski centar za prava Roma (ERRC), citat iz tivatske NVO “MARGO”- Asocijacija za pomoć i podršku marginalnim društvenim grupama, vidjeti: http://errc.org/publications/letters/2002/montenegro_jan_10_2002.shtml

III. NEJEDNAKOST

Mjerenje nejednakosti je interesantno jer nam može pomoći da razumijemo kako se efekti rasta distribuiraju u vremenu. Rast koji nastaje uglavnom u vrhu distribucije dohotka može malo da učini za unaprijeđenje životnog standarda siromašnih; posljedica ovakve situacije je povećanje nejednakosti. Realizacija ekonomskih reformi u Crnoj Gori zabrinjava jer je za očekivati da će doći do povećanja nejednakosti, posebno kada se ima u vidu prelazak sa formalne na neformalnu zaposlenost. S obzirom da ne postoje raspoloživi adekvatni podaci, za period prije 2002. godine, nejednakost u Crnoj Gori mjerenu na osnovu indikatora potrošnje možemo porediti samo sa nejednakošću u ostalim zemljama u regionu.³¹

Postoji nekoliko načina za prikazivanje nejednakosti u potrošnji (za više detalja o indikatorima korištenim u ovoj studiji, vidjeti Annex 4). Grafik 7 predstavlja Lorencovu krivu za *per capita* potrošnju u Crnoj Gori. Kriva odsljkava kumulativnu frekvenciju *per capita* potrošnje u odnosu na jednoobraznu distribuciju (koja predstavlja perfektnu jednakost u potrošnji). Ovaj odnos može biti sumiran Gini koeficijentom.³² Druga široko korišćena mjera nejednakosti je decil odnos (90/10 količnik), koji predstavlja količnik prosječne potrošnje 10% najbogatijeg stanovništva i prosječne potrošnje 10% najsiromašnijih. Ova mjera vjerovatno bolje odražava relativnu poziciju

³¹ Iako ne postoje podaci o nejednakosti u Crnoj Gori računatoj na osnovu indikatora potrošnje za godine prije 2002., postoje podaci za Srbiju i Crnu Goru iz Istraživanja o budžetu domaćinstava i Istraživanja o tržištu rada (nejednakost u prihodima). Ovi izvori podataka sugerišu da se uprkos percepciji problema u Srbiji i Crnoj Gori i iskustvima drugih ekonomija u tranziciji, nejednakost nije značajno promijenila.

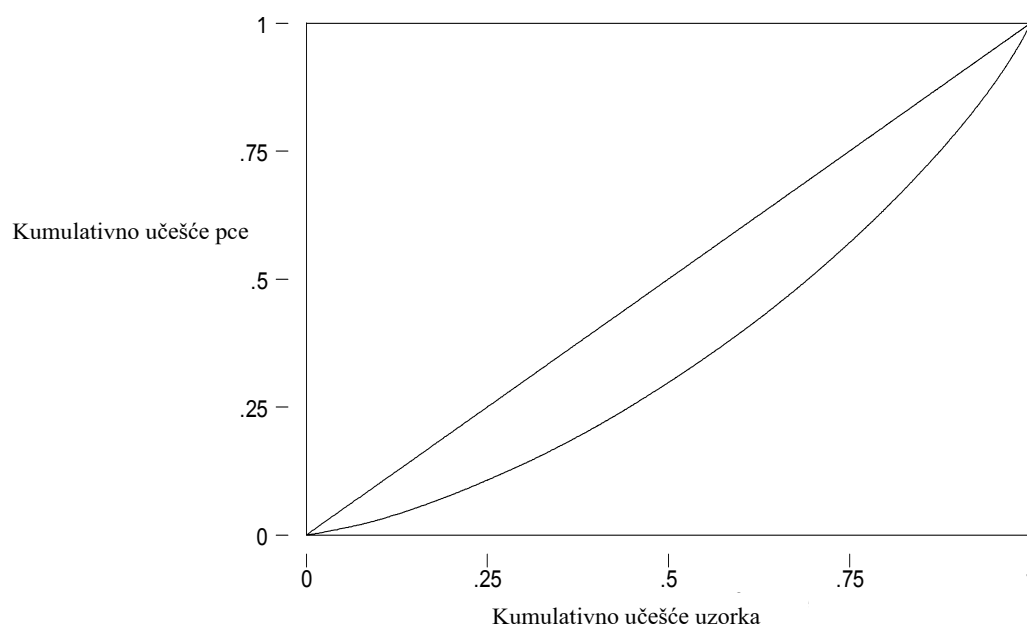
³² Gini koeficijent se računa kao površina između krivih podijeljena sa površinom ispod linije jednakosti. Veći Gini znači veću nejednakost. Ako je Gini 0, imamo perfektnu jednakost (koja je predstavljena dijagonalnom linijom na grafiku Lorencove krive).

najsiromašnijih u populaciji nego što je to slučaj sa Gini koeficijentom, koji može biti težak za interpretaciju u cilju donošenja zaključka o siromašnima i siromaštvu. U tom smislu, decil odnos (90/10 količnik) može biti bolji indikator za monitoring nejednakosti i smanjenje siromaštva u Crnoj Gori. Statistički podaci su prikazani u tabeli 6.

Gini koeficijent u Crnoj Gori iznosi 0,29, bez statistički značajne razlike u ovom indikatoru nejednakosti među regionima. Nejednakost u Crnoj Gori je na nivou nejednakosti u drugim istočnoevropskim zemljama u tranziciji. Među susjednim državama, neke imaju niži nivo nejednakosti (npr. Albanija, Bugarska, Mađarska i Slovenija) dok druge imaju veću nejednakost (Hrvatska, Makedonija i Estonija). Gini koeficijenti za Crnu Goru i Srbiju su prilično blizu. Alternativa nejednakosti računatoj na osnovu potrošnje je nejednakost u prihodu, koja je generalno posmatrano veća od nejednakosti u potrošnji za sve zemlje regiona. Nejednakost u prihodima u Crnoj Gori je među najvećim u regionu (Gini koeficijent iznosi 0,37) dok je u Srbiji nejednakost u prihodu manja (0,33) i nalazi se negdje oko prosjeka regiona (Milanović, 2003). Zbog ograničenja u mjerenju prihoda, imajući u vidu veličinu neformalnog sektora i zarada sezonske radne snage, rezultati mjerenja nejednakosti u prihodima treba da budu interpretirani sa oprezom.

Sa druge strane, količnik 90/10 pokazuje da je nivo nejednakosti u Crnoj Gori izuzetno visok u odnosu na druge države; jedino je u Srbiji nivo nejednakosti veći (5,8 i 6,7 respektivno). Ovo je bliže nivou veoma nejednakih ekonomija gdje je količnik može iznositi do 7.

Grafik 7: Lorencova kriva

IV. PROFIL SIROMAŠTVA

Ovaj dio studije opisuje karakteristike siromašnih i ispituje uzajamne veze siromaštva u Crnoj Gori. Proučavanjem rizika siromaštva za različite grupe stanovništva kao i za djelove stanovništva koji pripadaju različitim grupama, nadamo se da ćemo dobiti uvid u to kako razviti efikasnu strategiju smanjenja siromaštva.

Tabela 7 prikazuje stope siromaštva za sedam različitih kategorija stanovništva. Ova tabela otkriva nekoliko interesantnih stvari. Prvo, postoji nekoliko grupa za koje je rizik siromaštva iznad nacionalnog prosjeka.

Tabela 6: Poređenje potrošačke nejednakosti

Država	Gini koeficijent	90/10 količnik
Bosna i Hercegovina, 2001	0,26	3,3
Albanija, 2002	0,28	3,6
Mađarska, 1997	0,28	3,5
Srbija, 2002	0,28	6,7
Slovenija, 1997/1998	0,28	3,7
Crna Gora, 2002	0,29	5,8
Bugarska, 2001	0,30	4,1
Hrvatska, 1998	0,30	3,9
Makedonija, 2000	0,31	4,3
Estonija, 1998	0,38	5,4

Napomene: Statistički podaci za Bosnu su iz Svjetske banke (2002b); za Albaniju iz Svjetske banke (2002a); Mađarsku, Sloveniju, i Estoniju iz Svjetske banke (2000); Srbiju od Milanovića (2003); za Bugarsku iz Svjetske banke (2002c); za Hrvatsku od Luttmer (2002); za Makedoniju iz procjena na osnovu HBS podataka za 2000. god.; za Crnu Goru iz ISSP HHS 5 i 6.

Drugo, iako je rizik visok, važno je razmotriti dio stanovništva koji pripada grupi i udio grupe visokog rizika u ukupnom broju siromašnih. Na kraju, tabela otkriva grupe koje uprkos uobičajenom vjerovanju ne spadaju u siromašne.

Osobe u velikim domaćinstvima imaju viši rizik potpadanja u siromaštvo nego oni koji žive u manjim domaćinstvima. Nedostatak obrazovanja glave domaćinstva je povezan se većim rizikom siromaštva. Ljudi iz domaćinstava čije starješine nisu pohađale srednju školu imaju rizik potpadanja ispod linije siromaštva tri puta veći od onih koji žive u domaćinstvu čija glava ima neko srednje obrazovanje. Ipak, prva grupa predstavlja samo 17% populacije. Prema tome, većina siromašnih (65%) živi u domaćinstvima čije glave imaju neko srednje obrazovanje.

Status zaposlenosti je povezan sa rizikom siromaštva. Domaćinstva na čijem čelu su oni koji ne rade i nisu penzionisani imaju najveći rizik siromaštva (19%). Zaposlena glava domaćinstva po pravilu znači i niži rizik potpadanja ispod linije siromaštva (7%).

Vlasništvo nad poljoprivrednom zemljom nije u vezi sa povećanjem rizika od siromaštva. Dok jedna trećina domaćinstava posjeduje neku poljoprivrednu zemlju, treba primijetiti da je samo 5% starješina domaćinstava uključeno u obavljanje aktivnosti koju obuhvata poljoprivredni sektor (uključujući ribarstvo).

Migracija je u vezi sa nižim rizikom siromaštva. Domaćinstva čije su starješine rođene van Crne Gore imaju niže stope siromaštva (ispod 4%) nego ona čije su starješine rođene u Crnoj Gori (11%), bez obzira što je u prethodnoj kategoriji samo nekoliko domaćinstava (8% od svih domaćinstava).

Postoji nekoliko grupa koje, uprkos uobičajenom vjerovanju, nisu siromašnije od prosjeka. Prva od ovih konvencionalno siromašnih grupa su starije osobe. Nije vjerovatnije da stariji žive u siromašnim domaćinstvima (isto tako, osobe koje žive u domaćinstvima čije glave su osobe starije od 50 godine, nemaju veću vjerovatnoću potpadanja ispod linije siromaštva). Sledeća grupa su djeca. Ako razmotrimo stope siromaštva po starosnim grupama, uviđamo da djeca ispod 16 godina starosti imaju malo veću vjerovatnoću da budu siromašna u poređenju sa drugim starosnim grupama, ali ta razlika je neznatna. Takođe, nema značajne razlike u stopama siromaštva među pojedincima iz starosnih grupa "16-24", "25-49" i "65+". Drugim riječima, možemo reći da je siromaštvo praktično jednako distribuirano među stanovništvom posmatrajući njihovu starost. Iako je u manje od 10%

slučajeva na čelu domaćinstva žena, članovi tih domaćinstava imaju veće izgleda da budu siromašni.

Tabela 7: Profil siromaštva: stope siromaštva po grupama

	% stanovništva	% koji su siromašni	% od siromašnih
<i>Po veličini domaćinstva</i>			
1-3 člana	24,2	2,2 (0,7)	5,7
4+ članova	75,8	11,7 (1,2)	94,3
<i>Po starosti glave domaćinstva</i>			
manje od 50 godina	42,1	8,3 (1,3)	36,9
50-64 godina	41,5	9,0 (1,5)	39,6
65+ godina	16,4	13,5 (2,9)	23,5
<i>Po polu glave domaćinstva</i>			
muški	90,3	9,2 (1,0)	88,3
ženski	9,7	11,4 (3,2)	11,7
<i>Po obrazovanju glave domaćinstva</i>			
osnovno	16,6	20,6 (3,4)	36,2
djelimično završena ili završena srednja škola	83,4	7,2 (0,9)	63,8
<i>Po statusu zaposlenosti glave domaćinstva*</i>			
Nezaposlen i nepenzionisan	9,8	18,6 (4,4)	19,3
Zaposlen	62,4	6,5 (1,0)	43,5
Penzionisan i nezaposlen	27,8	12,1 (2,1)	37,2
<i>Po vlasništvu domaćinstva nad poljoprivrednom zemljom</i>			
Bez poljoprivrednog zemljišta	66,3	9,0 (1,1)	64,2
Sa poljoprivrednim zemljištem	33,7	9,9 (1,8)	35,8
<i>Po starosti</i>			
manje od 16 godina	17,6	12,4 (1,1)	23,1
16-24 godina	19,3	9,2 (0,9)	18,9
25-49 godina	35,8	9,7 (0,7)	36,7
50-64 godina	18,7	6,6 (0,8)	13,1
65+ godina	8,6	9,1 (1,4)	8,3
<i>Mjesto rođenja glave porodice**</i>			
Crna Gora	91,8	11,0 (1,4)	97,2
Srbija***	3,5	3,7 (3,6)	1,3
Ostalo	4,7	3,4 (3,3)	1,5
<i>Trenutna lokacija u Crnoj Gori ako je glava domaćinstva rođena u CG</i>			
Ista opština kao rodna	83,0	11,2 (1,5)	84,6
Druga opština	17,0	9,2 (3,0)	15,4

Izvor: Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava 5 i 6. Napomena: Standardne greške su u zagradama; interval povjerenja od 95% je približno ± 2 standardne greške. *Zaposleni se definiše kao neko ko je radio za prihod protekle sedmice ili ima regularni posao ali nije radio prošle sedmice (odmor, bolovanje, itd.); "penzionisani" su oni koji nisu zaposleni i definišu sami sebe kao penzionere u okviru primarne aktivnosti; "nezaposleni" su svi ostali. **Podaci o migraciji su iz istraživanja #6; pitanje nije postavljano u istraživanju #5. *** Kosovo je obuhvaćeno pod "ostalo".

V. FAKTORI KOJI UTIČU NA SIROMAŠTVO U CRNOJ GORI

U ovom dijelu se bavimo faktorima koji utiču na životni standard i siromaštvo istovremenim kontrolisanjem različitih karakteristika. Identifikovanje ovih faktora može biti veoma važno za kreiranje socijalne politike za smanjenje siromaštva. To širi rezultate iz prethodnog dijela jer teži da uspostavi i objasni korelaciju među karakteristikama. Na primjer, ostaje da se ocijeni u kojoj mjeri se veći nivo siromaštva na sjeveru može "objasniti" karakteristikama glave domaćinstva. Ova kratka analiza ukazuje na faktore koji su u vezi sa siromaštvom, međutim, ona ne govori i o uzročnosti. Faktori koje izučavamo uključuju: karakteristike domaćinstava (starost, obrazovanje i pol glave domaćinstva, veličina domaćinstva i demografska kompozicija), ekonomsku aktivnost odraslih, vlasništvo nad poljoprivrednom zemljom i lokaciju. Ovi faktori su korišćeni kao objašnjavajuće varijable u prostom regresionom modelu, sa troškovima po stanovniku (pce) kao zavisnom varijablom. Tabela 8 prikazuje procjenu koeficijenata regresije i odgovarajuće izražene standardne greške.

Obrazovanje je u direktnoj vezi sa većom per capita potrošnjom (pce). Djelimično završena ili završena srednja škola glave domaćinstva povezana je sa oko 10% višom per capita potrošnjom u odnosu na per capita potrošnju članova domaćinstava čiji starješina ima završenu samo osnovnu školu. Univerzitetsko obrazovanje glave domaćinstva je u vezi sa 29% višim pce u poređenju sa per capita potrošnjom domaćinstava čije starješine nemaju nikakvog ili imaju samo osnovno obrazovanje. Zaključujemo da domaćinstva čije starješine imaju više obrazovanje imaju manju vjerovatnoću da budu siromašna, iako obrazovanje starješine domaćinstva nije garancija da domaćinstvo neće biti siromašno. Ovo odražava neke od izazova sa kojima se susreće sistem obrazovanja u Crnoj Gori, uključujući zastarjeli nastavni plan koji može pogoršati nesklad sa zahtjevom za radnom snagom.

Ova konstatacija važi kada je u pitanju ukupan uzorak, međutim, postoje interesantne razlike kada se uporede tri glavna regiona. Pozitivna veza između nivoa per capita potrošnje i djelimično završene ili završene srednje škole je statistički značajna samo u centralnom regionu. Iako je koeficijent značajan i na nivou od 10%, na jugu i veći (13%), obrazovanje starješine domaćinstva (djelimično završena ili završena srednja škola) kada se uporedi sa referentnom grupom (domaćinstva čije su starješine završile samo osnovnu školu) nije povezano sa većim nivoom per capita potrošnje na sjeveru. Imajući na umu regionalnu komponentu, univerzitetsko obrazovanje glave domaćinstva je povezano sa statistički visokom per capita potrošnjom u svim regionima, ali je povezanost najveća u centralnom regionu (37% u poređenju sa 27% na sjeveru i jugu).

Ekonomska aktivnost odraslih (koja obuhvata formalne i neformalne aktivnosti sticanja prihoda) je snažno povezana sa višim nivoom per capita potrošnje u poređenju sa onim domaćinstvima koja nemaju ekonomski aktivne punoljetne osobe. Domaćinstva sa najmanje jednom odraslom osobom koja radi imaju per capita potrošnju 17% veću nego što je ista kod članova domaćinstava koja nemaju punoljetne osobe koje rade. Ponovo uočavamo interesantne regionalne varijacije: uticaj je 13% na sjeveru, 23% u centralnom dijelu i najveći je na jugu – 27%.

Na drugoj strani, domaćinstva sa najmanje jednom nezaposlenom, nepenzionisanom odraslom osobom imaju 12% nižu per capita potrošnju nego ona koja nemaju takvih odraslih. Na sjeveru je povezanost najснаžnija: domaćinstva koja imaju jednu ili više nezaposlenih, nepenzionisanih osoba imaju 16% niži nivo per capita potrošnje. Veza je najmanja na jugu, gdje ovakvi odrasli nisu statistički povezani sa nižom per capita potrošnjom.

Analizirajući demografski sastav domaćinstava, čini se da ovaj faktor nema značajnog uticaja na nivo potrošnje po stanovniku. Jedini izuzetak je na jugu gdje domaćinstva sa djetetom starim do šest godina imaju skoro 50% veći nivo per capita potrošnje.

Veličina domaćinstava značajno utiče na nivo potrošnje. Porast veličine domaćinstva od 10% je u vezi sa smanjenjem nivoa per capita potrošnje za 5%. Uslovna korelacija između veličine domaćinstva i nivoa per capita potrošnje je najmanja među domaćinstvima na sjeveru. Za ova domaćinstva, elastičnost pce u odnosu na veličinu domaćinstva je 0,48, dok je ta elastičnost na jugu 0,75.

Domaćinstva koja posjeduju obradivo zemljište imaju znatno veći nivo per capita potrošnje; ovaj efekat je dominantan na sjeveru i u centralnom regionu. Domaćinstva na sjeveru koja posjeduju obradivo zemljište imaju 17% veći nivo per capita potrošnje; u centralnom regionu vlasništvo nad obradivom zemljom je povezano sa 11% većim nivoom per capita potrošnje. Obradivo zemljište nije u vezi sa većim nivoom per capita potrošnje kod domaćinstava na jugu.

Posmatrajući karakteristike domaćinstava po lokaciji, per capita potrošnja među domaćinstvima na jugu Crne Gore i u centralnom dijelu nije statistički značajno različita. Ipak, kontrolišući karakteristike domaćinstava, domaćinstva sa sjevera Crne Gore imaju 10% niži nivo per capita potrošnje u poređenju sa ostalim domaćinstvima. Prema tome, kontrolisanje ovog skupa karakteristika domaćinstva blago smanjuje jaz između sjevernog i centralnog dijela (koji je oko 15% per capita potrošnje u centralnom dijelu u prosjeku); ipak, značajne razlike u nivou per capita potrošnje između sjevera i drugih regiona ostaju neobjašnjene navedenim setom karakteristika. Drugi način da se objasni veza između lokacije i siromaštva je da se ocijeni razlika u stopama siromaštva među stanovništvom na sjeveru u poređenju sa drugim oblastima, sa i bez kontrolisanja ostalih karakteristika domaćinstava. Suština rezultata je prikazana na grafiku 8. Ovaj grafik pokazuje da se ljudi koji žive na sjeveru suočavaju sa primjetno većim siromaštvom, čak iako kontrolišemo ostale razlike.

Grafik 8: Stopa siromaštva na sjeveru u odnosu na stopu siromaštva na jugu i u centralnom dijelu: posmatrano i simulirano

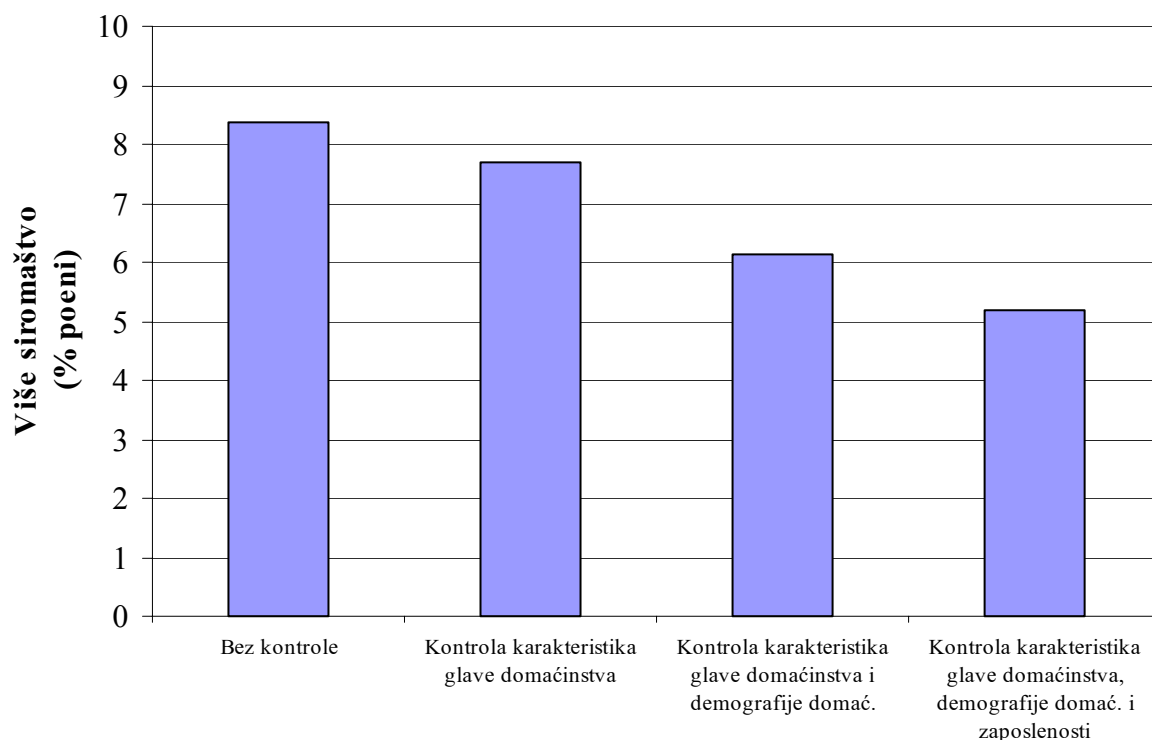

Tabela 8: Regresija logaritma potrošnje po stanovniku po karakteristikama domaćinstva

	Ukupno		Sjever		Centralni dio		Jug	
	koeficijent	Std. greška.	koeficijent t	Std. greška.	koeficijent	Std. greška.	koeficijent	Std. greška.
Karakteristike glave domaćinstva								
Starost glave domaćinstva: <50 (referentna grupa)								
Starost glave domaćinstva: 50-64	-0,021	(0,035)	0,014	(0,068)	-0,063	(0,051)	0,031	(0,076)
Starost glave domaćinstva: 65+	0,000	(0,051)	0,001	(0,109)	-0,061	(0,072)	0,090	(0,105)
Glava domaćinstva je žena	-0,051	(0,037)	-0,095	(0,066)	0,015	(0,057)	-0,145	(0,077)
Obrazovanje glave: <srednje (referentna grupa)								
Obrazovanje glave: (ne)završena srednja škola	0,105**	(0,033)	0,031	(0,053)	0,171**	(0,052)	0,133	(0,070)
Obrazovanje glave: započeto/završeno univerzitetsko obrazovanje	0,298**	(0,038)	0,265**	(0,072)	0,372**	(0,059)	0,269**	(0,076)
Ekonomska aktivnost odraslih								
Makar jedna zaposlena odrasla osoba	0,165**	(0,035)	0,127*	(0,054)	0,225**	(0,058)	0,268**	(0,077)
Makar jedna nezaposlena, nepenzionisana odrasla osoba	-0,117**	(0,030)	-0,161**	(0,056)	-0,106*	(0,047)	-0,081	(0,056)
Demografski sastav								
# djece 0-6/ veličina domaćinstva	-0,191	(0,127)	-0,317	(0,213)	-0,333	(0,221)	0,494*	(0,250)
# djece 7-14/ veličina domaćinstva	-0,130	(0,110)	-0,062	(0,199)	-0,089	(0,173)	-0,053	(0,233)
# djece 15-18/ veličina domaćinstva	-0,006	(0,128)	0,220	(0,268)	-0,135	(0,178)	0,129	(0,273)
# odraslih 19-25/ veličina domaćinstva	0,070	(0,083)	-0,032	(0,131)	0,134	(0,139)	0,193	(0,214)
# odraslih 26-45/ veličina domaćinstva	0,057	(0,069)	0,088	(0,117)	0,001	(0,106)	0,076	(0,149)
# odraslih 46-64/ veličina domaćinstva (referentna grupa)								
# odraslih 65+/ veličina domaćinstva	-0,142	(0,089)	-0,181	(0,165)	-0,106	(0,128)	-0,036	(0,177)
ln (veličina domaćinstva)	-0,537**	(0,038)	-0,483**	(0,063)	-0,532**	(0,060)	-0,745**	(0,094)
Domaćinstva posjeduju poljoprivredno zemljište	0,127**	(0,026)	0,173**	(0,048)	0,110**	(0,037)	0,028	(0,067)
Lokacija								
Centar (referentna grupa)								
Sjever	-0,097**	(0,028)						
Jug	-0,004	(0,030)						
konstanta	5,881**	(0,065)	5,796**	(0,098)	5,797**	(0,101)	5,922**	(0,140)
R ²	0,353		0,289		0,376		0,404	
Broj observacija	1294		427		562		305	

Izvor: ISSP Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava 5 i 6. Napomene: *označava značaj na 5%, **na 1%.

VI. IZVORI PODRŠKE ZA DOMAĆINSTVA

Izvori prihoda

Tabela 9 prikazuje izvore prihoda za domaćinstva u Crnoj Gori, prikazujući prihod u osam kategorija; prosječni iznosi primanja iz svakog izvora prikazani su u tabeli 10, dok su udjeli prikazani na grafiku 9.³³

Prihod od zarada je najčešći izvor prihoda za sva domaćinstva, uključujući one iznad i one ispod nivoa prosječne per capita potrošnje. Učešće prihoda od zarada prema podacima iz ISSP Istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava je malo veći od procjena Saveznog zavoda za statistiku (SZS, 2000) koji procjenjuje ovo učešće na oko 45%. U poređenju sa drugim zemljama u tranziciji, SRJ je bila ispod prosjeka kada se posmatra učešće zarada u prihodu domaćinstva (vidjeti Svjetska banka, 2000) što je vjerovatno odraz darežljivog plana penzijskog osiguranja i privatnih transfera. UNDP studija (2001) pokazuje da veliki dio prihoda domaćinstva potiče od zarada (75%), dijelom zbog isključenja privatnih transfera kao izvora prihoda i vjerovatno odražavajući stvarni fenomen pada realnih zarada nakon promjena cijena.

Izvori prihoda koji ne potiču od rada mogu biti veoma značajni za održavanje određenog nivoa životnog standarda. Dok oko 76% domaćinstava prijavljuju neke prihode od zarada, izvori prihoda koji ne potiču od rada ostaju važan izvor podrške, pokazujući, na jednoj strani, veliko učešće radno sposobnih koji nemaju zaposlenje, a sa druge strane darežljivu penzionu šemu i značajne privatne transfere. Penzije, naknade za nezaposlene, materijalno obezbjeđenje porodice, dječji dodatak, jednokratna pomoć i drugi oblici socijalne pomoći su programi socijalne politike dizajnirani da poboljšaju blagostanje populacije. Penzije su drugi najčešći izvor prihoda koje prima veliki broj domaćinstava, odnosno skoro polovina stanovništva. Privatne transfere (od rođaka iz Crne Gore, Srbije ili iz inostranstva) je prijavilo oko 20% domaćinstava.

Interesantne su šeme izvora prihoda po pojedinim grupama potrošnje. Siromašnija domaćinstva češće imaju prihode od penzionog programa nego što je to slučaj sa bogatijim domaćinstvima. Socijalni transferi su češći među 20% najsiromašnijeg stanovništva. Skoro jedna od deset najsiromašnijih osoba (9.2%) živi u domaćinstvu koje ima prihod od nekog socijalnog transfera, u poređenju sa 2% osoba koje žive u najbogatijim domaćinstvima. Bogata domaćinstva dva i po puta češće prijavljuju prihode od imovine ili nekog drugog vlasništva, nego što je to slučaj sa najsiromašnijih 20% stanovnika. Takođe, oni tri puta češće prijavljuju prihod od samozaposlenosti nego najsiromašniji kvintal³⁴.

Jedno od pet domaćinstava prima privatne transfere. Pretežno bogata domaćinstva češće dobijaju neke privatne transfere. Svega nekoliko domaćinstava prijavljuje nadoknadu za nezaposlene, što je konzistentno sa drugim izvorima podataka. Prema podacima iz Zavoda za zapošljavanje, svega 2,9% registrovanih nezaposlenih, veća grupa nego ona definisana po ILO definiciji, je krajem 2002. godine primila nadoknade za nezaposlene.

³³ Nadnice, zarade od samozaposlenja, penzije (starosne, invalidske, porodične i inostrane), stipendije, nadoknade za nezaposlene, materijalno obezbjeđenje porodice, dječji dodatak, novčana i robna primanja od nevladinih organizacija i privatni transferi su prijavljivani za poslednji mjesec. Prihod od jednokratne pomoći, druge lične pomoći i ostali socijalni programi su prijavljivani za poslednjih šest mjeseci. Prihod od imovine je prijavljivan za poslednjih 12 mjeseci.

³⁴ Kvintal označava 20% populacije.

Tabela 9: Izvori prihoda za domaćinstva
(procenat domaćinstava sa prihodom iz određenog izvora)

<i>Vrsta prihoda</i>	Sva domaćinstva	Najsiromašnji	20-40%	40-60%	60-80%	Najbogatiji
Prihod od zarada	75,7	71,7	82,7	78,2	74,1	73,0
Prihod od samozaposlenosti	6,3	3,3	5,6	4,3	4,9	11,1
Penzije	45,5	47,3	44,4	48,3	49,8	39,4
Stipendije	2,2	1,1	0,5	2,6	2,7	3,2
Nadoknade za nezaposlene	0,4	1,1	0,0	0,4	0,8	0,0
Socijalni transferi	3,9	9,2	4,6	1,7	3,4	2,2
Privatni transferi (rođaci)	19,3	21,2	14,8	17,5	20,1	21,6
Ostali prihodi (imovina & osiguranje)	11,2	5,0	12,8	12,0	12,5	12,4

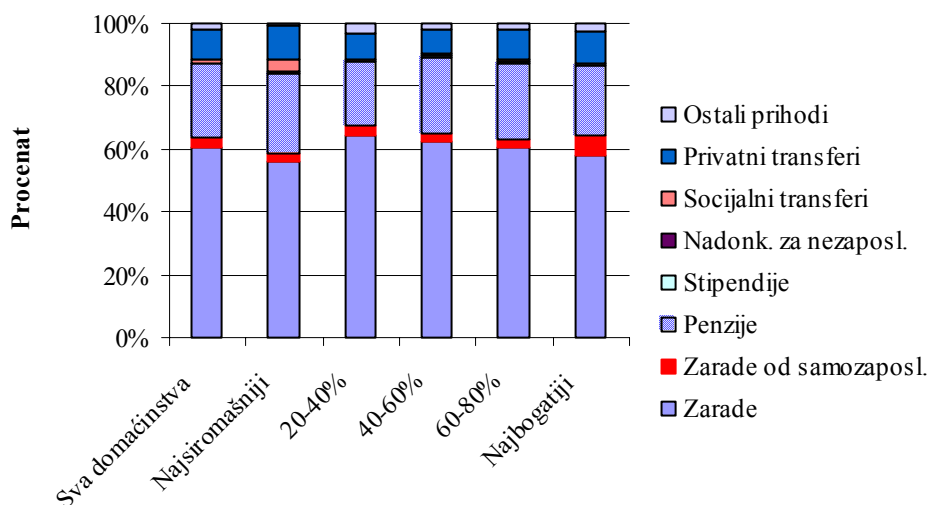
Izvor: ISSP Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava 5 i 6. *U uzorak nije uključeno 85 domaćinstava zbog nedostatka informacija o nadnicama ili zaradama od samozaposlenosti i 22 domaćinstva koja nisu prijavila prihod.

Tabela 10: Struktura prihoda domaćinstava
(prosječni iznosi u eurima)

<i>Vrsta prihoda</i>	Sva domaćinstva	Najsiromašnji	20-40%	40-60%	60-80%	Najbogatiji
Prihod od zarada	297,3	194,9	279,0	313,9	300,0	354,5
Prihod od samozaposlenosti	28,6	8,4	16,0	15,2	15,2	69,2
Penzije	69,1	61,9	63,8	76,3	69,4	71,0
Stipendije	1,0	0,7	0,0	0,9	1,0	1,7
Nadoknade za nezaposlene	0,4	1,3	0,0	0,2	0,5	0,0
Socijalni transferi	2,4	6,2	2,3	1,2	2,5	1,0
Privatni transferi (rođaci)	58,7	48,3	40,2	35,9	62,0	90,6
Ostali prihodi (imovina & osiguranje)	12,0	4,3	19,0	9,6	10,5	15,4
Ukupan prihod	469,5	326,0	420,3	453,4	461,1	603,4

Izvor: ISSP Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava 5 i 6.

Grafik 9: Struktura prihoda domaćinstava
(učešće u ukupnom prihodu po grupama potrošnje)

Izvor: ISSP Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava 5 i 6

Penzije

Penzije su glavni oblik socijalnog osiguranja u Crnoj Gori. Uprkos činjenici što je penzioni sistem u Crnoj Gori jedan od najdarežljivijih u regionu, konvencionalno shvatanje u Crnoj Gori je da su penzije suviše niske da bi obezbijedile egzistencijalni minimum. Ipak, povećanja u stopama zamjene ili nivoa benefita izgledaju neodrživa sa stanovišta budžeta. Finansije socijalnih fondova, uključujući penzije, fond zdravstva i fond zaposlenosti, odražavaju nepredvidljive i slabe veze između osnovnih izvora finansiranja i zakonskih benefita. Nagomilani socijalni doprinosi ne pokrivaju u potpunosti obaveze trošenja. Održivost sistema socijalnog osiguranja je dalje potkopana utajom poreza i nestabilnim doprinosima iz Republičkih budžeta. Kao posljedica, glavni fondovi osiguranja su direktno ili indirektno zavisni od akciza, uvoznih carina i strane pomoći kroz grantove³⁵.

Ako se postojeći penzioni sistem ne reformiše, jaz između doprinosa i troškova za penzije će narasti sa 2,5% GDP-a na preko 10% GDP-a. Odnos onih koji uplaćuju u penzioni fond i korisnika ovih sredstava je trenutno 1,4³⁶. Jasno je da je penzionarna reforma neophodna kako bi se izbjegla katastrofa. Različite vrste reformi, kao što su povećanje doprinosa, smanjenje nivoa benefita, smanjenje stope indeksacije povećanja penzija i povećanje starosne granice za odlazak u penziju različito utiču i na domaćinstva koja trenutno primaju penzije i na ona domaćinstva koji nemaju ovu vrstu prihoda.

Kao što je već rečeno, veliki dio domaćinstava prijavljuje neki oblik prihoda od penzija, dok samo oko 11% domaćinstava ima penzije kao jedini izvor prihoda. Uticaj određenih reformi može varirati u dugom i kratkom roku, komplikujući time predviđanja i u kratkom roku. Kratkoročni uticaji mogu imati suprotne efekte za različite grupe. Na primjer, smanjenje stope zamjene će smanjiti nivo benefita za one koji sada primaju penzije, ali će takođe smanjiti opterećenje za zaposlene i poslodavce koje se odnosi na finansiranje penzija. Ukoliko se penzionarna reforma sprovodi sa ciljem podsticanja ekonomskog rasta, efekti preduzetih aktivnosti mogu biti suprotni u kratkom i u dugom roku.

Posmatrano na nivou čitave populacije, oko dvije petine ljudi živi u domaćinstvima koja imaju prihod od penzija (vidjeti tabelu 11). Kada razvrstamo prihod od penzija po vrsti penzije, vidimo da starosne penzije predstavljaju dominantan izvor penzionih prihoda: oko 25% ljudi živi u domaćinstvu sa prihodom od starosnih penzija. Invalidska penzija je drugi najčešći izvor penzionih prihoda, i to za domaćinstva u kojima živi 12% stanovništva. Manje od 5% prima porodične penzije i skoro niko ne prima prihod po osnovu penzija zarađenih u inostranstvu.

Kada pogledamo grupe potrošnje, vidimo da više od 60% najsiromašnijih živi u domaćinstvima sa penzionim prihodom: dvije petine stanovništva živi u domaćinstvima sa starosnom penzijom, dok više od jedne petine najsiromašnijih prima invalidsku penziju.

Uprkos svom imenu, starosne penzije ne primaju sve starije osobe: oko 35% osoba starijih od 65 godina nisu prijavile prihod od starosne penzije za svoje domaćinstvo. Po evropskim standardima, ova stopa je niska. Ipak, stariji češće prijavljuju invalidske penzije (20% starijih u poređenju sa 12% onih koji imaju između 25 i 49 godina). Sve u svemu, stariji najčešće imaju neki prihod od penzije za domaćinstvo. Čak 85% osoba starijih od 65 godina imaju neki prihod od penzija, dok je dominantan izvor starosna penzija. Ako proširimo naš indikator i uključimo prihod od socijalnih transfera i penzioni prihod, procenat ljudi starijih od 65 godina koji su uključeni se ne mijenja. Među 15% starijih osoba koji nemaju prihod od penzija, tri četvrtine živi u domaćinstvima koja imaju neki prihod od zarada, dok jedna trećina ima prihod od svojine ili privatnih transfera.

³⁵ Izvor: Ministarstvo finansija

³⁶ Izvor: Fond za penzijsko invalidsko osiguranje

Tabela 12 upoređuje penzione prihode domaćinstva i ukupne troškove. Samo među domaćinstvima koja primaju inostrane penzije ovaj izvor pokriva veliki dio mjesečnih troškova (više od 50%). U prosjeku, među domaćinstvima koja imaju prihod od drugih oblika penzije (starosna, invalidska, porodična penzija) prihod u prosjeku pokriva 20% mjesečnih troškova.

Distributivni uticaj penzija možemo istražiti ocjenjivanjem indeksa benefita od ovog programa (pogledati dio koji slijedi, a koji se odnosi na socijalnu zaštitu i siromaštvo za ozbiljniji pristup procjeni uticaja penzija na siromaštvo). U isto vrijeme, ovo kombinuje informacije o zastupljenosti ovog programa među domaćinstvima u različitim grupama potrošnje i o nivoima primljenih sredstava. Grafik 9 prikazuje krivu koncentracije za penzije. Ova kriva pokazuje dio ukupnih troškova penzije koji idu na stanovništvo koje je rangirano po nivou potrošnje *isključujući* prihod od penzija. Upotrebom ove krive možemo klasifikovati trošenja programa kao progresivna ili regresivna. Poređenjem distribucije penzija sa distribucijom potrošnje, uvidamo da je obrazac troškova ovog programa progresivan. Oni ispod medijana (siromašniji) dobijaju dio benefita koji je veći od njihovog dijela potrošnje. Interesantnija je činjenica da stanovništvo na donjem kraju distribucije dobija veći dio penzionih troškova nego što je njihov udio u populaciji.

Tabela 11: Procenat pojedinaca u domaćinstvima koji imaju prihod od penzija, Po kvintalima (N=4 995)

	Bilo koja penzija	Starosna penzija	Invalidska penzija	Inostrana penzija	Porodična penzija
Ukupno	41,4	25,9	12,3	0,9	4,4
<i>Po kvintalima*</i>					
najsiromašniji	63,4	41,1	23,0	1,1	1,9
20-40%	45,5	27,4	11,7	1,4	6,6
40-60%	39,9	22,2	14,6	0,1	4,4
60-80%	33,0	19,7	7,6	1,2	6,7
najbogatiji	25,4	19,0	4,3	0,7	2,5
<i>Po starosti:</i>					
<16 godina	27,4	16,0	7,2	1,0	4,6
16-24 godina	33,1	17,2	11,2	0,3	4,8
25-49 godina	36,0	21,8	11,0	0,7	4,2
50-64 godina	52,8	34,3	16,3	1,1	3,6
>65 godina	86,7	64,6	21,3	2,3	5,6

Izvor: ISSP Istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava 5 i 6.

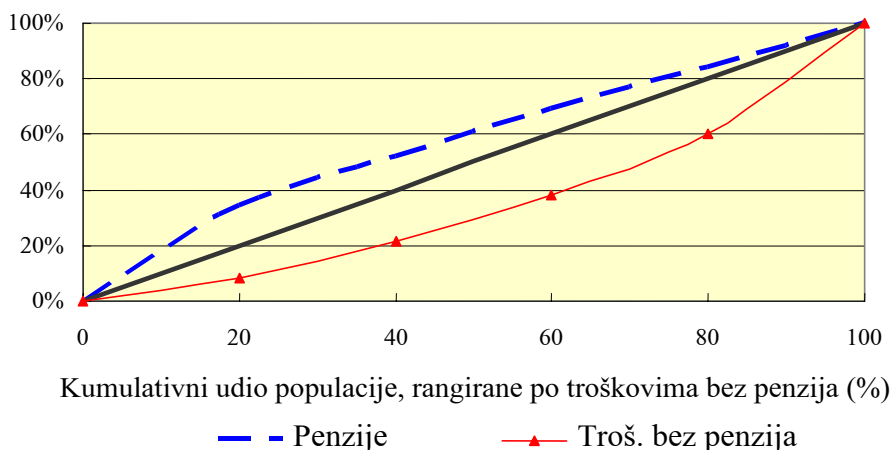
* Potrošački kvintali su procijenjeni u odsustvu prihoda od penzija.

Tabela 12: Prihod domaćinstava od penzije kao procenat ukupnih troškova, (uslov primanja penzije)

	Bilo koja penzija	Starosna penzija	Invalidska penzija	Inostrana penzija	Porodična penzija
od ukupnog troška domaćinstva	23,8	23,7	19,3	54,0	17,0
broj domaćinstava	565	354	163	15	64

Izvor: ISSP Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava 5 i 6.

Grafik 10: Zastupljenost penzija

Izvor: ISSP Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava 5 i 6

Socijalni transferi

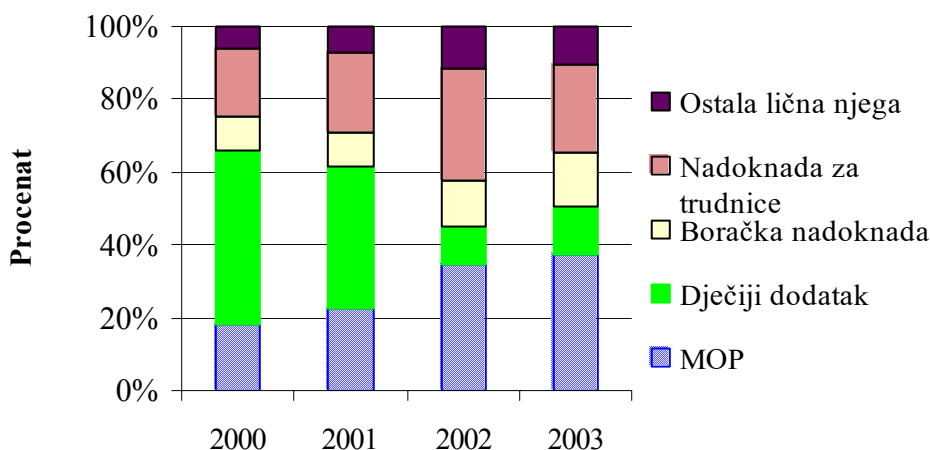
Crna Gora je uvela dalekosežne reforme sistema socijalne zaštite u naporu da poboljša targetiranje i obezbijedi budžetsku održivost programa socijalne pomoći. Trenutno, pet glavnih programa socijalne zaštite iznose skoro 2% GDP-a. Pored održavanja ukupnog budžeta konstantnim u nominalnim veličinama od 2000. godine, reforme su obuhvatile i velike zaokrete u budžetskoj alokaciji kroz najvažnije programe socijalne zaštite (grafik 10). Zakoni koji su stupili na snagu u 2001. godini proširili su obim prava za primaocce materijalnog obezbjeđenja porodice. Iako sve porodice koje imaju pravo na ovu vrstu pomoći ne primaju materijalno obezbjeđenje porodice, porast broja porodica koje imaju ovo pravo se ogleda u povećanju udjela materijalnog obezbjeđenja porodice u ukupnoj socijalnoj zaštiti, sa 18% na 37% ukupnog budžeta. Dok je obim izdataka za materijalno obezbjeđenje porodice povećan, amandmani na propise o dječjem dodatku koji su donijeti 2001. godine ograničili su definiciju kvalifikovanosti za primanje dječijeg dodatka. Prema novim propisima, dječji dodatak mogu da primaju samo ona domaćinstva koja već primaju materijalno obezbjeđenje porodice i koja imaju djecu. Ovaj kriterijum se definiše kao prilično strog. Istovremeno, obuhvatnost programa je proširena i na domaćinstva sa djecom sa poremećajem u razvoju, bez obzira na prihod.

Poređenjem sa Srbijom gdje su socijalni programi zaštite u 2002. godini iznosili 1% GDP-a, vidimo sa se struktura socijalne pomoći u Crnoj Gori prilično razlikuje od one u Srbiji. Konkretno, materijalno obezbjeđenje porodice (MOP) u Srbiji ima mnogo manji obuhvat nego što je to slučaj u Crnoj Gori, dok program dječjeg dodatka u Srbiji obuhvata veliki dio populacije. Bogićević³⁷ (2002) procjenjuje da 37% dječje populacije do 19 godina starosti prima dječji dodatak (8,9% od ukupnog broja stanovništva Srbije); Tesliuc³⁸ (2003) daje podatak da 15% ukupnog stanovništva Srbije živi u domaćinstvima koja primaju dječji dodatak. Iz ugla budžetske potrošnje, program dječjeg dodatka u Srbiji se smatra prilično skupim, dok su sume koje se primaju po tom osnovu suviše male da bi imale značajnog uticaja na životni standard. Na drugoj strani, ovaj program je značajno modifikovan u Crnoj Gori u smislu mogućnosti za primanje pomoći, ali sume i dalje ostaju male, kao što je prikazano u dijelu koji slijedi.

³⁷ Bogićević, Biljana. 2002. "Sistem vladine podrške siromašnima u Srbiji"

³⁸ Tesliuc, Cornelia. 2003. "Socijalna zaštita i siromaštvo u Srbiji."

Grafik 11: Distribucija budžeta socijalne zaštite

Izvor: Ministarstvo rada i socijalnog staranja

Dok prihodi od rada i penzija čine dvije glavne kategorije izvora prihoda za domaćinstva, socijalni i privatni transferi su treći po veličini izvor prihoda. Govoreći o dijelu stanovništva koji prima neki prihod od socijalne pomoći (ne uključujući prihod od penzija), može se zaključiti da trenutna struktura javnih transfera ne igra bitnu ulogu u pogledu blagostanja domaćinstava u Crnoj Gori. Samo 4% osoba živi u domaćinstvima koja primaju neku socijalnu pomoć (vidjeti tabelu 13)³⁹. Među populacijom djece starosti od 0 do 16 godina, oko 5% živi u domaćinstvima koja primaju neki oblik socijalne pomoći. Poređenja radi, Ministarstvo rada i socijalnog staranja daje podatak da je u avgustu 2002. godine u Crnoj Gori dječiji dodatak primilo 7% djece.

Posmatrajući prihod od socijalne pomoći (materijalno obezbjeđenje porodice, dječiji dodatak, drugi obilici socijalne pomoći) kao procenat ukupnih troškova domaćinstva, ovaj izvor prihoda obuhvata oko 15% ukupnih troškova domaćinstva (tabela 14). Tabela 15 daje neke od razloga neprijavlivanja za materijalno obezbjeđenje porodice koje je navelo stanovništvo iz prvog kvintala (polovina ovog stanovništva se smatra siromašnim, dok je druga polovina odmah iznad linije siromaštva). U ovoj grupi, 10% smatra da im ne treba materijalno obezbjeđenje porodice (a vjerovatno ni drugi glavni program socijalne pomoći, dječiji dodatak, u slučaju da imaju djecu). Teško je pojmovno definisati ove ljude kao “isključene iz programa” jer oni ne vjeruju da im je potrebna pomoć. Nedostatak informacija o postojanju materijalnog obezbjeđenja porodice je jedan od najvažnijih razloga za isključivanje: oko 30% stanovništva iz najsiromašnijeg kvintala navodi da nije informisano o postojanju materijalnog obezbjeđenja porodice. Implikacija ovog nalaza je da bolje i sveobuhvatnije informisanje može pomoći u pravilnom targetiranju ovog programa. Neke od drugih kategorija je teže interpretirati. Na primjer, oni koji misle da primjena ne bi ništa postigla mogu vjerovati da sume nisu dovoljno velike ili da oni u stvari ne bi ostvarili pravo. Relativno malo domaćinstava kaže da je procedura prijavljivanja prepreka primjeni.

Tabela 16 pruža više informacija o primaocima prihoda iz socijalnog programa u smislu broja domaćinstava koja primaju socijalnu pomoć, broja pojedinaca u ovim domaćinstvima i prosječnom primljenom sumom.⁴⁰ Prema istraživanju, prosječni iznosi (u eurima) koje po osnovu materijalnog

³⁹ Pored ovih vrsta programa, neki oblici socijalne pomoći povezani sa energetsom situacijom koji postoje u Srbiji, bi takođe trebali da budu razmotreni. Programi u Srbiji ciljaju zajedničke troškove komunalnih usluga (grijanje u oblasti, vodosnabdijevanje i odvoz smeća) kao i jednokratne nadoknade domaćinstvima koja imaju malu potrošnju električne energije. Kako bi ciljani program pomogao siromašnima u grijanju njihovih mjesta stanovanja, program vezan za potrošnju električne energije kao izvora grijanja se ne bi odnosio na 44% stanovništva koji za grijanje svojih stambenih prostora ne koriste električnu energiju, već radije drva ili ugalj u malom dijelu slučajeva.

⁴⁰ Nivo MOP-a je određen na osnovu prosječne zarade u Crnoj Gori za prethodni mjesec i veličine domaćinstva.

obezbjeđenja porodice i dječijeg dodatka primaju domaćinstva iz uzorka (56 i 25 eura, respektivno) su nešto niži od prosječnih iznosa koje su po ovom osnovu primili svi korisnici ovih programa u avgustu 2002. godine (63 i 31 eura, respektivno)⁴¹.

Tabela 13: Procenat pojedinaca u domaćinstvima koja primaju socijalnu pomoć, nadoknade za nezaposlene ili stipendiju

Prihod od nekog vida socijalne pomoći (dječji dodatak, porodična pomoć, druga socijalna pomoć)	Nadoknade za nezaposlene	Prihod od stipendije
3,8	0,5	2,4

Tabela 14: Socijalni Transferi (dječji dodatak, materijalno obezbjeđenje porodice, druga socijalna pomoć) kao procenat ukupnih troškova, uslov primanje socijalnih transfera

	Bilo koji prihod od socijalne pomoći
% ukupnih troškova domaćinstva	14,0
broj domaćinstava	49

Tabela 15: Zašto se domaćinstvo nije prijavilo za dobijanje MOP-a

	Najsiromašniji 20%	20-40%	40-60%	60-80%	Najbogatiji 80%	Ukupno
Nije im potrebna	12,0	16,0	23,3	33,5	50,6	27,7
Nisu informisani kako da se uključe	29,4	32,8	31,5	29,3	18,5	28,3
Ne bi ništa postigli	47,1	41,1	36,8	30,0	24,8	35,4
Loš odnos socijalnih radnika	5,2	5,8	3,7	2,5	1,0	3,6
Teško je dobiti dokumentaciju	2,6	2,3	0,7	1,3	1,1	1,5
Ostalo	3,7	2,1	4,0	3,4	4,1	3,5

Tabela 16. Prihodi od socijalnih programa

	Broj domaćinstava	Broj pojedinaca	Prosječni iznos (euro)
MOP (prethodni mjesec)	30	130	57,7
Dječji dodatak (prethodni mjesec)	10	54	26,7
Jednokratna pomoć (poslednjih 6 mjeseci)	8	24	132,5
Druga lična njega (poslednjih 6 mjeseci)	11	29	70,7
Ostali socijalni programi (poslednjih 6 mjeseci)	1	1	230
NVO – u gotovini (prethodni mjesec)	2	5	100,0
Vlada - u robi (prethodni mjesec)	5	8	86,8

⁴¹ Izvor: Ministarstvo rada i socijalnog staranja.

NVO – u robu (prethodni mjesec)

0

0

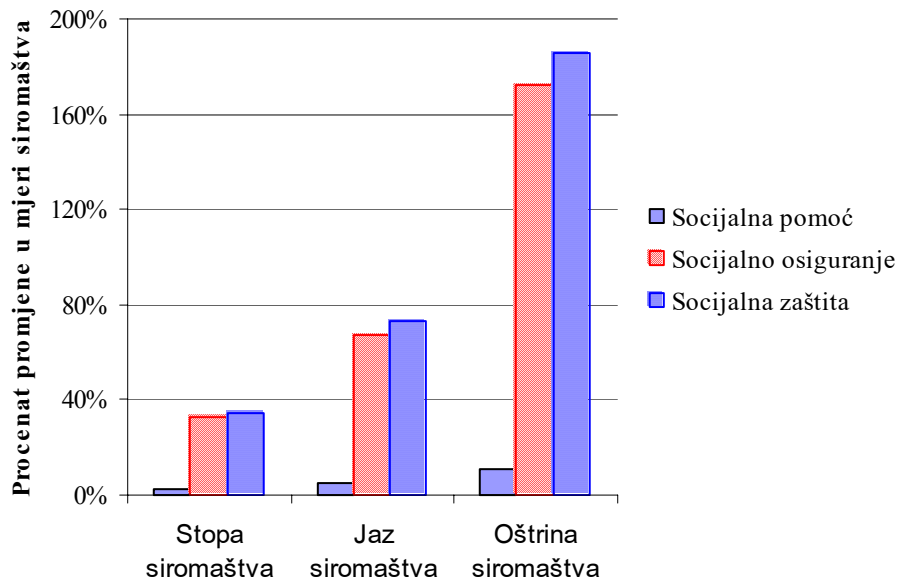
-

Socijalna zaštita i siromaštvo

U kojoj mjeri programi socijalne zaštite dovode do smanjenja siromaštva? U kojoj mjeri će se siromaštvo smanjiti zavisi od iznosa transfera i stepena u kom ovi transferi dolaze do siromašnih. Socijalna projekcija može da uključi programe socijalne pomoći (kao što su materijalno obezbjeđenje porodice i dječji dodatak) i programe socijalnog osiguranja (penzije i nadoknade za nezaposlene). Odnos između siromaštva i socijalne zaštite se ispituje kroz evaluaciju promjene u mjerama siromaštva u situaciji kada nema nadoknada socijalne zaštite, pri čemu je pretpostavka da je marginalna sklonost potrošnji 50%⁴².

Grafik 11 prikazuje uticaj transfera socijalne zaštite na siromaštvo. Kada ne bi bilo programa socijalne zaštite, stopa siromaštva bi porasla za 34%. Najveći obim ovog porasta potiče od uticaja programa socijalnog osiguranja, kod kojih su i obuhvaćenost i dobijeni iznos veći nego kod programa socijalne pomoći. Važno je problem pratiti šire, odnosno ne uzimati u obzir samo stopu siromaštva, znajući da ovi programi utiču i na jaz i na oštrinu siromaštva, čak i kod siromašnih koji i sa ovim transferima ostaju i dalje siromašni. Još jednom, uočavamo da socijalna zaštita ima veliki uticaj na dubinu i oštrinu siromaštva, u velikoj mjeri zbog značajnog uticaja transfera socijalnog osiguranja. Kada bi se uklonilo socijalno osiguranje, jaz siromaštva bi se više nego udvostručio. Oštrina siromaštva bi porasla za više od 150%. Velike promjene odražavaju i visinu transfera socijalnog osiguranja (uglavnom penzije) kao i nizak nivo mjera siromaštva sa kojima se počinje.

Grafik 12: Promjena u siromaštvu bez programa socijalne zaštite

Izvor: ISSP Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava 5 i 6.

Privatni transferi

U poslednjih deset godina i više, od raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, desila su se značajna pomjeranja stanovništva, uključujući ruralne i urbane migracije stanovništva u okviru Crne Gore. Takođe su se desila i iseljavanja mladih, dobro obučanih ljudi koji su napustili Crnu Goru u potrazi za daljim obrazovanjem i bolje plaćenim poslovima u inostranstvu. Generalno, međunarodna migracija je karakterističan mehanizam snalaženja domaćinstava na Balkanu. Konzistentno s ovom tvrdnjom, podaci pokazuju da su doznake iz inostranstva značajan izvor prihoda za crnogorska domaćinstva. Kao što se vidi u tabeli 17, oko 10% stanovništva živi u

⁴² Smanjivanje prihoda za 1 euro dovešće do smanjenja potrošnje za 0,5 eura.

domaćinstvima koja primaju privatne transfere od drugih domaćinstava. Privatni transferi od porodica iz inostranstva (doznake) su jednako česti. Kako nekoliko domaćinstava imaju prihode iz oba izvora, ukupno, 20% domaćinstava prima neki oblik privatnih transfera. U poređenju sa ukupnim troškovima, transferi od rođaka iz Srbije ili Crne Gore pokrivaju 23%, a transferi od rođaka iz inostranstva duplo više (48%) troškova domaćinstava (vidjeti Tabelu 18).

Tabela 17: Procenat pojedinaca u domaćinstvima koji primaju privatne transfere

	Od bilo kojih rođaka	Od rođaka iz Srbije ili Crne Gore	Od rođaka koji žive u inostranstvu
Ukupno	18,0	9,2	10,0
<i>Po kvintalima*:</i>			
najsiromašniji	42,8	18,3	28,2
20-40%	13,3	7,2	6,5
40-60%	11,7	6,9	6,1
60-80%	11,7	6,8	5,4
najbogatiji	10,5	6,9	3,9

* Potrošački kvintali su procijenjeni u odsustvu privatnih transfera.

Tabela 18: Privatni transferi kao procenat ukupnih izdataka, (uslov na primanje transfera)

	Od rođaka iz Srbije ili iz Crne Gore	Od rođaka koji žive u inostranstvu
% ukupnih troškova domaćinstva	22,9	48,1
broj domaćinstava	142	118

VI. ZAKLJUČCI

Rapidna ekonomska tranzicija koja je u Crnoj Gori u toku, bez sumnje je donijela velike promjene u socioekonomskoj situaciji u Republici. Dramatičan pad u outputu u poslednjih deset godina doveo je do raširenog shvatanja da su siromaštvo i nejednakost visoki. Ipak, bez odgovarajućih izvora podataka teško je analizirati stvarnu situaciju. Kako Vlada nastavlja da ubrzava ekonomske i institucionalne reforme u naporu da se dostignu održive fiskalne politike i ekonomski razvoj, ostaje pitanje uticaja ovih promjena na siromaštvo i siromašne ako se odgovarajuće socijalne politike ne usvoje. Dok su mnoge preduzete reforme od izuzetnog značaja, razvojni prioriteti Crne Gore ne bi smjeli zanemariti važna pitanja socijalne politike koja bi obezbijedila da u budućnosti svi imaju koristi od snažnog ekonomskog rasta. Ovo obuhvata evaluaciju postojeće šeme socijalnih programa, pažljivu procjenu uticaja radi obezbjeđivanja informacija za dizajniranje reformi i procjenu trenutnih budžetskih alokacija koje imaju uticaja na regresivne programe, kao što su alokacije u sektor obrazovanja kroz različite nivoe.

Cilj ove studije je da iskoristi nove dostupne podatke kako bi se definisala osnovna linija i profil životnog standarda u Crnoj Gori. Prezentujući niz značajnih rezultata, ovaj dokument služi kao platforma za važnu diskusiju u Crnoj Gori na temu izrade strategije za smanjenje siromaštva i praćenja efekata realizacije strategije. Studija pokazuje da je skoro 10% stanovnika Crne Gore siromašno, ali da siromaštvo nije duboko. Iako je siromaštvo nisko (u smislu stope siromaštva) i plitko, procjene siromaštva su osjetljive na liniju siromaštva. Više od jedne trećine stanovništva je klasifikovano kao ekonomski ugroženo ili materijalno nedovoljno obezbijeđeno, jer žive ispod nivoa od 150% definisane linije siromaštva. Podizanje linije siromaštva za 20% udvostručuje stopu

siromaštva. Prema tome, sa životnim standardom odmah iznad linije siromaštva, značajan dio populacije je ugrožen u smislu da su osjetljivi na bilo kakve fluktuacije u ekonomiji, padove ili iznenadne promjene ličnih prihoda. Pozitivni šokovi u prihodu (oni izazvani npr. rastom ili dobrim ekonomskim politikama) bi rezultirali više nego proporcionalnim smanjenjem siromaštva; negativni šokovi (kao što je recesija) bi vodili više nego proporcionalnom povećanju siromaštva.

Postoji dosta varijacija u siromaštvu kod različitih grupa populacije. Dio ovog siromaštva se objašnjava faktorima kao što su obrazovanje u domaćinstvu i pristup zemljištu. Mogućnosti zapošljavanja su bitne. Domaćinstva sa neaktivnim ili penzionisanim odraslim osobama imaju mnogo veću vjerovatnoću da budu siromašna, kao i ona na čijem čelu se nalaze manje obrazovane starije osobe. Ipak, domaćinstva na sjeveru ostaju siromašnija u odnosu na njima odgovarajuća domaćinstva u centralnom i južnom regionu, čak i nakon kontrolisanja ostalih pozadinskih karakteristika. Ovo ukazuje na strukturalne razlike u ekonomijama kroz regione, što se takođe odražava i u manjem uticaju nivoa obrazovanja na potrošnju među domaćinstvima u sjevernom i južnom dijelu u poređenju sa centralnim dijelom.

Analiza takođe naglašava nedovoljnu razvijenost mreže socijalne zaštite. Pokazalo se da, kako programi socijalnog blagostanja, tako ni nadoknade za nezaposlene ne pružaju dovoljnu podršku siromašnim domaćinstvima, zbog obuhvatnosti i iznosa koji se prima. Na drugoj strani, najrašireniji program socijalnog osiguranja – penzije - jako štite od siromaštva. Iz tog razloga će biti značajno ocijeniti uticaj alternativnih penzionih reformi na najsiromašnija domaćinstva.

Pošto Crna Gora nastavlja sa ambicioznim ekonomskim reformama, biće važno vršiti monitoring ključnih indikatora. Dodatna analiza postojećih podataka o domaćinstvima može pomoći u predviđanju potencijalnog uticaja predloženih reformi na siromašne i procjeni efikasnosti postojećih programa. Odgovarajući monitoring i evaluacija životnog standarda će zahtijevati pravovremene, visoko kvalitetne i dostupne podatke. Identifikovanje načina za procjenu životnog standarda među glavnim grupama koje nisu obuhvaćene postojećim podacima (Romi, izbjeglice, raseljena lica) bi takođe trebalo da bude prioritet. Crna Gora je suočena sa izazovom razvoja statističkog sistema koji može prikupiti, procesuirati, analizirati i raširiti informacije o životnom standardu cjelokupne populacije. Sledeći korak u ovom naporu bi bila koordinacija analitičkih napora Instituta za strateške studije i prognoze sa tekućim zvaničnim istraživanjima budžeta domaćinstava koje sprovodi Republički zavod za statistiku – MONSTAT - kako bi se kompletnije razvio sistem podataka i analiza za monitoring siromaštva. U međuvremenu, pošto je redovno prikupljanje podataka neophodno, imajući na umu da je Vlada Crne Gore usvojila Zakon o učešću privatnog sektora u pružanju javnih usluga, predlaže se nastavak saradnje sa NVO sektorom dok Republički zavod za statistiku ne izgradi kapacitete da preuzme posao.

Imajući u vidu sve što je prethodno navedeno, aktivnosti koje treba da uslijede nakon publikovanja ove studije su višestruke. Između ostalog, potrebno je da se uključe sledeće aktivnosti:

- Saradnja sa MONSTAT-om u razvoju vještina njihovih zaposlenih kroz naredna istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava Instituta za strateške studije i prognoze;
- Posebno istraživanje o prihodima i rashodima romskih domaćinstava, izbjeglica i raseljenih lica koje će Institut za strateške studije i prognoze realizovati uz tehničku pomoć Svjetske banke i Programa razvoja Ujedinjenih nacija;
- Proširenje obuhvata ISSP istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava tako što će se uključiti pitanja koja se odnose na analizu uticaja na životnu sredinu⁴³;

⁴³ Pogledati World Bank (2003a) za više informacija o potrebama za prikupljanje podataka i analizu u oblasti održivog razvoja u Srbiji i Crnoj Gori.

- Dalji razvoj upitnika koji ISSP koristi za prikupljanje podataka o prihodima i rashodima domaćinstava kako bi se vršila analiza uticaja procesa restrukturiranja preduzeća na tržište rada i siromaštvo.

LITERATURA

- Bogićević, Biljana. 2002. "Sistem državne podrške siromašnima u Srbiji."
- Deaton, Angus. 1997. *The Analysis of Household Surveys: A Microeconomic Approach to Development Policy*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Savezni statistički zavod. 2002. "Statistički godišnjak." Beograd.
- Savezni statistički zavod. 2002. "Potrošačka korpa, cijene i prosječna neto zarada." Radna verzija, Sektor za socijalnu statistiku, Metodologija i standardi, Beograd.
- Figini, Paolo. 1998. "Inequality Measures, Equivalence Scales and Adjustment for Household Size and Composition." Working Paper No. 185, Maxwell School of Citizenship and Public Affairs, Syracuse University.
- Foster, James., Joel Greer and Eric Thorbecke. 1984. "A Class of Decomposable Poverty Measures." *Econometrica*, 761-766.
- Institut za strateške studije i prognoze (ISSP). 2002a. "Household Survey #6." Podgorica, Crna Gora.
- Institut za strateške studije i prognoze (ISSP). 2002b. "Household Survey #5." Podgorica, Crna Gora.
- Institut za strateške studije i prognoze (ISSP). 2003a. "Crnogorski ekonomski trendovi (MONET)." Podgorica, Crna Gora.
- Ivanovic, Petar. 2002. "Penziona reforma i tržište rada"
- Krstić, Gorana. 2003. "Profil siromaštva u Srbiji 2002."
- Luttmer, Erzo. 2002. "Poverty and Inequality in Croatia."
- Milanović, Branko. 2003. "Nejednakost i socijalni transferi" mimeo. Beograd, Srbija.
- OCHA kancelarija u Podgorici i Ekonomski institut u Beogradu. 2000. "Prihodi i potrošnja u Crnoj Gori."
- Tesliuc, Cornelia. 2003. "Social Protection and Poverty in Serbia"
- UNDP. 2001. "Employment, Labour Market and Standard of Living in Montenegro."
- The World Bank. 2000. *Making Transition Work for Everyone: Poverty and Inequality in Europe and Central Asia*. The World Bank, Washington DC.
- The World Bank. 2002a. "Albania Poverty Assessment." The World Bank, Washington DC.
- The World Bank. 2002b. "Bosnia and Herzegovina: Poverty Assessment." The World Bank, Washington DC.
- The World Bank. 2002c. "Bulgaria - Poverty Assessment." The World Bank, Washington DC.
- The World Bank. 2003a. "Serbia and Montenegro – A Country Environmental Analysis." The World Bank, Washington DC
- The World Bank. 2003b. "Serbia and Montenegro - Public Expenditure And Institutional Review, Volume Two." The World Bank, Washington DC

ANNEX

ANNEX 1: Pregled podataka iz Istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava u Crnoj Gori

Pozadina projekta

Podstaknuto potrebom da se kvantifikuje prisutnost siromaštva, identifikuje veza između blagostanja i tržišta rada i ocijeni adekvatnost socijalnih davanja, istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava (HHS) koje realizuje Institut za strateške studije i prognoze ima za cilj da obezbijedi podatke neophodne za ocjenu društveno-ekonomskih prilika u Crnoj Gori.

Podaci iz zvaničnog istraživanja o budžetu domaćinstva koje je naslijeđeno iz bivše Jugoslavije trenutno je u procesu reformi u dijelu definisanja sadržaja upitnika, određivanja uzorka i širenja/dostupnosti analitičarima i istraživačima. Do danas, ove reforme još nisu realizovane. Iz tog razloga, nedostatak podataka o domaćinstvima otežava analizu uticaja reformi na siromašne kao i razvoj odgovarajućih programa za poboljšanje životnog standarda. Takođe, zbog sadašnjih napora koji se ulažu u pripremu Strategije za smanjenje siromaštva (SSS), povećana je tražnja za dobrim razumijevanjem prirode i uzroka siromaštva u cilju odabira i određivanja prioriteta makroekonomskih, strukturalnih i socijalnih politika.

Gore navedeni razlozi bili su povod da jedna istraživačka institucija u Crnoj Gori sprovede nekoliko istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava kako bi obezbijedila podatke koji su korisni kreatorima ekonomske politike i analitičarima u pomenutim oblastima.

Istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava je kreirao, razvio i realizovao Institut za strateške studije i prognoze (ISSP) iz Podgorice, Crna Gora. Ove aktivnosti su podržali Program sigurne hrane Evropske komisije (European Commission Food Security Programme - gdje je značajan doprinos dao gospodin Vasilis Panoutsopoulos), USAID u Crnoj Gori i Chesapeake Associates iz Washingtona. Takođe, za ISSP istraživanja broj 4, 5 i 6, Institut za strateške studije i prognoze dobio je tehničku pomoć i korisne sugestije od ekonomista Svjetske banke. U cilju upotrebe ISSP istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava od strane kreatora ekonomskih politika i istraživača koji se bave siromaštvom i životnim standardom u Crnoj Gori, podrška Svjetske banke za istraživanje broj 6 je iskorišćena, prije svega, za: povećanje veličine uzorka i sprovođenje zajedničke analize i procjene siromaštva. Ova podrška je značajno poboljšala izvor podataka u pogledu reprezentativnosti i kvaliteta, pa samim tim i korisnost ovih podataka kao izvora za analize i na činjenicama zasnovanog kreiranja politike. Saradnja na analizi rezultirala je detaljnim profilisanjem siromaštva u Crnoj Gori koje je trenutno nedostupno iz bilo kog drugog izvora podataka. Veličina uzorka od 500 domaćinstava u ISSP istraživanjima 4 i 5 je dovoljna da se dobiju statistički podaci na nacionalnom nivou, ali je nedovoljna za dobijanje statističkih podataka za regionalne procjene (sjever, centralni dio, jug) kao i za većinu grupa od posebnog interesa (kao što su ugroženi djelovi populacije, uključujući siromašne, starije, djecu i nezaposlene). Korišćenjem raspoloživih izvora podataka (lista za proces masovne vaučerske privatizacije, MVP⁴⁴) uzorak je proširen tako da uključi ukupno 800 domaćinstava.

Istraživanja i sadržaj upitnika

Do sada je realizovano ukupno šest istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava u organizaciji Instituta za strateške studije i prognoze; istraživanje broj 6 je sprovedeno u novembru 2002. godine. Opseg upitnika i veličina uzorka su opisani u tabeli A1.1.

⁴⁴ Projektni tim Instituta za strateške studije i prognoze zahvaljuje gospodinu Željku Brkoviću iz ZOP-a za obezbijedivanje lista koje su korišćene za proces masovne vaučerske privatizacije.

Tabela A1.1: ISSP istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava u Crnoj Gori

Broj istraživanja	Datum	Broj domaćinstava	Opštine	Obuhvaćene teme	Model potrošnje/troškova
1	Maj, 2001	2000	12		Ne
2	Jul, 2001	2000	12		Ne
3	Septembar, 2001	2000	12		Ne
4	April, 2002	500	21	Prošireno	Da*
5	Avgust, 2002	500	21	Prošireno	Da
6	Novembar, 2002	800	21	Prošireno	Da

* Potrošnja hrane je praćena po količini dok su vrijednosti izražene u eurima računane na osnovu cijena iz republičkog Zavoda za statistiku.

U prva tri istraživanja, naglasak je bio na osnovnim demografskim karakteristikama domaćinstava, individualnim prihodima po osnovu zarada i ostalim prihodima domaćinstava. U tim istraživanjima dohodak je bio glavni indikator blagostanja. Podučeni iskustvima sa terena i diskusijama sa ekonomistima Svjetske banke, predstavnicima ostalih donatorskih organizacija i vladinih agencija, upitnik je značajno izmijenjen nakon trećeg istraživanja. Istraživanja četiri, pet i šest su uvela dio koji se odnosi na detaljne informacije o potrošnji, kao i veći obuhvat oblasti. Osnovne oblasti uključene u istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava broj 4, 5 i 6 su:

- Struktura domaćinstava uključujući informacije o migraciji
- Imovina domaćinstava
- Trajna dobra koja posjeduju domaćinstva
- Potrošnja hrane za oko 87 artikala (vidjeti Annex 3)
- Troškovi koji se ne odnose na hranu
- Primanja kroz socijalne programe: penzije (starosne i invalidske), stipendije, nadoknade za nezaposlene, materijalno obezbjeđenje porodice, dječiji dodaci, jednokratna pomoć i tuđa njega itd.
- Ostali izvori prihoda koji ne potiču od rada
- Zaposlenost sa ciljem mjerenja učešća radne snage u formalnom i neformalnom sektoru
- Zdravstveno stanje
- Subjektivno mišljenje o blagostanju (zapažanje o kvalitetu života)

Iako je upitnik mijenjan i nakon istraživanja broj 4, treba napomenuti da su se ključne promjene desile između istraživanja broj 3 i 4 kada su dodati djelovi u upitniku koji se odnose na potrošnju. Prošireni setovi tema koje su obuhvaćene u istraživanjima 4, 5 i 6 su veoma slični, sa vrlo malim modifikacijama. Kako bi bili u mogućnosti da se realizuje prošireni upitnik, počevši od istraživanja 4, veličina uzorka je smanjena. Podrška Svjetske banke je omogućila povećanje uzorka na 800 domaćinstava u istraživanju broj 6.

Upitnici za istraživanja 4, 5 i 6 sadrže odgovarajući set pitanja sa ciljem mjerenja siromaštva uz upotrebu podataka o potrošnji i troškovima. Sva istraživanja su prikupljala podatke o potrošnji oko 87 različitih vrsta prehrambenih proizvoda. Ovi podaci ipak nisu uporedivi s obzirom na način na koji je mjerena potrošnja hrane i period za koji su se prikupljali podaci o izdacima za proizvode koji nisu hrana. U istraživanju broj 4 domaćinstva su davala podatke o količinama utrošene hrane u odnosu na tri izvora: kupljena hrana, hrana proizvedena u domaćinstvu i hrana dobijena kao poklon od drugih domaćinstava. Prema tome, vrijednost utrošene hrane mora biti izvedena iz prijavljenih količina i regionalnog prosjeka cijena (koje prikuplja Zavod za statistiku).

Najvažnija zapažanja istraživanja 4, 5 i 6 su da se indikatori siromaštva prije mogu ocijeniti na osnovu potrošnje i troškova, nego na osnovu prihoda (vidjeti Annex 2).

Uzorak i prikupljanje podataka

U okviru istraživanja o prihodima i rashodima stanovništva, podaci se prikupljaju kroz direktno intervjuisanje domaćinstava. U prosjeku se angažuje oko 28 ljudi koji uglavnom žive u opštinama u kojima se vrši prikupljanje podataka. Obuka anketara traje u prosjeku 25 sati prije svakog istraživanja. Anketari koje angažuje Institut za strateške studije i prognoze stekli su značajno iskustvo u prikupljanju podataka i radu na terenu. Rad na terenu traje oko 3 sedmice. Podaci se unose i procesuiraju u kancelarijama Instituta, u Podgorici. Veličine uzoraka u istraživanjima 1-6 su prikazane u Tabeli A1.2. Uzorci iz Istraživanja 5 (500 domaćinstava) i 6 (800 domaćinstava) predstavljaju bazu za statistiku siromaštva u ovom izvještaju.

Podaci su prikupljeni iz sva tri regiona u Crnoj Gori, sjevernog (planinskog, manje naseljenog i najmanje razvijenog), centralnog (najnaseljenijeg i industrijalizovanog) i južnog (obalskog, najrazvijenijeg sa turizmom kao glavnim ekonomskim sektorom).

Tabela A 1.2: Uzorci u ISSP istraživanjima o prihodima i rashodima domaćinstava 1-6

Opština	Istraživanja domaćinstva 1-3		Istraživanje domaćinstva 4		Istraživanja domaćinstva 5&6	
		%		%		%
Andrijevića	-	-	5	1,0	12	0,9
Berane	-	-	30	6,0	77	5,9
Bijelo Polje	-	-	43	8,6	90	6,9
Kolašin	-	-	8	1,6	21	1,6
Mojkovac	-	-	8	1,6	21	1,6
Mojkovac/Berane	100	5,0				
Plav	-	-	12	2,4	32	2,5
Pljevlja	-	-	30	6,0	83	6,4
Plužine	-	-	4	0,8	10	0,8
Rožaje	-	-	20	4,0	52	4,0
Šavnik/Plužine	50	2,5				
Šavnik	-	-	3	0,6	7	0,5
Žabljak	-	-	4	0,8	10	0,8
Sjever	250	12,5	169	33,8	432	33,2
Podgorica	800	40,0	128	25,6	335	25,8
Nikšić	300	15,0	59	11,8	154	11,8
Cetinje	50	2,5	16	3,2	42	3,2
Danilovgrad	-	-	12	2,4	32	2,5
Centralni dio	1150	57,5	215	43,0	563	43,3
Bar	-	-	31	6,2	82	6,3
Budva	200	10,0	12	2,4	32	2,5
Herceg Novi	150	7,5	26	5,2	68	5,2
Kotor	150	7,5	19	3,8	49	3,8
Tivat	-	-	11	2,2	29	2,2
Ulcinj	100	5,0	17	3,4	45	3,5
Jug	600	30,0	116	23,2	305	23,5
Ukupno	2000	100,0	500	100,0	1300	100,0

Posljednji popis u Crnoj Gori sproveden je 1991. godine. Novi popis je bio planiran za april 2002. godine, ali je odložen i sada se planira za novembar 2003. godine. U nedostatku relevantnih podataka o domaćinstvima iz popisa, ISSP tim je morao da potraži druge izvore podataka za izbor domaćinstava. Identifikovana su dva moguća izvora. Prvi je izvod iz glasačkog spiska. Drugi izvor je spisak iz procesa masovne vaučerske privatizacije, odnosno liste koja je sastavljena kako bi se

ljudima starijim od 18 godina omogućilo da preko dobijanja vaučera učestvuju u procesu masovne vaučerske privatizacije. Obje liste isključuju raseljena lica i izbjeglice. Poređenje spiskova je pokazalo da nema značajnijih razlika, međutim, odlučeno je da se koristi MVP spisak jer je u trenutku kreiranja istraživanja bio "noviji" i nije bilo dvostrukih unosa.

MVP lista je iskorišćena da bi se identifikovao ciljni uzorak u svakoj od 21 opštine u Crnoj Gori koje su uključene u istraživanja 4, 5 i 6. Broj domaćinstava obuhvaćenih uzorkom iz svake opštine je zavisio od procenta učešća populacije starije od 18 godina iz te opštine u ukupnoj populaciji u Republici. Domaćinstva su intervjuisana na osnovu liste uzorka za opštinu, bez grupnog dizajniranja uzorka u okviru opštine, time umanjujući efekte dizajniranja istraživanja koje povećava standardne greške.

Nakon određivanja ciljnog broja domaćinstava koje treba anketirati, anketari su upućivani u dodijeljene opštine da intervjuišu domaćinstva. U istraživanju broj 6, nakon dobijanja MVP liste, u okviru svake pojedine opštine, slučajan set domaćinstava je izvlačen iz liste koristeći kompjuterski program. Ova slučajna lista je potom dodjeljivana anketarima u svakoj opštini.

Širenje, povratne informacije i koordinacija

Za svako istraživanje o prihodima i rashodima domaćinstava istraživači Instituta za strateške studije i prognoze su odmah nakon prikupljanja podataka (u roku od 1-2 mjeseca) pripremali i široko distribuirali izvješaj o rezultatima istraživanja sa obimnim prikazom i opisom statističkih podataka.

Tim istraživača Instituta za strateške studije i prognoze blisko je sarađivao sa ekonomistima Svjetske banke na pripremi sadržaja upitnika (istraživanja 4, 5 i 6) i određivanju uzorka (istraživanje 6). Takođe, tim ISSP-a i ekonomisti Svjetske banke su učinili značajne napore u cilju poboljšanja upitnika u koordinaciji sa predstavnicima Vladinih ministarstava i donatorskim agencijama (kao što su USAID i UNDP).

ANNEX 2: Mjere blagostanja: potrošnja i troškovi domaćinstva

Mjere blagostanja koje su nam neophodne u cilju proučavanja siromaštva treba da identifikuju one koji nemaju sredstava za ostvarivanje uspostavljenih minimuma životnog standarda. Uobičajena praksa u evropskim zemljama je da se linija siromaštva definiše kao dio medijane prihoda. Ovo je slučaj kod najindustrijalizovanih zemalja (sa izuzetkom SAD): životni standard i linija siromaštva se procjenjuju u odnosu na prihod, a ne u odnosu na potrošnju. Ipak, postoje problemi kod primjene ovog koncepta u bilo kojoj od tranzicionih ekonomija, a Crna Gora svakako nije izuzetak.

Kada poredimo prihode i troškove domaćinstava, vidimo da je prihod mnogo teže mjeriti nego troškove ili potrošnju domaćinstva, i to iz više razloga: (i) u ekonomijama u tranziciji ljudi veoma često nemaju redovne prihode što otežava određivanje prihoda u određenom vremenskom periodu; (ii) mnogi su uključeni u sivu ekonomiju pa veoma često prijavljuju niži iznos prihoda; (iii) domaćinstva se veoma često bave i poljoprivredom, ali to ni u kom slučaju ne posmatraju kao prihod. Iz ovih razloga, u slučaju Crne Gore, procjenjujemo stanje domaćinstva na osnovu njegove potrošnje ili troškova, radije nego na osnovu prihoda. Prema tome, naš indikator uključuje sivu ekonomiju u procjeni siromaštva.

Korišćenje podataka o domaćinstvima radi mjerenja prihoda ili potrošnje nije ni malo lako. Mjera blagostanja, bilo da je to prihod ili potrošnja, mora da bude kompletna. Izostavljanje bilo kog oblika prihoda ili potrošnje vodiće pogrešnim zaključcima. U slučaju da, na primjer, vrijednost hrane koja je proizvedena u domaćinstvu bude izostavljena iz agregata potrošnje (ukupna mjera potrošnje) tada bi seosko stanovništvo moglo izgledati siromašnije nego što stvarno jeste. Sve ovo nameće mnoge zahtjeve podacima iz istraživanja i zahtjeva dug period provjera i potvrda.

Veoma važan detalj je način na koji se prikupljaju podaci o potrošnji hrane u domaćinstvu, kao i o troškovima nevezanim za hranu. U istraživanjima 5 i 6, najbolje informisani ispitanik (najčešće starija ženska osoba) je davala podatke o utrošenoj količini i vrijednosti hrane koju su svi članovi domaćinstva trošili u toku prethodnih 7 dana. Ovdje je bilo obuhvaćeno 87 vrsta prehrambenih proizvoda koji su svrstani u jedan od tri izvora: kupljena hrana, hrana proizvedena u domaćinstvu, hrana dobijena na poklon od drugih domaćinstava (za listu prehrambenih proizvoda vidjeti Annex 3). Agregat potrošnje hrane se zasniva na vrijednosti hrane utrošene za proteklih 7 dana izražene u eurima.

Za proizvode koji nisu hrana, generalno posmatrano, period na koji se odnose troškovi varira u zavisnosti od učestalosti vršenja nabavki tih proizvoda. Pojedine potrošačke kategorije i periodi za koje se prikupljaju podaci su prikazani u Tabeli A 2.1.

Tabela A 2.1: Kategorije neprehrambenih proizvoda, ISSP Istraživanje o prihodima i rashodima

Grupe artikala	Specifične kategorije u istraživanju	Period za koji se prikupljaju podaci
Lične stvari	16 kategorija uključujući cigarete*, higijenske proizvode, novine, itd.	prijavljuje se za prethodni mjesec *prijavljuje se za prethodnih 7 dana
Komunalne usluge	6 kategorije: razna goriva (bez goriva za automobile), gas, struja, voda, odvoženje smeća i kanalizacija, i telefon	prijavljuje se za prethodni mjesec
Transport	9 kategorija uključujući gorivo za vozila, taxi, autobus, voz, itd...	prijavljuje se za prethodni mjesec
Ostali mjesečni troškovi	9 kategorija uključujući video kasete, CD, sredstva za čišćenje, troškove za kućne ljubimce, itd...	prijavljuje se za prethodni mjesec
Oprema u domaćinstvu	10 kategorija uključujući velike komade namještaja, popravke kuće/stana, male aparate, posteljinu, itd...	prijavljuje se za prethodna 3 mjeseca
Odjeća i obuća	9 kategorija uključujući mušku odjeću i obuću, žensku odjeću i obuću, dječju odjeću i obuću, itd...	prijavljuje se za prethodna 3 mjeseca
Briga o zdravlju	6 kategorija: zubar, ljekar, bolnica, lijekovi, optička oprema, ostali troškovi	prijavljuje se za prethodna 3 mjeseca
Ostali kvartalni troškovi	14 kategorija uključujući sportsku opremu, igračke, opremu za šivenje, članarine, briga o djeci, pokloni, ulaznice za koncerte, nakit, itd...	prijavljuje se za prethodna 3 mjeseca
Obrazovanje	5 kategorija: troškovi upisa i polaganja ispita, knjige i papir, privatni časovi, školarina i drugi troškovi.	prijavljuje se za prethodnih 12 mjeseci
Ostali godišnji troškovi	2 kategorije: registrovanje automobila i svi oblici osiguranja.	prijavljuje se za prethodnih 12 mjeseci

Troškovi stanovanja

Računanje troškova stanovanja radi uključivanja u agregat potrošnje je komplikovanije nego kod drugih stavki potrošnje. Osoba "uživa" prostor u kojem stanuje tokom dugog vremenskog perioda. Prema tome, vrijednost stanovanja koja se uključuje u agregat potrošnje treba da odražava vrijednost koju osoba dobije u toku mjesec dana, a ne ukupnu vrijednost stanovanja. Za domaćinstva koja iznajmljuju prostor u kojem stanuju, pretpostavlja se da mjesečna kirija odražava njihove troškove stanovanja. Ipak, velika većina domaćinstava u Crnoj Gori ne žive u iznajmljenim stambenim prostorima. Ova domaćinstva ne plaćaju nikakvu eksplicitnu sumu za stanovanje, ali je jasno da je nivo njihovog bogatstva povećan činjenicom da posjeduju prostor za stanovanje. Shodno tome, moramo da procjenimo implicitnu vrijednost ovog smještaja.

Obračun troškova stanovanja vrši se na osnovu podataka iz tri izvora. Za ona domaćinstva koja žive u iznajmljenim stanovima/kućama, to je prijavljena mjesečna renta koju plaćaju (5,6% domaćinstava). Za vlasnike, to je pripisana renta koju prijavljuju sami vlasnici (87,5% domaćinstava). Poređenjem tržišnih cijena smještaja prijavljenih od strane domaćinstava koja žive u iznajmljenim stanovima/kućama (po kvadratnom metru u eurima) sa iznosima rente koje su prijavili vlasnici, došli smo do zaključka da su procjene vlasnika konzistentne sa tržišnim cijenama (ISSP, 2002). Za domaćinstva koja žive u iznajmljenim stanovima/kućama ili za domaćinstva vlasnike koji nisu prijavili vrstu rente, ona je procijenjena na osnovu regresija prognozirane rente korišćenjem seta karakteristika smještaja i varijabli lokacije (6,9% domaćinstava).

Prilagođavanje razlikama u regionalnim cijenama

Zbog brojnih varijacija cijena, korišćeni su indeksi cijena radi prilagođavanja nominalnog agregata potrošnje. Kako se svi korišćeni podaci odnose na jul i oktobar 2002. godine, za očekivati je da privremena inflacija neće biti značajna (iako ovo ne važi za proizvode koji nisu hrana i koji se ne kupuju svakog mjeseca). Prostorna prilagođavanja cijena bi bila od interesa u slučaju da postoje nagovještaji regionalnih varijacija cijena. Za kreiranje seta indeksa cijena korišćeni su zvanični podaci o cijenama iz Zavoda za statistiku. Bili smo u mogućnosti da koristimo nacionalne i regionalne podatke o cijenama prehrambenih proizvoda da bismo stvorili regionalne indekse cijena koji se zasnivaju na udjelu prehrambenih proizvoda u istraživanju o prihodima i rashodima domaćinstava za jul i oktobar 2002. godine. Za proizvode koji nisu hrana formirali smo indeks iz liste od 12 najčešće kupovanih proizvoda i njihove prosječne regionalne cijene za dva mjeseca. Ovi indeksi su prikazani u tabeli A2.2. Cijene su najviše u južnom dijelu Republike, a potom u centralnom regionu. Ako izvršimo prilagođavanje nominalne potrošnje i troškova upotrebom indeksa, primjećujemo da su promjene u ukupnoj stopi siromaštva zanemarive.

Tabela A 2.2: Regionalni indeksi cijena

	Sjever	Jug	Centralni dio	Crna Gora
Indeks cijena prehrambenih proizvoda	0,983	1,082	1,022	1,000
Indeks cijena proizvoda koji nisu hrana	0,997	1,014	1,072	1,000

Ukupna potrošnja domaćinstva

Ukupan iznos potrošnje i troškova domaćinstva za prehrambene i neprehrambene proizvode prikazan je u tabeli A2.3. Zvanična statistika pokazuje da su izdaci za hranu činili najveći dio budžeta domaćinstva tokom '90-ih godina. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku (prikazanih u MONET-u, ISSP) udio troškova vezanih za hranu (uključujući pića i cigarete) u ukupnim troškovima domaćinstva prelazi 62% u 1999. godini. Ovaj podatak je, iako nešto viši, u skladu sa nalazima ISSP istraživanja o prihodima i rashodima domaćinstava. Oko polovine izdataka domaćinstva izdvaja se za hranu i piće. Sledeći najveći izdatak u budžetu se odnosi na plaćanje stanarine. Ovi podaci se mogu uporediti sa nešto nižim procentom udjela prehrambenih proizvoda u potrošnji domaćinstva u Bosni i Hercegovini (33% u 2001. godini) i u Hrvatskoj (36% u 1998.) dok troškovi stanovanja predstavljaju mnogo veći dio u potrošnji (36% u BiH i 32% u Hrvatskoj) (Svjetska banka 2002 i Luttmmer 2002). Na drugoj strani, udio hrane u Srbiji je približno isti (48%, ali je udio troškova stanovanja znatno niži (4,6%) (Krstić, 2003.). Metodologija za obračun troškova stanovanja korišćena u Srbiji se znatno razlikuje od metodologije koja je ovdje korišćena, pa je samim tim poređenje otežano.

Tabela A2.3: Potrošnja i troškovi domaćinstva
(mjesečno, u eurima)

	Prosjeak	%
Potrošnja hrane i pića	417,8	49,2
Lična potrošnja**	64,0	7,5
Komunalne usluge	49,3	5,8
Transport	44,2	5,2
Oprema u domaćinstvu	26,1	3,1
Odjeća i obuća	46,3	5,5
Briga o zdravlju	7,9	0,9
Troškovi obrazovanja	9,0	1,1
Ostali mjesečni, kvartalni i godišnji troškovi	39,7	4,7
Smještaj (renta i procjenjena renta za vlasnike)	145,0	17,1
Prosječna ukupna potrošnja i troškovi	849,3	100,00
Broj domaćinstava*	1299	
Prosječni troškovi potrošnje po osobi	220.6	

* Uzorak u Istraživanjima 5 & 6 je 1300, ali nedostaju troškovi smještaja za jedno domaćinstvo.

** Ovi podaci ne uključuju potrošnju cigareta jer to pitanje nije bilo uključeno u istraživanje 5. Prema podacima iz Istraživanja 6, prosječni izdaci domaćinstva za cigarete iznose oko 27 eura na mjesečnom nivou.

Ocjene ekvivalentne skale

U studijama o siromaštvu životni standard se obično definiše tako što se dodjeljuju određeni udjeli ukupnih troškova domaćinstva (ili prihoda) svakoj osobi u domaćinstvu. Kako potrebe variraju među članovima domaćinstva i kako postoji ekonomija obima u potrošnji, mjerenje siromaštva na osnovu indikatora per capita blagostanja se mogu pokazati kao loše procjene. Alternativa je da našu mjeru blagostanja baziramo na jedinicama jednake potrošnje. Ako naš profil siromaštva nije pod uticajem odgovarajućih pondera jednake potrošnje koje izaberemo, može se sa sigurnošću reći da su te procjene siromaštva korektne i da nisu potcijenjene zbog procedure ponderisanja.

Za evaluaciju odgovarajuće ekvivalentne skale za domaćinstva u Crnoj Gori počinjemo sa jednačinom:

$$PAE=(A+\alpha K)^{\theta}$$

gdje PAE predstavlja ekvivalentnu vrijednost veličine domaćinstva po odraslom, A je broj odraslih, dok je K broj djece. Parametar α definiše ponder kojim se vrši konverzija jednog djeteta u ekvivalentnu odraslu osobu. Ekonomija obima je izražena parametrom θ . Poređenjem rezultata tako što koristimo racionalan opseg vrijednosti parametara testiramo pouzdanost podataka. Neke često korišćene skale ne spadaju u kategoriju ekvivalentnih skala koje su opisane ovom formulom. OECD je npr. koristio sledeću skalu ekvivalentnosti:

$$PAE_{OECD} = 1 + (0,5 * odrasli) + (0,3 * djeca013)$$

Veliki broj metoda se koristi za određivanje skale ekvivalentnosti, ali svaka ima nedostatke. Kao posljedicu toga, veliki broj različitih skala ekvivalentnosti se koristi u različitim zemljama. Literatura ukazuje da skala sa jednim parametrom (bazirana na veličini domaćinstva) ipak daje prilično slične rezultate skalama ekvivalentnosti sa dva parametra. Rezultati zasnovani na OECD skalama daju slične rezultate u odnosu na one koji se dobijaju upotrebom skala sa dva parametra gdje je vrijednost θ između 0,5–0,6 (Figini 1998).

Postoje načini koji omogućavaju da se identifikuju najpovoljnija prilagođavanja velične domaćinstva. Jedan od pomenutih načina počiva na upotrebi Engelovog metoda. Osnovna

pretpostavka Engelovog metoda je da između blagostanja domaćinstva i izdataka domaćinstva za hranu postoji inverzan i monoton odnos. Prema tome, ova pretpostavka implicira da su dva domaćinstva u jednako dobrom položaju ako i samo ako je udio hrane u njihovim troškovima jednak. Ova pretpostavka je diskutabilna, pa se eksperti uglavnom protive korišćenju ovog metoda⁴⁵ (na primjer, pogledati Deaton, 1997). Prema tome, svaka procjena korišćenjem ovog metoda se ne smije uzeti kao definitivna, već kao dio informacija koji može pomoći u odabiru skale ekvivalentnosti.

Korišćena je sledeća nelinearna regresija koja je ocijenjena metodom nelinearnih najmanjih kvadrata:

$$UH_i = \beta_0 + \beta_1 \ln \left(\frac{Potrosnja_i}{(Odrasli_i + \alpha_1 Djeca06_i + \alpha_2 Djeca718_i)^\theta} \right) + \varepsilon_i,$$

gde je UH_i udio hrane u ukupnoj potrošnji domaćinstva i , $Potrosnja_i$ je ukupna potrošnja domaćinstva i , $Odrasli_i$ je broj odraslih u domaćinstvu, $Djeca06_i$ je broj djece od 0-6 godina starosti, $Djeca718_i$ je broj djece od 7-18 godina starosti. Greška ocjene je označena sa ε_i , a parametri $\beta_0, \beta_1, \alpha_1, \alpha_2, \theta$ ocenjuju se iz navedene regresije.

U Srbiji (Krstić, 2003) korišćena je sledeća jednačina:

$$\text{Srpska skala} = (1 + 0.81*(Odrasli-1) + 0.24*Djeca06 + 0.75*Djeca718).$$

Za Crnu Goru, korišćen je isti model: korišćena je metoda nelinearnih najmanjih kvadrata za ukupan uzorak domaćinstava u istraživanju. Procjene su prikazane u Tabeli A3.2.

Koeficijent za malu djecu pokazuje da su ona “skuplja” od odraslih, dok je koeficijent za djecu od 7 do 18 godina starosti blizu 1. Kako je θ blizu 1, odnosno malo ispod 1, to ukazuje na neku ekonomiju obima. Standardna greška procjene θ je dovoljno velika da ne možemo odbaciti nultu hipotezu da je θ jednako jedinici. Udio hrane opada kako bogatstvo raste (negativan predznak β_1). Vrijednost prekida (blizu jedan) takođe potvrđuje očekivanje da će najsiromašnije porodice trošiti veliki dio ukupnih troškova na hranu. Ipak, objašnjavajuća moć regresije je veoma slaba, ukazujući na značajne varijacije u podacima koje otežavaju određivanje tačnog odnosa. Zaključujemo da procjene ukazuju na korišćenje proste linearne per capita skale ekvivalencije kao naše *prioritetne procjene*.

Tabela A2.4: Procjene za skale ekvivalentnosti korišćenjem Engelovog metoda

α_1	2,105 (1,010)
α_2	1,169 (0,490)
θ	0,936 (0,166)
β_0	0,803 (0,052)
β_1	-0,058 (0,009)
Prilagođen R^2	0,044
Broj opservacija	1299
Napomena: Standardne greške u zagradama	

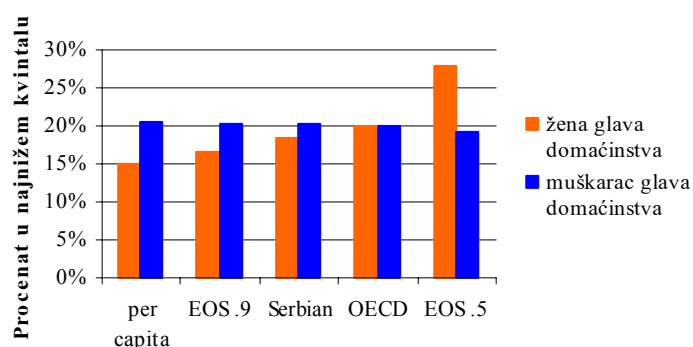
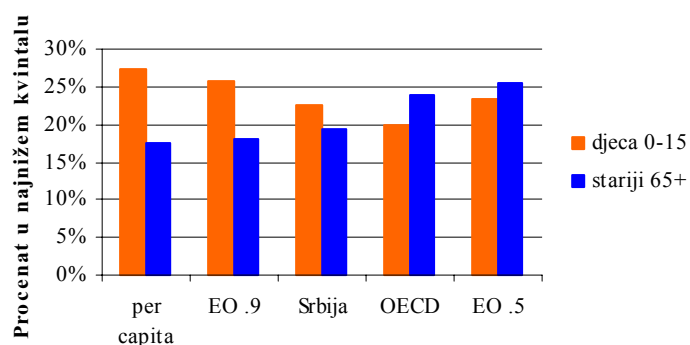
⁴⁵ Vidjeti Deaton, Angus, 1997, *The Analysis of Household Surveys: A Macroeconomic Approach to Development and Policy*, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.

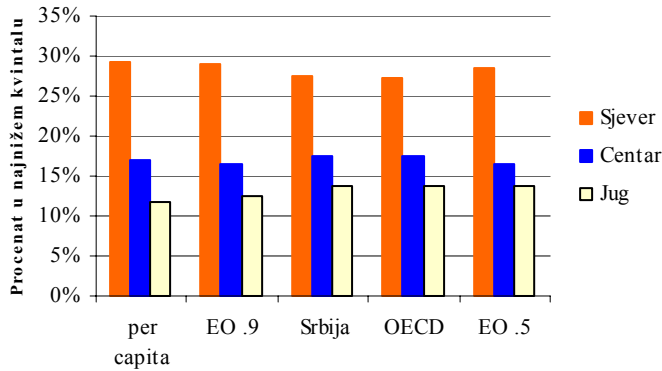
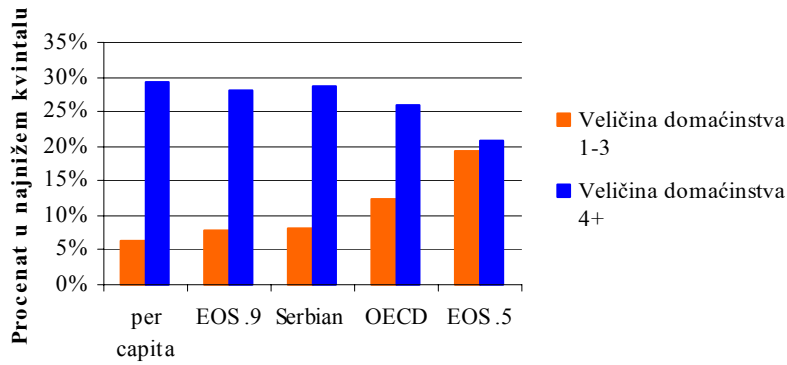
Osjetljivost na skalu ekvivalentnosti

Upotreba različitih skala sa ciljem prilagođavanja veličine domaćinstva je veoma važna s obzirom da može uticati na promjenu sveukupnog rangiranja domaćinstava. Iz tog razloga, važno je ocijeniti osjetljivost profila siromaštva na različita prilagođavanja veličini domaćinstva koja, po svemu sudeći, sa razlogom počiva na ekonomiji obima i jedinici jednake potrošnje. Definisanjem fiksne stope siromaštva na nivo od 20%, grafik 2.1 pokazuje stopu siromaštva različitih grupa kada se upotrebljavaju različite skale. Korišćeno je pet skala: per capita, ekonomija obima 0,9 (bez prilagođavanja za jedinicu ekvivalentne potrošnje), skala koja je kreirana u Srbiji u okviru njihove procjene siromaštva (uključni i ekonomija obima i jedinica jednake potrošnje), OECD skala, i na kraju, ekonomija obima 0,5. Grafik 2.2 pokazuje udio najsiromašnijih 20% kada se upotrebljavaju različite skale.

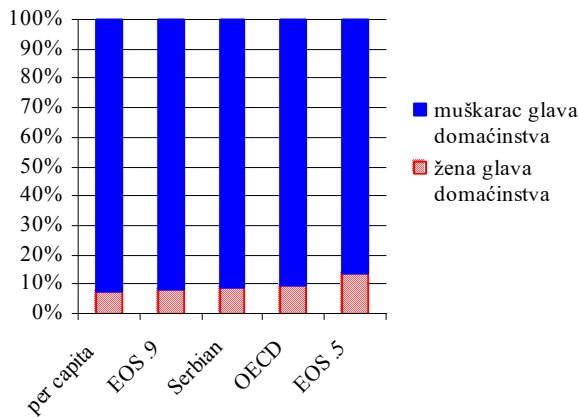
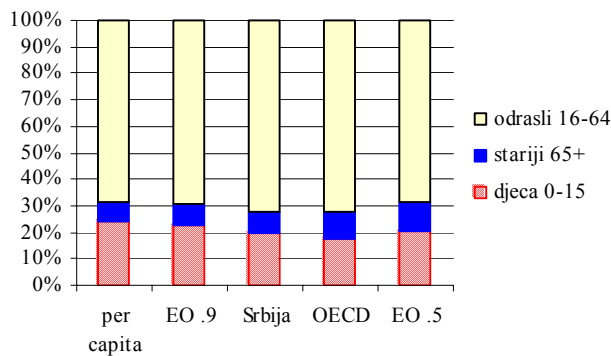
Profil siromaštva je značajno snažan za različite skale. U većini slučajeva, profil siromaštva se ne mijenja dok se ekstremnije skale (OECD ili ekonomija obima od 0,5) ne primijene. Djeca, velika domaćinstva i domaćinstva na sjeveru Crne Gore suočavaju se sa povećanim rizikom potpadanja ispod linije siromaštva kada se koriste najrealnije skale. Sa druge strane, kao dio siromašnih, djeca i oni koji žive u velikim domaćinstvima ne predstavljaju veliki dio ukupne populacije 20% najsiromašnijih, bez obzira na skalu koja se koristi.

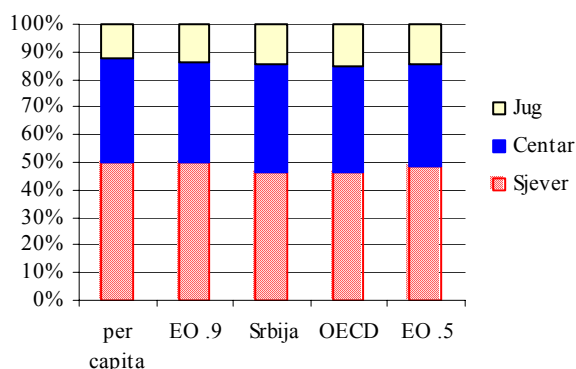
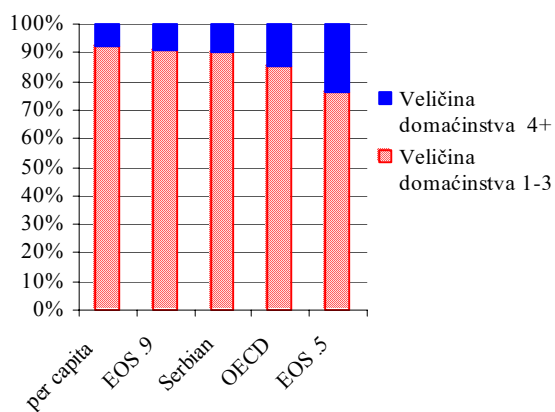
Grafik 2.1: Stope siromaštva uz upotrebu alternativnih skala (siromaštvo fiksirano na nivou od 20%)

Grafik 2.2: Udio siromašnih uz upotrebu alternativnih skala (siromaštvo fiksirano na nivou od 20%)

ANNEX 3: Linija siromaštva

U praksi, ne postoji jedinstvena mjera za utvrđivanje siromaštva već se koristi više različitih indikatora, što u stvari reflektuje dvije osnovne uloge koje ima linija siromaštva. Prva uloga linije siromaštva je da se utvrdi koji su to životni uslovi koji kada se ostvare čine da se osoba više ne smatra “siromašnom”. Druga uloga definisane linije siromaštva je da se omoguće različita poredjenja: poredjenja linija siromaštva porodica različitih veličina i struktura, porodica koje žive na različitim mjestima, poredjenja u vremenu koja nam govore koliki su izdaci potrebni u različitim okolnostima da bi se ostvario minimum potreba i izbjeglo siromaštvo.

Cilj nam je da izračunamo apsolutnu i relativnu liniju siromaštva koja nam omogućava da uporedimo uslove života jednog dijela stanovništva sa drugim, kako u okviru granica jedne države tako i na međunarodnom planu.

Linija siromaštva je vrijednost potrošnje (prihoda) ispod koje bi se osoba smatrala siromašnom od strane društva u kom živi. Linije siromaštva se mogu postaviti na različite načine u zavisnosti od svrhe i potreba. Ovdje ćemo razmotriti razliku između apsolutnih i relativnih linija siromaštva.

Apsolutna linija siromaštva: Apsolutna linija siromaštva, kao što joj i ime govori, ne mjeri siromaštvo u odnosu na druge nivoe bogatstva već umjesto toga nastoji da definiše vrijednost potrošnje koja je potrebna bilo kojoj osobi bez obzira na vrijeme i mjesto. Najčešće korišćena apsolutna linija siromaštva je ona koja se zasniva na potrošnji hrane. Nutricionisti su postavili minimum prehrambenih zahtjeva uzimajući u obzir godine, pol i nivo napora pojedinca. Koristeći ove prihvaćene minimalne zahtjeve, trošak apsolutne linije siromaštva hrane se definiše kao novčana vrijednost koja je neophodna da se ispune ove minimalne norme.

Bez obzira na apsolutne potrebe, ljudi mogu sebe smatrati siromašnim kada im je životni standard znatno ispod standarda ostalih u njihovoj državi. Ovaj oblik siromaštva se izražava *relativnom linijom siromaštva*, koja definiše siromaštvo u poređenju sa "tipičnim" nacionalnim standardom života.

Ipak, relativna linija siromaštva ima jedan veliki nedostatak: na osnovu nje nije moguće pratiti promjene tokom vremena; relativne ocjene siromaštva tokom vremena unose zabunu prilikom ocjene promjena nejednakosti i promjena siromaštva. Takođe, ukoliko u datoj zemlji postoji značajan dio populacije koji živi ispod linije siromaštva, relativna linija siromaštva ovo neće obuhvatiti.

U cjelini gledano, apsolutna i relativna linija siromaštva služe u različite svrhe. U mjeri u kojoj se siromaštvo posmatra kao nedostatak osnovnih artikala, čiji nedostatak treba da bude smanjen i progres koji se u tome pravi da bude predmet monitoringa tokom vremena, potrebno je koristiti *apsolutnu* liniju siromaštva. Ovo je zasigurno slučaj u Crnoj Gori. Ipak, kako Crna Gora ima namjeru da se priključi EU, ima smisla objavljivati *relativne* pokazatelje siromaštva, kao dodatak apsolutnim, kako bi se omogućila uporedivost sa izvještajima EU zemalja i zemalja kandidata.

Minimalni životni standard koji se koristi za identifikovanje siromašnih se bazira na vrijednosti minimalne korpe hrane plus troškovi proizvoda koji nisu hrana a koji se takođe smatraju neophodnim. Minimalna potrošačka korpa se zasniva na standardu od 2288 kalorija dnevno po osobi. Vrijednost ove korpe proizvoda se onda računa na osnovu podataka o cijenama.

Linija siromaštva hrane

Minimum životnog standarda u eurima se bazira na vrijednosti minimalne korpe hrane. Ova minimalna potrošačka korpa se bazira na standardu od unosa 2288⁴⁶ kalorija dnevno po osobi. Vrijednost ove korpe prehrambenih proizvoda se potom računa na osnovu podataka o cijenama. Ovo je linija siromaštva hrane. Linija siromaštva hrane se oslanja na tri izvora podataka:

1. podaci o potrošačkim obrazcima radi alokacije kalorija u različitim prehrambenim proizvodima koji se zasnivaju na izabranom reprezentativnom dijelu populacije;
2. podaci o broju kalorija koji sadrži svaki pojedinačni prehrambeni proizvod;
3. podaci o cijenama kako bi se dobila monetarna cijena potrošačke korpe.

Minimalnu potrošačku korpu zasnivamo na obrazcima potrošnje domaćinstava iz istraživanja koja predstavljaju 15%⁴⁷ domaćinstava sa najnižom potrošnjom i troškovima per capita. Za ovu populaciju smo izračunali polovinu srednjeg unosa (kvantitativno, obično u kilogramima) za svaki prehrambeni proizvod⁴⁸. Količina kalorija za 86 prehrambenih proizvoda (isključujući kategoriju "ostala hrana") u istraživanju se zasniva na USDA (2002). Koristeći ove dvije grupe podataka, primijenjena je procedura optimizacije koja uspostavlja minimalnu količinu za svaki prehrambeni proizvod kako bi se dostigao nivo od 2288 kalorija dnevno po osobi i održali potrošački obrasci kod potrošačke korpe određene grupe stanovništva. Konačno, podaci o cijenama iz Zavoda za statistiku se koriste za dobijanje cijene ove korpe. Ovo je linija siromaštva hrane.

Tabela A 3.1 pokazuje srednje količine u okviru odgovarajuće populacije i minimalne količine i iznose u eurima za svaki od 86 prehrambenih proizvoda u potrošačkoj korpi.

⁴⁶ U cilju dobijanja podataka i rezultata koji su uporedivi sa rezultatima u regionu, u Crnoj Gori koristimo isti standard koji je korišten u Srbiji.

⁴⁷ Linija siromaštva hrane iznosi oko 41 euro. Ovo je grubo prosjek tri procijenjene linije siromaštva hrane: 42,26 eura za 20% referentnog stanovništva, 41,0 eura za 15% i 40,15 eura za 10% referentne populacije).

⁴⁸ Kada smo uzimali tačnu količinu unosa, nivo potrošnje je bio 100% iznad minimuma za sve proizvode i procedura optimizacije nije funkcionisala.

Tabela A3.1: Minimalna potrošačka korpa

Proizvod	Odgovarajuća populacija		Cijena (prosjeak iz jula i oktobra, 2002)	Minimalna korpa	
	Prosječna količina (per capita)	kalorije		Per capita količina	Euro
Brašno	6,40	3239,5	0,52	4,528	2,35
Kukuruzno brašno	0,42	3496	0,75	0,294	0,22
Pahuljice za doručak	0,01	3630	1,33	0,007	0,01
Pirinač	0,34	3573,9	1,18	0,237	0,28
Tjestenina	0,57	3420	2,27	0,406	0,92
Hljeb	6,61	2610	0,68	4,672	3,18
Kifle	0,12	3560	0,2	0,088	0,02
Ostali pekarskip roizvodi	0,17	3000	0,83	0,121	0,10
Paradajz	1,13	180,5	0,59	0,796	0,47
Krompir	3,47	651	0,37	2,452	0,91
Crni luk	0,53	312,8	0,82	0,374	0,31
Zelena salata	0,06	88,4	0,96	0,043	0,04
Pasulj	0,48	356,4	2,21	0,338	0,75
Krastavac	0,66	100,1	0,58	0,466	0,27
Spanać	0,12	187	1,11	0,088	0,10
Kupus	0,72	136	0,41	0,508	0,21
Grašak	0,14	394,8	1,12	0,098	0,11
Paprika	0,85	192,5	0,89	0,599	0,53
Šargarepa	0,31	34,8	1,03	0,217	0,22
Pečurke	0,01	24,3	3,25	0,004	0,01
Karfiol	0,03	97,5	1,25	0,018	0,02
Ostalo svježe povrće	0,08	146,2	0,93	0,058	0,05
Smrznuto povrće	0,01	700	1,82	0,005	0,01
Pomorandže	0,30	338,4	1,36	0,215	0,29
Jabuke	1,75	542,8	1,02	1,240	1,26
Breskve	0,35	374,1	1,08	0,246	0,27
Banana	0,97	588,8	0,92	0,686	0,63
Orasi/lješnik	0,03	5265	8,06	0,018	0,14
Grožđe	0,14	388,6	1,99	0,099	0,20
Lubenica	1,55	140,8	0,26	1,096	0,28
Jagode	0,00	282	1,48	0,000	0,00
Trešnja/Višnja	0,00	450	1,71	0,001	0,00
Limun	0,24	185,6	1,34	0,171	0,23
Ostalo svježe voće	0,12	264,6	1,16	0,083	0,10
Smrznuto voće	0,00	460	1,6	0,003	0,00
Konzervirano povrće	0,10	840	1,51	0,072	0,11
Konzervirano voće	0,01	423,2	1,75	0,005	0,01
Džemovi	0,32	2340	2,27	0,223	0,50
Med	0,11	3040	4,88	0,078	0,38
Ostalo konzervirano povrće	0,00	2641	2,35	0,000	0,00
Teletina	0,89	993,6	6,16	0,626	3,86
Svinjetina	0,24	866,4	5,3	0,167	0,89
Jagnjetina	0,18	915	5,59	0,125	0,70
Piletina	0,86	917,4	2,57	0,609	1,56
Kobasica	0,10	3133,1	4,95	0,069	0,34
Slanina	0,14	8820	6,32	0,101	0,64
Suhomesnati proizvodi	0,31	3110	5,62	0,216	1,21
Šunka	0,05	2250	6,78	0,034	0,23
Konzervirano meso	0,00	5360	5,67	0,000	0,00

Proizvod	Odgovarajuća populacija		Cijena (prosjeak iz jula i oktobra, 2002)	Minimalna korpa	
	Prosječna količina (per capita)	kalorije		Per capita količina	Euro
Ostalo meso	0,01	1449	4,47	0,009	0,04
Jaja	16,33	758,4	0,12	11,547	1,33
Svježa riba	0,10	356	3,48	0,074	0,26
Smrznuta riba	0,06	615	5	0,039	0,20
Konzervirana riba	0,01	2380	6,01	0,006	0,04
Svježe mlijeko	8,61	610	0,48	6,091	2,92
Jogurt	1,79	610	0,97	1,265	1,23
Mlijeko u prahu	0,09	4960	5,24	0,065	0,34
Sir	1,07	3514,5	3,09	0,754	2,32
Kajmak	0,09	3490	6,24	0,063	0,39
Sladoled	0,03	4170	2	0,019	0,04
Ostali mliječni proizvodi	0,00	2118,6	5,64	0,000	0,00
Puter	0,02	7170	4,91	0,016	0,08
Margarin	0,11	7190	1,93	0,079	0,15
Mast	0,13	9000	1,77	0,090	0,16
Maslinovo ulje	0,01	8500	4,34	0,007	0,03
Biljno ulje	1,13	8840	1,07	0,797	0,85
Ostala ulja	0,01	8840	2,01	0,009	0,02
So	0,33	0	0,49	0,235	0,11
Šećer	0,84	4000	0,66	0,593	0,39
Začini	0,12	2890	3,4	0,084	0,29
Kafa	0,28	20	5,14	0,196	1,01
Čaj	0,03	10	0,51	0,020	0,01
Ostali začini	0,01	3000	2,24	0,006	0,01
Gazirana pića	0,76	410	0,82	0,535	0,44
Voćni napici	0,56	1100	1,59	0,395	0,63
Mineralna voda	0,71	0	0,43	0,501	0,22
Vino	0,06	1260	2,15	0,041	0,09
Pivo	1,07	410	0,74	0,759	0,56
Liker	0,01	2310	4,72	0,004	0,02
Ostala pića	0,08	340	5,08	0,057	0,29
Čokolada	0,09	4000	6,96	0,067	0,46
Bombone	0,04	5520	3,55	0,030	0,11
Keks i kolačići	0,16	3210	3,01	0,111	0,33
Ostali slatkiši	0,34	4020	2,21	0,240	0,53
Polupripremljena hrana	0,00	3200	3,98	0,000	0,00
Hrana za beeb	0,05	780	5,3	0,036	0,19
Ukupno mjesečno po osobi: Prehrambena linija siromaštva		2288			41,00
Ukupno, godišnje po osobi					492,01

Poređenje potrošačkih korpi

Kao što je rečeno u poglavlju II glavnog teksta, postoje alternativne potrošačke korpe koje su korištene za identifikovanje iznosa novca koji je neophodan za kupovinu minimalnog standarda kalorija. Ovo obuhvata i potrošačku korpu Saveznog zavoda za statistiku, kao i OCHA potrošačku korpu. Razlike u liniji siromaštva hrane koju koriste različite grupe će zavistiti od sadržaja potrošačke korpe (posebno, distribucija među prehrambenim proizvodima koji imaju različite cijene po kaloriji), minimalnih standarda koje korpa treba da zadovolji (u vidu kalorija i drugih

nutricionističkih kriterijuma) što ima uticaj na količinu svakog pojedinog prehrambenog proizvoda u korpi i na cijene koje se koriste da se procijeni cijena korpe. Uzimajući u obzir jedan od ovih faktora, distribuciju ukupnih kalorija u korpi, korpa Saveznog zavoda za statistiku i korpa korištena u Srbiji se mogu porediti sa korpom koja je korištena u ovom istraživanju. (Detalji o OCHA korpi nisu dostupni). Treba napomenuti da je ovo poređenje samo djelimična evaluacija razlika u linijama siromaštva hrane, jer ignoriše količine u korpi (postavljena je tako da se dostigne standard u kalorijama koji varira) i cijene koje su korišćene.

Tabela A3.2 pokazuje da korpa Saveznog zavoda za statistiku (SZS) alocira veći dio kalorija u minimalnoj potrošačkoj korpi na skuplju hranu (gdje se "skupo" odnosi na cijenu po kaloriji): meso i mliječne proizvode). Na drugoj strani, potrošačka korpa u Srbiji koju je koristila Krstić (2002) izgleda veoma slično onoj koju smo mi izračunali za Crnu Goru. Ovo je konzistentno sa razvojem potrošačke korpe. I crnogorska i srbijanska korpa prikazane u tabeli A3.2 su determinisane na osnovu obrazaca potrošnje stanovništva sa nižim dohodkom kao što je to izraženo i u skoro korištenim istraživanjima o prihodima i rashodima domaćinstava. Sa druge strane, korpa Saveznog zavoda za statistiku nije razvijena na osnovu novijih obrzaca potrošnje stanovništva.

Tabela A3.2: Udio kalorija u prehrambenoj korpi po pojedinim grupama prehrambenih proizvoda

Grupa prehrambenih proizvoda	Crna Gora	SZS	Srbija (Krstić, 2002)
Brašno, hljeb, tjestenina	44,3	30,2	43,5
Povrće	3,3	5,6	6,3
Voće	3,5	4,2	4,0
Meso	4,8	8,5	3,9
Riba	0,1	0,1	0,0
Mliječni proizvodi i jaja	23,7	35,7	16,0
Buter i mast	12,5	8,7	14,4
Pića	1,5	0,5	5,0
Ostalo (ostali začini, hrana za bebe, itd.)	6,4	6,5	7,0

Izvor: proračuni autora

Ukupna linija siromaštva

U cilju definisanja ukupne linije siromaštva, moramo definisati minimalnu potrošnju, odnosno izdatke za proizvode koji nisu hrana. Nažalost, za ove proizvode nemamo pojam minimalnog standarda kao što je to unos kalorija za hranu. Postoji nekoliko metoda koje se koriste da se odredi minimalna korpa neprehrambenih proizvoda, a svaka od njih se oslanja na pripisivanje minimalnih potreba za hranom i ukupnih izdataka u podacima iz istraživanja. Za određivanje minimalnog standarda za troškove koji se izdvajaju za proizvode koji nisu hrana, koristili smo metod postavljanja "gornje granice" za neprehrambene izdatke. Zbir iznosa linije siromaštva hrane i minimuma neophodnog za obezbjeđivanje proizvoda koji nisu hrana, dobijamo ukupnu liniju siromaštva. Na osnovu naše linije siromaštva hrane koja iznosi 41 euro po osobi za mjesec dana, ukupna linija siromaštva (hrana i ne-hrana) procijenjena je ocjenom medijana neprehrambene potrošnje onih čija je potrošnja za hranu na nivou definisane linije siromaštva hrane. U ovoj studiji, koristićemo liniju siromaštva na nivou od 107 eura po osobi na mjesečnom nivou (41 euro za hranu i 66 za proizvode koji nisu hrana i usluge).

ANNEX 4: Indikatori siromaštva i nejednakosti

Indikatori siromaštva

Siromaštvo je višedimenzionalni koncept koji uključuje različite aspekte blagostanja. Postoji mnogo literature koja se bavi mjerenjem siromaštva. U ovoj studiji, najviše su korišćena tri indikatora. Ove mjere su članovi klase razloženih mjera siromaštva koje su predložili Foster, Greer i Thorbecke (1984)⁴⁹. To su:

- (i) indeks siromaštva, P_0 , mjeri prisustvo siromaštva
- (ii) jaz siromaštva, P_1 , mjeri dubinu siromaštva
- (iii) oštrina siromaštva, P_2 , mjeri oštrinu siromaštva

(i) Indeks siromaštva

Indeks siromaštva, istovremeno i najjednostavnija mjera siromaštva, predstavlja procenat ljudi čija je potrošnja per capita niža od definisane linije siromaštva. Ako q osoba ima potrošnju per capita ispod linije siromaštva, a ukupno ima n ljudi, tada je

$$P_0 = q/n$$

Iako P_0 daje informaciju o tome koliko je ljudi siromašno, on ne pokazuje kako su oni siromašni. Jednaka "težina" siromaštva se pripisuje siromašnoj osobi bez obzira da li nivo potrošnje predstavlja 1% linije siromaštva (ekstremno siromaštvo) ili 99% linije siromaštva (približno nesiromašnom statusu). Ukoliko siromašne osobe postaju vremenom bogatije, ali njihova potrošnja i dalje ostaje ispod stalne linije siromaštva, tada P_0 pruža pogrešan utisak da nije došlo ni do kakvih promjena u uslovima života siromašnih.

(ii) Dubina siromaštva: indeks jaza siromaštva

U cilju utvrđivanja dubine siromaštva koristimo indeks jaza siromaštva. Jaz siromaštva pravi razliku između ljudi prema tome koliko je njihova potrošnja ispod linije siromaštva. Ako je y potrošnja (per capita) i -te siromašne osobe, a z linija siromaštva, tada je

$$P_1 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^q \frac{(z - y_i)}{z}$$

P_1 mjeri prosječan manjak siromaštva među stanovništvom (nesiromašni imaju manjak jednak nuli) kao procenat od linije siromaštva. Prema tome, on predstavlja mjeru dubine siromaštva. P_1 se ponekad koristi za računanje finansijskih troškova eliminisanja siromaštva, pod pretpostavkom perfektno ciljanih transfera. Finansijski trošak se računa kao suma manjaka siromaštva, obično izraženih kao procenat GDP-a. U praksi, propusti i podsticajni efekti će povećati stvarne finansijske troškove eliminisanja siromaštva kroz transfere.

(iii) Oštrina siromaštva

Nedostatak P_1 indeksa je to što je neosjetljiv na distribuciju siromašnih. P_2 mjera daje više značaja pojedincima koji se nalaze dalje od linije siromaštva. To je ponderisana suma jazova siromaštva, gdje su sami jazovi siromaštva od značaja. Ovaj indikator mjeri stepen nejednakosti u distribuciji ispod linije siromaštva, dajući veći značaj domaćinstvima na dnu distribucije potrošnje.

⁴⁹ Foster, J., J. Greer and E. Thorbecke (1984) "A Class of Decomposable Poverty Measures," *Econometrica*, 761-766.

$$P2 = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^q \frac{(z - y_i)^2}{z^2}$$

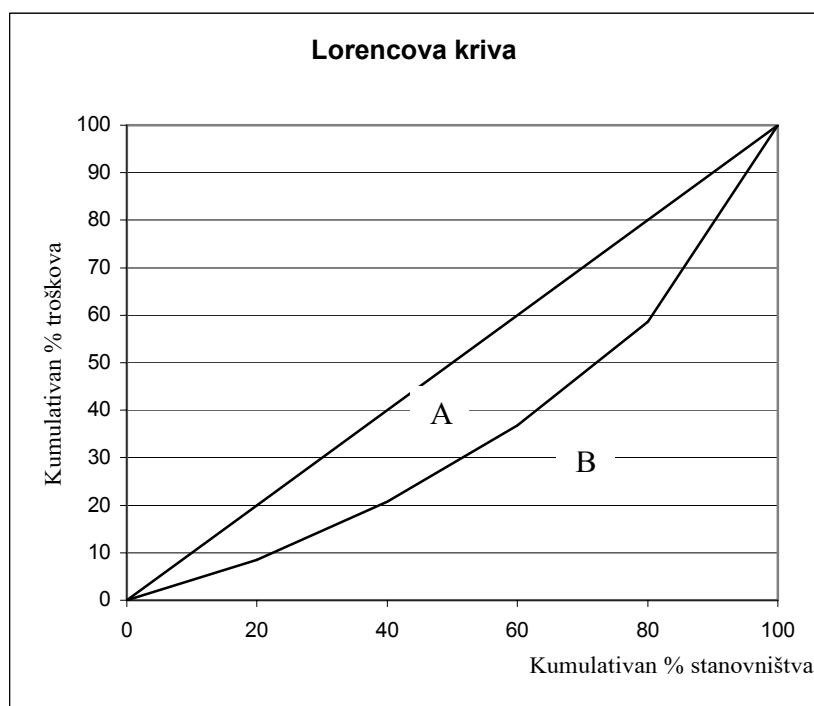
Mjere nejednakosti

Mjere siromaštva se fokusiraju na situaciju pojedinaca ili domaćinstava koja se nalaze na dnu distribucije prihoda; ovo obično zahtijeva informacije i o prosječnom nivou prihoda/potrošnje kao i o njegovoj distribuciji na donjem kraju. Nejednakost je, sa druge strane, širi koncept koji je definisan preko cijele populacije, a ne samo za populaciju ispod određene linije siromaštva. Većina indikatora nejednakosti ne zavisi od prosječne vrijednosti distribucije, i ova karakteristika nezavisnosti prosječne vrijednosti smatra se poželjnom karakteristikom indikatora nejednakosti.

Ponekad nas više interesuje da izmjerimo nejednakost nego samo siromaštvo. Najjednostavniji način da se počne je da se stanovništvo podijeli na petine (kvintale) od najsiromašnijih do najbogatijih, i da se odrede nivou ili djelovi prihoda (ili troškova) koji pripadaju svakom nivou. Najčešće korišćene mjere nejednakosti su:

- (i) Gini koeficijent nejednakosti
- (ii) Decil odnos disperzije
- (iii) Generalizovane mjere entropije
- (iv) Atkinsonove mjere nejednakosti

Ovdje koristimo prve dvije mjere. Najviše korišćena pojedinačna mjera nejednakosti je Gini koeficijent. Gini koeficijent se zasniva na Lorencovoj krivi, kumulativnoj krivi učestalosti koja poredi distribuciju određene varijable (npr. prihoda) sa jedinstvenom distribucijom koja predstavlja jednakost. Da bi se konstruisao Gini koeficijent, treba nanijeti kumulativne procente domaćinstava (od siromašnih do bogatih) na horizontalnu osu i kumulativne procente troškova (prihoda) na vertikalnu osu. Ovako dobijamo Lorencovu krivu koja je prikazana na grafiku 5.1. Dijagonalna linija predstavlja potpunu jednakost. Gini koeficijent se definiše kao $A/(A+B)$, gdje A i B imaju vrijednosti koje su prikazane na grafiku. Ako je $A=0$, Gini koeficijent postaje 0, što predstavlja potpunu jednakost. Suprotno, ako je $B=0$ tada je Gini koeficijent 1, što predstavlja potpunu nejednakost.

Grafik 4.1: Lorencova kriva

Neka je x_i tačka na x-osi, i y_i tačka na y-osi. Tada je:

$$Gini = 1 - \sum_{i=1}^N (x_i - x_{i-1})(y_i + y_{i-1}).$$

Ako postoji N jednakih intervala na x-osi, tada dobijamo prostiji izraz:

$$Gini = 1 - \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (y_i + y_{i-1}).$$

Gini koeficijent nije u potpunosti zadovoljavajući. Da bi ovo uvidjeli, moramo imati u vidu kriterijume koji predstavljaju dobru mjeru nejednakosti prihoda. To su:

- *Nezavisnost prosječne vrijednosti.* Ovo znači da ako se prihod duplira, mjera se neće promijeniti. Gini zadovoljava ovaj kriterijum.
- *Nezavisnost veličine populacije.* Ako bi se populacija promijenila, mjera nejednakosti se ne bi promijenila, ceteris paribus. Gini zadovoljava i ovaj kriterijum.
- *Simetrija.* Ako vi i ja zamijenimo prihode, ne bi trebalo da dođe ni do kakvih promjena u mjeri nejednakosti. Gini zadovoljava ovaj kriterijum.
- *Osjetljivost Pigou-Dalton transfera.* Pod ovim kriterijumom, transfer prihoda od bogatih ka siromašnima smanjuje mjerenu nejednakost. Gini zadovoljava i ovaj kriterijum.
- *Statistička provjerljivost.* Treba biti u mogućnosti da se testira značaj promjena indeksa u vremenu. Ovo danas predstavlja manji problem nego nekada zbog intervala povjerenja koji se mogu dobiti korišćenjem različitih tehnika.

Pored toga, poželjno je da karakteristika *razloživosti* postoji, što znači da bi u tom slučaju nejednakost bez problema mogla da bude dekompozirana prema grupama populacije, izvorima prihoda i drugim dimenzijama. Gini indeks se ne može razložiti ili sabirati kroz različite grupe. Odnosno, ukupan Gini za društvo kao cjelinu nije jednak zbiru Gini indeksa podgrupa tog društva.

Jednostavna i često korišćena mjera je decil odnos disperzije, koji predstavlja količnik prosječno potrošenog prihoda/potrošnje 10% najbogatijih u populaciji i prosječnog prihoda/potrošnje 10% najsiromašnijih. Ovaj količnik se može računati i za druge procenat (npr. dijeljenjem prosječne potrošnje 5% najbogatijih – 95. procenat – sa 5% najsiromašnijih – 5. procenat).

Decil odnos je jednostavan za interpretiranje, tako što se prihod/potrošnja prvih 10% (“bogati”) izražava kao umnožak prihoda/potrošnje onih u najsiromašnijem decilu (“siromašni”). Ipak, on ignoriše informacije o prihodu u sredini distribucije prihoda; takođe ne koristi ni informacije o distribuciji prihoda u okviru gornjih i donjih decila. Sa druge strane, kao instrument monitoringa siromaštva, na neki način je ipak mnogo lakši za upotrebu i korisniji nego Gini koeficijent. Dok je Gini indeks osjetljiv na promjene kroz cijelu distribuciju, on može biti i mnogo više osjetljiv na promjene koje se dešavaju na sredini i može potpuno da previdi promjene koje pogađaju siromašne.